

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTS

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS

Starptautiskās zinātniskās konferences
“*Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2016*”
materiāli
(2016. gada 14.–15. oktobris)

IV DAĻA. PSIHOLOĢIJAS AKTUALITĀTES

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY

The materials of the International Scientific Conference
“*Social Sciences for Regional Development 2016*”
(14th–15th October, 2016)

PART IV. ISSUES OF PSYCHOLOGY

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS “SAULE” ~

2017

Apstiprināts DU Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2017. gada 7. novembrī, protokols Nr. 14.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences “Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2016” materiāli. IV daļa. Psiholoģijas aktualitātes*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2017. 102 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. **V. Meņšikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors
Vadošā pētniece, Dr. oec. **O. Lavriņenko** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)
Prof., PhD **Dz. Iliško** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)
Prof., Dr. iur. **J. Teivāns-Treinovskis** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)
Prof., Dr. hab. paed., Dr. hab. psych. **A. Vorobjovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)
Prof., Dr. oec. **T. Bogolib** (Perejaslava Hmeļnicka Grigorija Skovorodas vārdā nosaukta Valsts pedagoģiskā universitāte, Ukraina)
Prof., Dr. hab. oec. **V. Kosiedovskis** (Nikolaja Kopernika Universitāte Toruņā, Polija)
Prof., Dr. hab. sc. soc. **A. Matulionis** (Lietuvas Sociālo pētījumu centrs, Lietuva)
Asoc. prof., Dr. iur. **J. Neimanis** (Latvijas Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. psych. **M. Ņesterova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Doc, Dr. paed. **I. Ostrovska** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. oec. **V. Šipilova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. sc. soc. **M.J. Šoutena** (Beira Interior universitāte, Portugāle)
Dr. iur. **M. Potapovs** (Novosibirskas Valsts Tehniskā universitāte, Krievija)
Pētniece, Dr. oec. **O. Ruža** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. oec. **J. Vankeviča** (Vitebskas Valsts Tehnoloģiskā universitāte, Baltkrievija)
Prof., Dr. iur. **V. Zahars** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Recenzenti:

Prof., Dr. psych. **D. Beresnevičiene** (Viļņas Universitātes Biznesa skola, Lietuva)
Asoc. prof., Dr. psych. **A. Ruža** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. psych. **M. Ņesterova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes un Humanitāro un sociālo zinātņu institūta starptautiskās zinātniskās konferences (2016. gada 14.–15. oktobris) materiāli: augstskolas zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātnieku raksti psiholoģijas nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:

Electronic Journals Library of University of Regensburg.

ISSN 2255-8853

ISBN 978-9984-14-830-4

© Daugavpils Universitāte, 2017

SATURS

<i>Aleksandra Kaczmarek</i> (Polija)	
STRESS AT WORK: ECONOMIC AND SOCIAL COSTS	5
Стресс на работе – экономические и социальные издержки	
<i>Evita Lipe</i> (Latvija)	
KRITISKĀS DOMĀŠANAS UN AIZSPRIEDUMU PRET SIEVIETĒM SAVSTARPĒJĀS SAKARĪBAS	15
Relationships between Critical Thinking and Prejudices against Women	
<i>Evita Lipe, Margarita Ņesterova</i> (Latvija)	
POLICIJAS DARBINIEKU AIZSPRIEDUMI UN ATTIEKSME PRET SIEVIETĒM, KURAS CIETUŠAS NO SEKSUĀLAS VARDARBĪBAS	26
Police Officer's Prejudices and Attitudes towards Female Victims of Sexual Violence	
<i>Evita Lipe, Ivars Zvirbulis</i> (Latvija)	
VALSTS POLICIJAS KOLEDŽAS KADETU SPORTA MOTIVĀCIJA UN PEDAGOGU LĪDERĪBAS STILS – TEORĒTISKIE ASPEKTI	50
Theoretical Aspects of State Police College Cadets Sport Motivation and Trainers's Leadership Style	
<i>Ольга Волкова, Маргарита Нестерова</i> (Латвия)	
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ЗДОРОВЬЯ	59
Economic, Sociological and Psychological Aspects in Health Research	
<i>Laima Vasiļenko, Vitālijs Raščevskis</i> (Latvija)	
LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU ATTIEKSME PRET IMIGRANTIEM UN BĒGĻIEM	89
Latvian People's Attitudes toward Immigrants and Refugees	
Ziņas par autoriem	98
Vispārīgās prasības zinātniskam rakstam	99
General requirements for the paper	101

STRESS AT WORK: ECONOMIC AND SOCIAL COSTS

While at work, most people are exposed to a number of problems that are responsible for emergence of stressful situations. They vary in many respects, such as degree of intensity or significance. Depending on many factors, they may have a larger or smaller impact on human beings. Nevertheless, they constitute certain obstacles (hindrances) for both employees and employers.

Given the above, the aim of this article is to draw attention to the fact that the occurrence of occupational stress in organizations can lead to high economic and social costs. These costs may include, for example, employees going on sick leave or workplace accidents. What's more, the additional workload for an organization may also include the necessity for further recruitment, training of new employees or management, as well as severances for those employees who decide to quit. It should also be stressed that financial and organizational problems can affect the image of an organization and its position on the market.

Key words: stress, stressors at work, social and economic costs of stress in a workplace.

Introduction

In times of civilizational progress, increasingly faster lifestyle, and increasing needs, professional career has become one of the most important forms of human activity. On the one hand, career is a source of success, fulfilment, satisfaction, and prosperity. On the other hand, it can cause helplessness, apathy, and the feeling of wasted and lost time. Therefore, practicing a specific profession can have both positive and negative consequences. The latter ones are strongly connected with work-related stress, which is generally a negative phenomenon that is harmful both to workers and to the whole company. That is why the concept of stress is becoming more and more popular, especially in the context of preparing people for functioning under stress with various trainings and courses, as well as finding more and more new techniques of coping with stress. As it turns out, the actions aiming at mitigating negative effects of stress are taken not only by psychologists, but also by human resources managers who grow in importance working in different types of organizations. They study the influence of management on the level of satisfaction, effectiveness of duties performed by the employees, and, above all, their health. It appears that supporting employees both by their superior and by co-

workers, depending on their needs, can significantly lower the level of experienced stress and, at the same time, mitigate conflicts, reduce misunderstandings, and shorten the time when such employees are absent from work.

The concept of stress in theory and practice of social life has been functioning for a long time. At first, stress was perceived as an emotional state, which allows a person to act or survive in difficult, traumatic situations. Study results have changed such a perception of stress. Today, stress is seen as a negative phenomenon leading to many health problems.

An important source of stress can be found in everyday situations at work, which mostly concern organizational problems. In reference literature, this phenomenon is referred to as occupational (organizational) stress. It occurs when a person finds that the requirements they are facing at work are higher than their individual possibilities or when such a person faces obstacles that prevent them from satisfying their needs or achieving certain values (Ogińska-Bulik 2007). Organizational stress is then, in a significant way, related to employees' negative behaviours. Such attitudes can be caused by, among others (Szostak 2009): the abundance of performed tasks; pressure of time passing (haste, deadlines); high sense of responsibility; interpersonal problems (both with co-workers and superiors); sense of helplessness; the way and atmosphere of making decisions; work conditions; no trust from superiors or getting promoted too late or too quickly.

Stressors at Work

Long-term, chronic occupational stress is caused by many factors. The reference literature provides many different classification methods for determinants that cause stress. Most frequently, we can learn from the literature that the sources of occupational stress are connected with the conditions of performed work (such as life or health hazards) or with a specific functioning of an organization and its structure. When it comes to work conditions, three basic sources of stress include (Jachnis 2007):

1. Technological stressors – these are mostly hazardous materials or substances with which a person has to deal at work. Such factors can influence a person in two ways. First, the failures of various production machines which can strongly increase the level of toxic substances present in a given work environment. Second, an employee can be exposed to toxic substances for a long time. Both these ways can lead to severe intoxication.

2. Organizational stressors – poor work organization that requires, e.g. too much concentration or physical effort. An additional problem can be found in the lack of control over employee's actions by the management and poorly functioning communication system.
3. Employee-related stressors – resulting from failure to observe rules or regulations applicable for work positions. These can include, e.g. ignoring protective actions, performing tasks in a negligent and careless way, using improper tools or machines, and departing from technological manuals for performing a task.

However, a person can also encounter numerous stressors resulting from specific functioning of an organization. These can primarily include: organizational structures, interpersonal relations, the character of performed tasks, professional development, occupational requirements, and many more, but the level and intensity of the above-mentioned determinants of stress result from certain differences, mostly the following (Jachnis 2007):

1. Work-related requirements – some occupations are more stressful than other ones. It means that e.g. being a pilot generates a higher level of stress than, for instance, being a librarian.
2. The conflict of roles performed – setting out conflicting requirements for one person by different groups of people.
3. Role ambiguity – stress of uncertainty (employees experience a feeling of uncertainty connected to actions, which they should take as a part of their job).
4. Over- and under-burdening with one's role – related to performing too many tasks at one time. On the one hand, it can result from having not enough time for performing the work or not having proper qualifications or skills. On the other hand, an employee may have no tasks at all or be imposed with tasks which are too easy or routine.
5. Being responsible for other people.
6. The lack of support from the society – in case of a stressful situation, it is easier for an employee to make a decision when they can receive help and get some advice from the people they trust.

With the above classification of stressors at work in mind, it is worth mentioning the aspect of health risk that can be relevant at work as well. In the analysis of psychosocial factors experienced by employees as stressful or potentially harmful for health in a workplace, ten separate categories in the characteristics of occupations, work organization and management,

as well as other organizational and environment-related factors with health risk have been identified.

Social and Economic Costs of Stress in a Workplace

Situations, which make the employees overburdened, are often connected with stress-generating factors found in organizations. Carried out research shows that 46% of people continue to live under severe stress (Jachnis2007). It is quite an important observation as stress in an organization causes problems with normal functioning of employees because stress, not only the one experienced at work, can contribute to many severe psychosomatic disorders.

As the subject of this article indicates, the main idea presented here is connected to the fact that occupational stress causes financial and organizational problems faced by both employees and employers. The costs are related to employees' sick leaves or to accidents in a workplace¹, as well as to the severance-pay-related expenses of organizations, following recruitment processes and trainings of new employees and management. What needs to be emphasized here is that financial and organizational problems can affect the company's image and its position on the market (Gólcz 2007). In the reference literature, the above listed expenses are called social and economic costs found in a workplace, which will be characterized below.

Economic costs of stress are mostly related to accidents experienced by employees in a workplace, and to sicknesses that are the consequence of stress (so-called stress-related illnesses). Additional economic costs are those resulting from: equipment damage caused by accidents at work, organizing replacement for employees on sick leaves, company expenses related to severance pays and new recruitment processes, trainings, and preparing new employees and management staff (Łodzińska 2010).

What should also be mentioned in this context are the economic costs borne in a workplace as seen from the perspective of different groups that bear such costs: employers, employees, and the society. From the perspective of employers, such costs are mostly related to the following:

¹ According to data provided by PIP (Państwowa Inspekcja Pracy, National Labour Inspectorate), dominating causes of severe and fatal accidents investigated by labour inspectors in 2013 included human factors related to improper behaviour of the injured persons (46.9%) and poor work organization (41.5%). The remaining 11.6% resulted from improper technical condition of machines and devices. Source: streswpracy.pl, [access: 15/12/2015]

- lost worktime of an injured person, who cannot work on the day of an accident and during their absence (including the costs related to providing help to an injured person or people observing the accident; costs of appointing the members of an accident investigation team, who have to find about the causes and circumstances of such an accident; remuneration for employees substituting for an injured person during their absence; the costs of appointing persons for planning and carrying out research and development works, as well as training persons substituting for the injured person, etc.);
- lost (fixed and current) assets – the costs of damaged devices, tools, machines; material and raw material shortages;
- current payments – general costs incurred despite the fact that the injured person is absent, e.g. the cost of lighting, heating, damaged machines;
- the loss of revenue – contractual penalties; decreased performance and quality of work; costs of subsequent accidents due to the loss of employees' immunity and stress caused by the accident;
- costs resulting from the applicable social system;
- costs caused by the decrease of income for the injured's co-workers due to their decreased efficiency after the accident (Pawłowska, Rzepecki 1998).

In turn, the economic costs incurred by an employee mostly include: the costs of treatment and rehabilitation, the loss of a part of or full remuneration which such an employee would receive while working at the time of absence and the costs of transport, increased costs of purchasing basic necessities, etc.

In turn, economic costs from the perspective of the society can be perceived both in microeconomic and macroeconomic scale in which we count loss for the whole economy generated by high levels of stress experienced by employees. What is more, these costs are noticeable for the whole society, but only certain individuals are aware that these types of costs can be generated by occupational stress. These costs are connected with an increase in prices of specific products or services that is usually associated with changes on the markets and rising prices of raw materials and semi-products. However, it occurs that the greatest percentage of costs resulting from accidents at work are caused by disturbances in production (32.54%), which contribute to the increase of prices of products or services later on. What is more, a great part of costs related to accidents

at work are, in fact, borne by the society. In 2004, this part constituted 76% of overall costs of accidents (Şek 2011).

When considering social costs generated by stress in a workplace, it is crucial to take into account only those factors, which can be a consequence of stress.

From the employer's perspective, social costs are mostly related to: the decrease of effectiveness and performance of employees' work, numerous errors and mistakes made at work by employees, injuries in accidents at work, employees' reluctance to try new ideas and changes at work, failure of an employee to follow orders given by their superior and coming into conflicts with a superior, evading operational health and safety rules by an employee, situations when employees frequently develop somatic illnesses (usually cardiovascular, musculoskeletal system, and gastrointestinal diseases), become professionally burned out or even quit (Şek 2011). What is more, organizational costs also include such factors as the decrease in performance, absence, staff fluctuations, quality drop, pathological work organization, and degraded company image (Merecz, Waszkowska sejm.gov.pl).

At this point, it seems worth adding that in Polish conditions, there is little information on relations and differences between costs of treating physical and psychological results of experiencing stress in a workplace. In turn, in the countries of Western Europe and North America, it has already been noticed that the costs of treating employees with mental or psychosomatic signs of stress are much higher than in case of physical injuries suffered in a workplace. For example, in Canada employer's costs of employee's absence due to the physical injury amount to USD 9000, whereas in case of mental and psychosomatic trauma these costs increase to USD 18 000 (Şek 2011).

Social costs for an employee are mostly related to pain and suffering in case of an accident in a workplace, as well as lowered quality of life of both an injured person and their family. Other significant consequences include the emotional ones experienced by the injured and their family, as well as the increased risk of diseases related to stress, current health condition and standard of life, such as depression or alcoholism. The costs borne by the stressed person's family in such a situation also include the deterioration of family relations and family atmosphere. According to some authors, the listed costs resulting from stress affecting the employees in a workplace may also include – in extreme situations – suicide attempts (Şek 2011).

In turn, social costs borne in Poland by numerous companies result from the fact of paying insurance contributions to the Social Insurance Company (ZUS) and National Health Fund (NFZ) and taxes used to finance actions following an accident in a workplace – the costs borne after an accident or in a longer perspective (Sęk 2011).

It should also be mentioned that a person under stress has problems with rational decision-making processes. From the perspective of one's occupation, for the efficiency of taken actions, it is important to properly evaluate alternative options and make a decision (Tyszka, Zaleśkiewicz 2001). So far, numerous different experiments aiming at investigating the relations between a stressful situation, emotions, and efficiency of taken actions have been carried out. Many psychological standards have been established; the most recognized ones are the Yerkes-Dodson laws (Yerkes, Dodson 1908).

The first Yerkes–Dodson law means that it is the most beneficial to take the most difficult decisions when they generate an average level of stress. It means that a level of stress that is both too low and too high decreases the quality of made decisions. When we are not motivated enough to perform certain tasks, we work with little effectiveness (low level of emotional excitation – low performance level). However, if we are motivated to the extreme, we are strongly focused on performing the task in a perfect way, our actions are filled with nerves, which results in little chance of correct performance.

In turn, the second law proves that the relation between quality and accuracy of made decisions and the excitation (stress level) is modified by the difficulty of a task (Tyszka, Zaleśkiewicz 2001). It means that the quality of performed works decreases with a growing level of task difficulty.

It should also be noted here that an important negative consequence of permanent organizational stress is professional burnout. It can be perceived as a state of being exhausted, which can mean the loss of employee's motivation to act, lowered effectiveness of performed tasks, and no satisfaction from work. In turn, for an employer such a burnout can mean the loss of discipline in a company, lowered performance of teams, and, as a result, the loss of staff.

Certainly, the phenomenon of stress at work is unavoidable. However, for both an individual (employee) and the organization, it seems reasonable to take certain actions, which could minimize negative effects or consequences of stress. In the reference literature, such actions are called

stress management, which, in practice, is a process which includes several stages.² The introduction of preventive actions aiming at decreasing stress at work should certainly be adjusted to the character of a given organization.

The costs of stress in Europe have been under estimation for several decades now. The research project carried out in 2013 by Matrix allowed to calculate the costs of depression caused by work at the level of EUR 617 billion a year, which included the costs of sickness-related absences (EUR 272 billion), the loss of productivity (EUR 242 billion), and the costs of health (EUR 63 billion) and social care (EUR 39 billion) (Orlak 2014). There are many reports, which show the costs of stress related to work in specific countries in Europe. However, there is no monitoring of such costs in Poland. Still, based on statistics and study results, it is possible to make an attempt to estimate some social and economic costs that result from stress in a workplace. Social costs of absence caused by stress have been estimated at PLN 7.45 billion a year, whereas the value of absence due to occupational stress in the sector of companies in Poland – at PLN 9.48 billion a year. However, it needs to be emphasized that these values do not include many factors, such as the costs incurred by organizations for finding substitution for absent employees, the costs of health care, the omission of increased expenses due to illnesses, etc.

To sum up, a significant source of occupational stress includes everyday situations in the workplace alone, mostly related to organizational problems. Stress is generated when a person thinks that the requirements imposed on them at work are greater than their individual possibilities, or when they face obstacles due to which it is impossible to satisfy one's needs or obtain certain values (Ogińska-Bulik 2007). Organizational stress is then strongly connected to employees' negative behaviour, which, as a result, can lead to significant social and economic costs incurred by such a company.

² The first steps include mostly talking to employees, aiming at building their trust. It is also important to provide a possibility to share opinions on work conditions, work satisfaction, and stress-generating factors. In addition, the concepts related to the decrease of stress in a workplace are also presented. Then, surveys are carried out, allowing to objectively assess psychosocial conditions and take specific actions focused on an employee and/or organization. If the introduced program gives intended effects, which is controlled by carrying out the survey once more, the final stage will include creating the scheme of stress management.

Bibliography

- Gólc M. (2007) *Stres w pracy. Poradnik dla pracodawcy*, Warszawa. (In Polish)
- Jachnis A. (2007) *Psychologia organizacji. Kluczowe zagadnienia*. Difin: Warszawa. (In Polish)
- Łodzińska J. (2010) *Stres zawodowy narastającym zjawiskiem społecznym*. *Seminare. Poszukiwania naukowe* 28, 125–138, p. 133. (In Polish)
- Merecz D., Waszkowska M. *Informacja na temat zagrożeń psychospołecznych w środowisku pracy w Polsce*, (In Polish) presentation of the Nofer Institute. Occupational Medicine, Source: www.sejm.gov.pl [access: 15/09/2016]
- Ogińska-Bulik N. (2007) *Stres zawodowy u policjantów*. Wydawnictwo WSHE: Łódź. (In Polish)
- Orlak K. (2014) *Stres w pracy oraz jego wpływ na występowanie wypadków przy pracy i stan zdrowia osób pracujących*. Stowarzyszenie Zdrowa Praca: Warszawa. (In Polish)
- Pawłowska Z., Rzepecki J. (1998) *Metody obliczania kosztów wypadków przy pracy. Bezpieczeństwo Pracy*. *Nauka i Praktyka*, no. 6. p. 2–4. (In Polish)
- Sęk M. (2011) *Identyfikacja czynników stresogennych występujących w miejscu pracy wraz z określeniem ich wpływu na występowanie wypadków przy pracy i chorób wynikających z długotrwałego narażenia na stres*. Collect Consulting S.A.: Katowice. (In Polish)
- Szostak J. (2009) *Determinanty zachowań menedżerów w chronicznym stresie zawodowym*. Wydawnictwo Difin: Warszawa. (In Polish)
- Tyszka T., Zaleśkiewicz T. (2001) *Racjonalność decyzji*. PWE: Warszawa. (In Polish)
- Yerkes R. M., Dodson J. D. (1908) “The Relation of Strength of Stimulus to Rapidity of Habit-formation.” *Journal of Comparative Neurology and Psychology* no. 18. p. 459–482.

Стресс на работе — экономические и социальные издержки

Аннотация

В процессе выполнения своих профессиональных обязанностей большинство людей сталкивается со многими проблемами, вызывающими стрессовые ситуации. Последние различаются по многим основаниям, например, по степени своей выраженности или значимости. В зависимости от разнообразных факторов стрессовые ситуации могут сильнее или слабее влиять на человека. Однако в любом случае они создают определенные препятствия (затруднения) как для работников, так и самих работодателей.

С учетом вышеизложенного, цель данной статьи заключается в акцентировании внимания на том обстоятельстве, что наличие явления профессионального стресса в организациях может привести к высоким экономическо-социальным издержкам. Эти издержки могут включать в себя, напри-

мер, нахождение сотрудников на больничных листах или несчастные случаи на рабочем месте. Кроме того, дополнительными издержками для организации могут стать также очередной рекрутинг, организация обучения для новых сотрудников или руководителей, а также выходные пособия для сотрудников, которые увольняются. Следует также подчеркнуть, что проблемы финансово-организационного характера могут повлиять на имидж организации и ее положение на рынке.

Ключевые слова: стресс, стрессоры на работе, социальные и экономические издержки стресса на рабочем месте.

KRITISKĀS DOMĀŠANAS UN AIZSPRIEDUMU PRET SIEVIETĒM SAVSTARPĒJĀS SAKARĪBAS

Vairāku pētījumu rezultāti liecina, ka iespējams attīstīt liberālāku attieksmi pret sievietēm un viņu lomu sabiedrībā, veicinot kritiskās domāšanas prasmi. Saskaņā ar lielāko daļu literatūras par kritisko domāšanu, tie, kuri vērtē savus pieņēmumus (kritiskās domāšanas prasme), attīsta analītiskās prasmes deduktīvās un induktīvās spējas un citas ar kritisko domāšanu saistītas prasmes, veido liberālāku attieksmi pret citiem un ierauga savu neobjektivitāti, aizspriedumus un citas kļūdainas domāšanas formas. Šajā pētījumā tika izpētītas statistiski nozīmīgas atšķirības starp kritiskās domāšanas dispozīcijām un aizspriedumiem pret sievietēm. Pētījumā piedalījās 168 respondenti. Kopumā rezultāti atklāj, ka statistiski nozīmīgas sakarības starp respondentiem dažādos demogrāfiskajos rādītājos.

Atslēgas vārdi: kritiskā domāšana, aizspriedumi, attieksme, stereotipi, mīti, sievietes.

Kritiskā domāšana

Facione (Facione, 1990) definē kritisko domāšanu kā “mērķtiecīgu, pašregulējošu spriedumu, kas rada interpretācijas, analīzi, izvērtēšanu, un secinājumus, kā arī skaidrojumu acīmredzamiem, konceptuāliem, metodiskiem, kritērioloģiskiem vai kontekstuāliem apsvērumiem, par kuriem ir pamatots spriedums”.

Pols (Paul, 1995) rakstīja, ka “kritiskās domāšanas meistars” domāšanas laikā izmanto intelektuālo standartu kopumu. Šie standarti vada domāšanas procesu un palīdz cilvēkiem paaugstināt viņu spējas domāt kritiski. Domāt par domāšanu, lai uzlabotu domāšanas procesu ir kritiskās domāšanas pamatā (Paul, 1995).

Halperns (Halpern, 1996) definē kritisko domāšanu kā “... izziņas prasmju vai stratēģijas pielietošanu, kas palielina vēlamā rezultāta varbūtību.” Citas definīcijas ietver: loģisko secinājumu veidošanos (Simon & Kaplan, 1989), rūpīgu un loģisku pamatojumu attīstību (Stahl & Stahl, 1991), lēmumu pieņemšanu, kā rīkoties vai kam ticēt, izmantojot saprātīgu atspoguļojošu domāšanu (Ennis, 1991), un mērķtiecīgi noteikt, vai pieņemt, noraidīt vai atlikt spriedumu (Moore & Parker, 1994). Bērdons un Berds (Burden & Byrd, 1994) klasificē kritisko domāšanu, kā augstākas pakāpes domāšanas darbību, kuras īstenošanai nepieciešamas vairākas

izziņas prasmes. Visaptverošā mēģinājumā definēt kritisko domāšanu, Paskarella un Terezini (Pascarella & Terezini, 1991) apkopoja šādas atziņas: kritiskā domāšana tiek definēta un vērtēta vairākos veidos, bet parasti ietver indivīda spējas veikt dažas vai visas minētās lietas – identificēt galvenos jautājumus un pieņēmumus diskusijā, atzīt nozīmīgas attiecības, izdarīt pareizus secinājumus par sniegtajiem datiem, ar dedukcijas metodi izdarīt secinājumus par informāciju vai sniegtajiem datiem, izskaidrot, vai sniegtajos datos ir pamatoti secinājumi, un novērtēt pierādījumus vai avotus.

Pols (Paul, 1995), precizējot kritiskās domāšanas procesu rakstīja, ka kritiskā domāšana ir unikāls un mērķtiecīgs domāšanas veids, kas tiek praktizēts sistemātiski un mērķtiecīgi. Kritiski domājošais nosaka domāšanas procesa standartus un kritērijus un izmanto tos, lai domātu. Kritiski domājošo iezīmes – patstāvīgā domāšana, erudīcija, empātija, cieņa, drosmē, objektivitāte, mērķtiecība, zinātkāre, motivācija, labvēlība un atbildība.

Facione (Facione, 1990), izmantojot Delfi pētījuma informāciju, noteica septiņus kritiskās domāšanas konstruktus. Tie ir – analīze, pašapziņa, zinātkāre, briedums, progresīvā domāšana, sistemātizēšana un patiesības meklējumi.

Pašapziņa saistīta ar uzticēšanās līmeni, ar kādu indivīds domāšanas procesā attiecas pret informāciju vai informatoru. Kritiski domājoši indivīdi ar augstu pašvērtējumu paļaujas uz savām prasmēm, lai izvirzītu objektīvus spriedumus.

Zinātkārs indivīds apzinās, ka ir pietiekami informēts un vēlas zināt, kā lietas darbojas. Augstu vērtē mācības arī tad, ja rezultāts nav gūstams tūlīt un redzams tieši. Tāds indivīds apgūst zināšanas, nedomājot par praktisko ieguvumu. Viņu interesē process, nevis rezultāts.

Ar briedumu tiek saprasts izziņas briedums un epistemiska attīstība. Nobrieduši kritiski domājošie ir gatavi risināt problēmas, izzināt un pieņemt lēmumus, apzinoties, ka problēmjautājumi var būt vāji strukturēti, mēdz būt gadījumi, ir iespējami vairāki risinājumi. Nobrieduši kritiski domājošie saprot, ka spriedumi, kuri pamatojas uz standartu, kontekstu un pierādījumiem, bieži ir jāizdara bez pietiekamas informācijas. Progresīvās domāšanas būtība ir iecietība pret atšķirīgiem uzskatiem, bet savu aizspriedumu nepieņemšanu uztver jūtīgi. Kritiski domājošs indivīds respektē atšķirīgus uzskatus.

Sistemātizēta izziņāšana ir organizēta, mērķtiecīga un rūpīga. Indivīds, kuram piemīt sistemātizēšanas spējas specifiskus jautājumus risina līdzsvaroti, mērķtiecīgi un atbildīgi.

Indivīds, kura mērķis ir atklāt patiesību nebaidās jautāt un objektīvi veic izzināšanu arī tādā gadījumā, ja atklājumi ir pretrunā ar viņu interesēm vai uzskatiem. Patiesības meklētājam būtisks ir meklēšanas gala mērķis – patiesība, nevis uzvara pār konflikta pretinieku.

Indivīds, kuram piemīt analītiskas spējas mēdz izturēties ar neuzticību pret problēmsituāciju, prognozējot rezultātus analizē iemeslus un pierādījumus. Indivīds, kuram piemīt analītiskas spējas piesardzīgi attiecas pret uzvedības problēmām un gaida ietekmi. Indivīds, kuram piemīt analītiska attieksme, uzskata, ka iemeslu un apstākļu noskaidrošana ir efektīvs jautājumu risināšanas veids.

Dispozīcija (attieksme) ir indivīda kritiskās domāšanas ieradumi vai ievirze. Facione (Facione, 1990) norāda, ka uz dispozīcija ir “laba kritiski domājošā raksturotāja”. Delfi ieteikums (Facione, 1990) ir izstrādāt mācību līdzekļus, kas izveidotu tieksmi, kura rezultātā kritiskās domāšanas prasmi izmantošana var notikt ārpus mācību vides. Rikets un Rads (Ricketts & Rudd, 2004) apraksta trīs kritiskās domāšanas dispozīciju dimensijas:

- kognitīvais briedums – studentu tieksme pamatot; paredzēt situācijas, kuras jāpamato; un pārliecinātas spriešanas spējas;
- iesaistīšanās – studentu zinātkāres tieksme noskaidrot patiesību;
- novatorisms – studentu spēja apzināties sarežģītas problēmas; pieņemt citādus uzskatus; apzināties savus un citu aizspriedumus un attieksmes.

Vairākos pētījumos zinātnieki (Baron, 1991, 2000; Ennis, 1987, 1996; Perkins, 1995; Sternberg, 1997, 2001, 2003) akcentē kritiskās domāšanas prasmi analizēt argumentus, neatkarīgi no vispārpieņemtajiem uzskatiem. Ar kritiskās domāšanas metodēm ir iespējams argumentēt tikai objektīvi, neņemot vērā vispārpieņemtus uzskatus (Ennis, Millman & Tomko, 1985; Facione, 1992; Norris & Ennis, 1989; Watson & Glaser, 1980).

Aizspriedumi pret sievietēm

Agrīnais Viljams (Williams, 1984) pētījums atklāj, ka pamatojoties uz izvarošanas stereotipiem un mītiem, upuris bieži vairo sevi seksuālas vardarbības aktā. Šāda attieksme var ietekmēt upura reakciju uz seksuālu vardarbību un ārstniecības procesu.

Izvarošanas upuri ir daļa no sabiedrības, kurā attīstās izvarošanas mīti, cietušās zina šos mītus, tādēļ var justies vainīgas par uzbrukumu, un nevēlēties definēt incidentu kā izvarošanu. Fresear kolēģiem (Fresear, et al, 2004) skaidro, ka izplatīto izvarošanas mītu rezultātā, cietušās iespējams

vairāk vaino sevi par uzbrukumu, jo viņas ir socializējušās sabiedrībā, kas aprūrina upuri ar formalitātēm. Aptaujājot 86 pamatstudiju sievietes, Petersons ar kolēģi (Peterson & Muehlenhard, 2004) atklāja, ka respondentes, kuras piedzīvojušas incidentu, kas atbilst izvarošanas juridiskajai definīcijai, to neuzskatīja par izvarošanu, japiekrīt izvarošanas mītiem.

Pirmais “izvarošanas mītus” definēja Burt 1980. gadā, – “aizspriedumaini, stereotipiski vai viltus uzskati par izvarošanu, izvarošanas upuriem un izvarotājiem” (Burt, 1980). Tādējādi “izvarošana mītu pieņemšana” ir apstiprinājums izvarošanas stereotipiem. Daži Burta (Burt, 1980) aprakstītie piemēri: “sieviete var pretoties izvarotājam, ja viņa patiešām to vēlas” un “sievietes, kuras tiek izvarotas, braucot gadījuma mašīnās saņem pēc nopelniem” (Burt, 1980). Pierādījumi liecina, ka izvarošanas mīti ir visuresoši un pārvarēt šos stereotipus var būt grūts uzdevums tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekiem un pat upuriem, gan sabiedrībai kopumā (Aosved & Long, 2006).

Mīti, kas radušies sakarā ar izvarošanu, ir aizspriedumi, kā rezultātā sieviešu izvarotāji var tikt attaisnoti. Pētot izvarošanas gadījumus, psihologi ir izvēlējušies šādus mītus: “sievietes, kuras brauca ar gadījuma transportlīdzekli (“stopējot”), saņem pelnīto”; un “vairākumā gadījumu cietuši ir neizvēlīga dzimumattiecībās, vai viņai ir slikta reputācija” (Burt, 1980).

Mīti par izvarošanu ir nelabvēlīgi attiecībā pret sievietēm, jo vīriešiem tie dod iespēju pieļaut un attaisnot izvarotāju uzvedību intīmās satikšanās reizēs, bet izvarotājiem – noliegt savu vainu (Burt, 1980).

Pētījumi, kuros pārbauda “izvarošanas mītu pieņemšanu” un cietušo uzticamību, liecina, ka ticība stereotipiem ietekmē uzskatus par izvarošanā cietušās vainu (Clarke & Stermac, 2011; Deitz, Littman, & Bentley, 1984).

Ticība izvarošanas mītiem ietekmē sabiedrībasattieksmi pret seksuālu vardarbību. “Izvarošanas mītu pieņemšana” ir saistīta ar seksismu, rasismu, heteroseksismu, vecāku cilvēku diskrimināciju, reliģisko neiecietību u.tml. (Aosved & Long, 2006; Earnshow, et al, 2011; Edwards, Turchik, Dardis, Reynolds, & Gidycz, 2011). Piemēram, kādā pētījumā, kurā piedalījās 998 koledžu studenti – vīrieši un sievietes, Aosveds un Longs (Aosved & Long, 2006) atklāja, ka seksisma, rasisma, heteroseksisma, vecāku cilvēku diskriminācijas un reliģiskā neiecietības augstāka pakāpe korelē ar izvarošanas mītu pieņemšanas augstāku pakāpi. Iespējams, ka šie faktori tiek demonstrēti, lai atbalstītu uzskatu, ka privātpersona, nevis sabiedrība, ir atbildīga par sociālām problēmām, t. sk. par izvarošanu.

Izvarošanas mītus sistemātiski veido un sekmē vienlīdz gan vīrieši, gan sievietes, jo socializācijasprocesā tiek istenotas dzimumu lomas, kas

ir pamatā attieksmei pret izvarošanu (Jones, Russell, & Bryant, 1998). Lai gan pētījumi liecina, ka sievietes un vīrieši vienādi ātri uztver izvarošanas mītus, tomēr ir pierādīts, ka vīrieši biežāk nekā sievietes mēdz atbalstīt izvarošanas mītus (Aosved & Long, 2006; Suarez & Gadalla, 2010).

Kā Meiersons un Teilors (Mayerson & Taylor, 1987) iepriekš uzsvēra, dzimumu lomu stereotipi ir cieši saistīti ar ticējumiem par izvarošanu.

Nobeigums

Pētījums par saistību starp kritisko domāšanu un attieksmi pret sieviešu lomu sabiedrībā (Loo & Thorpe, 2005) parādīja, ka kritiskās domāšanas prasme noteikti ir saistīta ar attieksmi pret sievietēm – lielāka kritiskās domāšanas prasme ir saistīta ar liberālāku attieksmi pret sieviešu lomu sabiedrībā. Šis atklājums palīdz aizpildīt neizpētīto saistību šajos divos literatūras avotos. Tā kā korelācija starp šiem rādītājiem nebija liela, veidojot tikai nedaudz vairāk par 4% no kopējās dispersijas, korelācija parādīja, ka kritiskā domāšanaietkmē attieksmi pret sieviešu lomu sabiedrībā.

Vairāku pētījumu rezultāti liecina, ka iespējams attīstīt liberālāku attieksmi pret sieviešu lomu sabiedrībā, veicinot kritiskās domāšanas prasmi. Saskaņā ar lielāko daļu literatūras par kritisko domāšanu (piem., Halpern, 1998; Smith, 2003; Wade, 1995), kuri mācās vērtēt savus pieņēmumus (kritiskās domāšanas prasme) par sieviešu lomu, attīstīt analītisko prasmi deduktīvās un induktīvās spējas un citas ar kritisko domāšanu saistītas prasmes, veidot liberālāku attieksmi, lai ieraudzītu savu neobjektivitāti, aizspriedumus un citas kļūdainas domāšanas formas.

Pētījuma jautājumi

Tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:

1. Vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības kritiskās domāšanas dispozīciju, attieksmēs pret sievietēm un vardarbībā cietušām sievietēm rādītājos starp respondentu vecuma grupām, dzimumu, respondentiem ar atšķirīgu izglītības līmeni, tautību un ģimenes stāvokli?
2. Vai kritiskās domāšanas dispozīcijām, attieksmēm pret sievietēm un vardarbībā cietušām sievietēm pastāv statistiski nozīmīgas sakarības ar respondentu vecumu, dzimumu, izglītības līmeni, tautību un ģimenes stāvokli?

3. Vai pastāv statistiski nozīmīgas sakarības kritiskās domāšanas dispozīcijās, attieksmēs pret sievietēm un vardarbībā cietušām sievietēm?

Metode

Pētījuma dalībnieki

Pētījumā piedalījās 168 respondenti, 75 vīrieši un 93 sievietes. Vidējais pētījuma dalībnieku vecums bija $M=37$ gads ($SD=8,36$, no 18 līdz 34 gadiem). Izglītība – 127 respondentiem vidējā vai vidējā speciālā, bet 41 respondentam augstākā izglītība

Instrumentārijs

- **Kritiskās domāšanas dispozīciju aptauja** (EMI: Critical Thinking Disposition Assessment, KDDIS) (Moore, Rudd, & Penfield, 2002), kurā ietilpst 26 apgalvojumi; KDDIS ir vispārīgā skala (iegūstamās atbilžu vērtības var variēt no min. 26 līdz maks. 130), kas ietver trīs skalas: “Iesaistīšanās” (Engagement) (iegūstamās atbilžu vērtības var variēt no min. 11 līdz maks. 55), “Inovativitāte” (Inovativeness) (iegūstamās atbilžu vērtības var variēt no min. 7 līdz maks. 35), “Kognitīvais briedums” (Cognitive Maturity) (iegūstamās atbilžu vērtības var variēt no min. 8 līdz maks. 40).

Šā pētījuma ietvaros autore veica aptaujas adaptāciju latviešu valodā. Aptaujas skalu ticamības rādītājs Kronbaha alfa: *Iesaistīšanās* $\alpha = 0,82$, *Inovativitāte* $\alpha = 0,67$, *Kognitīvais briedums* $\alpha = 0,63$. Šis rezultāts parāda nepieciešamību uzlabot apakšskalu “Kognitīvais briedums”. Skalas “Kognitīvais briedums” 11. apgalvojuma diskriminācijas indekss 0,17, kas ir līdzīgi citos aptaujas adaptācijas pētījumos (Demircioglu & Kilmen, 2014). Tāpat arī skalas “Kognitīvais briedums” 20. apgalvojuma diskriminācijas indekss ir 0,20. Tādējādi izņemot no skalas 11. un 20. apgalvojumu, skalas ticamības rādītājs Kronbaha alfa ir $\alpha = 0,69$. Faktoranalīzes dati atspoguļoja oriģinālās aptaujas konceptuālo struktūru.

- **Attieksmes pret sievietēm skala** (Attitudes Towards Women Scale, Spence, Helmrich & Stapp, 1978; Latvijas versija E. Lipe). Šā pētījuma ietvaros autore veica aptaujas adaptāciju latviešu valodā. Aptaujas ticamības rādītājs Kronbaha alfa $\alpha = 0,69$.
- **Attieksme pret izvarošanas upuriem skala** (Ward, 1988; Latvijas versija E. Lipe). Aptauja sastāv no 22 jautājumiem – apgalvojumiem, kuri jānovērtē 5-punktu Likerta skalā (1 – pilnīgi piekritu un 5 –

pilnīgi nepiekrītu). Šā pētījuma ietvaros autore veica aptaujas adaptāciju latviešu valodā. Aptaujas ticamības rādītājs Kronbaha alfa $\alpha = 0,77$.

- **Ilinoisas mītu par izvarošanu akcepta skala** (Updated Illinois Rape Myth Acceptance Scale, IRMA. Payne, Lonsway, & Fitzgerald, 1999; Mc Mahon & Farmer, 2011; Latvijas versija E. Lipe). Aptauja sastāv no 25 jautājumiem – apgalvojumiem, kuri jānovērtē 5-punktu Likerta skalā (1 – pilnīgi nepiekrītu un 5 – pilnīgi piekrītu). Aptaujai ir 4 skalas: “Viņa provocē”, “Viņš negribēja”, “Tā patiesībā nebija izvarošana” un “Viņa melo”. Šā pētījuma ietvaros autore veica aptaujas adaptāciju latviešu valodā. Aptaujas ticamības rādītājs Kronbaha alfa $\alpha = 0,87$. Kopumā faktoranalīzes dati atspoguļoja oriģinālās aptaujas konceptuālo struktūru, izņemot 6. apgalvojumu.
- Papildus tika uzdoti jautājumi par vecumu, dzimumu, izglītību.

Rezultāti un diskusija

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu, pētījuma rezultāti parādīja, ka Kritiskās domāšanas dispozīcijas aptaujas skalai Kognitīvais briedums (Cognity Maturity) nav statistiski nozīmīgas sakarības ar aptaujām par aizspriedumiem pret sievietēm. Savukārt, skala Iesaistīšanās (Engagement) un skala Inovativitāte (Innovativeness) negatīvi korelē ar Ilinoisas mītu par izvarošanu akcepta skalu un tās apakšskalām (izņemot 2. skalu “Viņš negribēja”). Rezultāti liecina, ka, jo attīstītāka ir kritiskā domāšana, jo mazāk ir aizspriedumu.

Vecums: tika konstatētas statistiski nozīmīgas sakarības starp vecumu un kritiskās domāšanas dispozīcijas Engagement – Iesaistīšanās skalu. Tika konstatētas statistiski nozīmīgas sakarības starp vecumu un Ilinoisas mītu par izvarošanu akcepta skalas “Viņš negribēja” un “Tā patiesībā nebija izvarošana” apakšskalām. No šī var secināt, ka, jo vairāk gadu, jo mazāk aizspriedumu. Tomēr tika konstatēts, ka vecumam kā tādām nav nozīmes šajos rādītājos, bet nozīme ir izglītībai.

Izglītība: konstatētas statistiski nozīmīgas sakarības starp izglītību un Ilinoisas mītu par izvarošanu akcepta skalu un apakšskalām “Viņa provocē”, “Viņš negribēja”. Konstatētas statistiski nozīmīgas sakarības starp izglītību saīsināto Attieksmes pret sievietēm skalu. Augstāka izglītība ir saistīta ar liberālāku attieksmi pret sieviešu lomām (Loo & Thorpe, 2005). Dzimums. Netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības kritiskās domāšanas dispozīcijas skalās dzimumu grupās.

Netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības aptaujas par attieksmi un aizspriedumiem pret izvarošanas upuriem dzimumu grupās. Pētījumā netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp respondentu dzimumu grupām nevienā no aptaujām.

Pētījumā tika konstatētas statistiski nozīmīgas savstarpējās sakarības starp respondentu izglītību un kritisko domāšanu, ka arī starp respondentu izglītību un attieksmi un aizspriedumiem pret sievietēm.

Pētījuma rezultāti parādīja, ka izglītībai ir svarīga loma kritiskās domāšanas attīstībai. Savukārt kritiskā domāšana ir saistīta ar aizspriedumiem. Attieksme pret izvarošanas upuriem ir saistīta ar kopējiem uzskatiem pret sievieti jeb seksismu. Savukārt, jo mazāki ir seksisma uzskati, jo mazāk sievietei tiek uzskatīta vainīga seksuālās vardarbības gadījumos. Ticība izvarošanas mītiem ietekmē sabiedrības attieksmi pret seksuālu vardarbību. "Izvarošanas mītu pieņemšana" ir saistīta ar seksismu, rasismu, heteroseksismu, vecāku cilvēku diskrimināciju, reliģisko neiecietību u.tml. (Aosved & Long, 2006; Earnshaw, et al, 2011; Edwards, Turchik, Dardis, Reynolds, & Gidycz, 2011).

Bibliogrāfija

- Aosved, A. & Long, P. (2006). Co-occurrence of rape myth acceptance, sexism, racism, homophobia, ageism, classism, and religious intolerance. *Sex Roles*, 55, 481–492.
- Baron, J. (1991). Beliefs about thinking. In J. Voss, D. Perkins, & J. Segal (Eds.), *Informal reasoning and education* (pp. 169–186). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Baron, J. (2000). *Thinking and deciding* (3rd ed.). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Burden, P. R. & Byrd, D. M., (1994). *Methods for effective teaching*. Boston, MA: Allynand Bacon, Inc.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230.
- Clarke, A. & Stermac, L. (2010). The influence of stereo typical beliefs, participant gender, and survivor weight on sexual assault response. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(11), 2285–2302.
- Demircioğlu, E. & Kilmen, S., (2014). An adaptation study of critical thinking disposition scale, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 7, 203–218.
- Deitz, S. R., Littman, M., & Bentley, B. J. (1984). Attribution of responsibility for rape: The influence of observer empathy, victim resistance, and victim attractiveness. *Sex Roles*, 10(3/4), 261–280.

- Earnshaw, V., Pitpitan, E., & Chadoir, S. (2011). Intended responses to rape as functions of attitudes, attributions of fault, and emotions. *Sex Roles, 64*, 382–393.
- Edwards, K., Turchik, J., Dardis, C., Reynolds, N., & Gidycz, C. (2011). Rape myths: History, individual and institutional-level presence, and implications for change. *Sex Roles, 65*, 761–773.
- Ennis, R. H. (1987). A taxonomy of critical thinking dispositions and abilities. In J. Baron & R. Sternberg (Eds.), *Teaching thinking skills: Theory and practice*. New York: W. H. Freeman. 9–26.
- Ennis, R. (1996a). *Critical Thinking*. Upper Saddle River New Jersey; Prentice Hall.
- Ennis, R. (1996b). Critical Thinking Dispositions: Their Nature and Assessability. *Informal Logic 18 2 & 3* 165–182.
- Ennis, R. H., Millman, J., & Tomko, T. N. (1985). *Cornell Critical Thinking Tests*. Pacific Grove, CA: Midwest.
- Facione, P. (1990a). *Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. The Delphi Report*. Millbrae: The California Academic Press.
- Facione, P. (1992). *California Critical Thinking Skills Test & California Critical Thinking Dispositions Inventory*. La Cruz, CA: California Academic Press.
- Frese, B., Moya, M., & Megias, J. (2004). Social perception of rape how rape myth acceptance modulates the influence of situational factors. *Journal of Interpersonal Violence, 19*(2), 143–161.
- Halpern, D. F. (1996). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking* (3rd ed.). N. J.: Erlbaum.
- Halpern, D. E. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Dispositions, skills, structure training, and metacognitive monitoring, *American Psychologist, 53*, 449–455.
- Jones, M. E., Russell, R. L., & Bryant, F. B. (1998). The structure of rape attitudes for men and women: A three-factor model. *Journal of Research in Personality, 32*, 331–350.
- Loo, R. & K. Thorpe (2005). Relationships between attitudes towards women's roles in society, and work and life values. *Social Science Journal, 42*: 367–74.
- Mayerson, S. E. & Taylor, D. A. (1987). The effects of rape myth pornography on women's attitudes and the mediating role of sex role stereotyping. *Sex Roles, 17*(5/6), 321–338.
- McMahon, S. & Farmer, G. L. (2011). An updated measure for assessing subtlerape myths. *Social Work Research, 35*(2), 271–81.
- Moore, B. N. & Parker, R. (1994). *Critical Thinking*. Mountain View, CA: Mayfield.
- Norris, P. S. & Ennis, R. (1989). *Evaluating critical thinking*. Pacific Grove, CA: Critical Thinking Press and Software.

- Pascarella, E. T. & Terenzini, P. T. (1991). How college affects students: Findings and insights from twenty years of research. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Paul, R. (1995). How to prepare students for a rapidly changing world. CA: Foundation for Critical thinking.
- Payne, D., Lonsway, K., & Fitzgerald, L. (1999). Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois rape myth acceptance scale. *Journal of Research and Personality*, 33(1), 27–68.
- Perkins, D. N. (1995). Outsmarting IQ: The emerging science of learnable intelligence. New York: Free Press.
- Peterson, Z. & Muehlenhard, C. (2004). Was it rape? The function of women's rape myth acceptance and definitions of sex in labeling their own experiences. *Sex Roles*, 51, 129–144.
- Ricketts, J. C. & Rudd, R. D. (2004). The relationship between critical thinking dispositions and critical thinking skills of selected youth leaders in the national FFA organization. *Journal of Southern Agricultural Education Research*, 54(1), 21–33.
- Simon, H. A. & Kaplan, C. A. (1989). In M. I. Posner (Ed.), *Foundations of cognitive sciences* (pp. 1–47). Cambridge, MA: MIT Press.
- Smith, G. E. (2003). Beyond critical thinking and decision making: Teaching business students how to think. *Journal of Management Education*, 27, 24–51.
- Stall, N. N. & Stahl, R. J. (1991). We can agree after all: Achieving a consensus for a critical thinking component of a gifted program using the Delphi technique. *Roeper Review*, 14(2), 79–88.
- Sternberg, R. J. (1997). *Thinking styles*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Sternberg, R. J. (2001). Why schools should teach for wisdom: The balance theory of wisdom in educational settings. *Educational Psychologist*, 36, 227–245.
- Sternberg, R. J. (2003). *Wisdom, intelligence, and creativity synthesized*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Suarez, E. & Gadalla, T. M. (2010). Stop blaming the victim: A meta-analysis on rape myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11), 2010–2035.
- Wade, C. (1995). Using writing to develop and assess critical thinking. *Teaching of Psychology*, 22, 24–28.
- Ward, C. (1988). The attitudes toward rape victims scale: Construction, validity, and cross-cultural application. *Psychology of Women Quarterly*, 12, 127–146.
- Watson, G. & Glaser, E. M. (1980). *Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal*. Cleveland, OH: Psychological Corporation.
- Williams, L. (1984). The classic rape: When do victims report? *Social Problems*, 31, 459–467.71.

Relationships between Critical Thinking and Prejudices against Women

Summary

The results of several studies show that it is possible to develop a more liberal attitude towards women and their role in the society, promoting critical thinking skills. In accordance with majority of the literature on critical thinking, those, who value their assumptions (critical thinking skill), develop deductive and inductive capacity of analytical skills and other skills associated with critical thinking. They develop a more liberal attitude towards others and see their own bias, prejudices and other forms of faulty thinking. Statistically significant differences between critical dispositions and prejudices against women were examined in this study. 168 respondents took part in the study. Overall, the results show that there are statistically significant relationships in different demographic indicators among respondents.

Key words: critical thinking, prejudices, attitude, stereotypes, myths, women.

Evita Līpe, Margarita Nesterova (Latvija)

POLICIJAS DARBINIEKU AIZSPRIEDUMI UN ATTIEKSME PRET SIEVIETĒM, KURAS CIETUŠAS NO SEKSUĀLAS VARDARBĪBAS

Policijas darbiniekiem izmeklējot seksuālās vardarbības gadījumus pret sievietēm, būtiski ir būt profesionāliem un nebalstīties uz stereotipiem, īpaši jāpievērš uzmanība, kādā veidā priekšstats par izvarošanas mītiem ietekmē attieksmi pret vardarbībā cietušajām sievietēm. Šajā pētījumā tika izpētītas statistiski nozīmīgas atšķirības starp Valsts policijas amatpersonu attieksmi pret vardarbībā cietušajām sievietēm un “izvarošanas mītu akceptēšanu”. Pētījumā piedalījās 168 policijas darbinieki. Kopumā rezultāti atklāj, ka vīriešiem ir augstāki rādītāji, atzīstot mītus par seksuālu vardarbību pret sievietēm. Pētījuma rezultāti atklāj arī sakarību, – jo zemāka izglītība, jaunāks policijas darbinieks vai ilgstoša atrašanās dienestā, jo lielāks atbalsts mītiem.

Atslēgas vārdi: izvarošanas mīti, policijas darbinieki, aizspriedumi, attieksme, seksuāla vardarbība.

Izvarošanas mīti

Pirmais “izvarošanas mītus” definēja Burt 1980. gadā, – “aizspriedumaini, stereotipiski vai viltus uzskati par izvarošānu, izvarošanas upuriem un izvarotājiem” (Burt, 1980). Tādējādi “izvarošana mītu pieņemšana” ir apstiprinājums izvarošanas stereotipiem. Daži Burta (Burt, 1980) aprakstītie piemēri: “sieviete var pretoties izvarotājam, ja viņa patiešām to vēlas” un “sievietes, kuras tiek izvarotas, braucot gadījuma mašīnās saņem pēc nopelniem” (Burt, 1980). Pierādījumi liecina, ka izvarošanas mīti ir visuresoši un pārvarēt šos stereotipus var būt grūts uzdevums tiesībsardzības iestāžu darbiniekiem un pat upuriem, gan sabiedrībai kopumā (Aosved & Long, 2006).

Mīti, kas radušies sakarā ar izvarošānu ir aizspriedumi, kā rezultātā sievietes izvarotāji var tikt attaisnoti. Pētot izvarošanas gadījumus, psihologi ir izvēlējušies šādus mītus: “sievietes, kuras brauca ar gadījuma transportlīdzekli (“stopējot”), saņem pelnīto”; un “vairākumā gadījumu cietusi ir neizvēlīga dzimumattiecībās, vai viņai ir slikta reputācija” (Burt, 1980). Mīti par izvarošānu ir nelabvēlīgi attiecībā pret sievietēm, jo vīriešiem tie dod iespēju pieļaut un attaisnot izvarotāju uzvedību intīmās satikšanās reizēs, bet izvarotājiem – noliegt savu vainu (Burt, 1980).

Izvarošanas mīti, piemēram, “vairumā gadījumu izvarošanas upuris ir neizvēlīgs vai viņai ir slikta reputācija” un “sievietes, kuras tiek izvarotas braucot ar gadījuma mašīnām, saņem pelnīto”, ir plaši izplatīti sabiedrībā, tādēļ indivīdi neuztver šo attieksmi, un rezultātā, šie mīti ir izplatījušies arī krimināltiesību sistēmā, un tiek uzskatīti par patiesību (Burt, 1980). Kad cietušās pēc uzbrukuma mēģina saņemt medicīnisku, tiesisku un pašvaldības nodrošinātu pakalpojumu, viņas bieži sastopas ar profesionāļiem, kuri savu attieksmi pamato ar izvarošanas mītiem (Campbell, 1998). Cietušās un uzbrucēja attiecību raksturojums, cietušās vecums un rase vai tautība, uzvedība uzbrukuma laikā un pēc tā, var radīt šķēršļus, lai profesionāli un efektīvi sniegtu pakalpojumus (Ask, 2010; Fisher, Daigle, Cullen, & Turner, 2003; Goodman-Delahunty & Graham, 2011).

Sabiedrības attieksme pret izvarošanas mītiem

Vairāki autori (Deitz, Littmann & Bently, 1984) veicot novatorisku pētījumu atklāja, ka situācijas faktori un seksuālās vardarbības pazīmes ietekmē gan cietušo un vainīgo uztveri, gan arī sabiedrības uzskatus par noziedzumu. Cits pētījums pamatojas uz šo ideju un atklāj, ka upura rezistences līmenis, izskats, svars, un seksuālā pagātne ir faktori, kas var ietekmēt, kā indivīdi interpretē vainīgumu izvarošanā (Clarke & Stermac, 2010; Cohn et al., 2009). Piemēram, 413 cilvēkiem piedāvājot analizēt hipotētiskus izvarošanas scenārijus, Klarks un Stermaks (Clarke & Stermac, 2010) atklāja, – ja tika uzskatīts, ka izvarošanas upuris ir slaida un klasiski skaista, tad respondenti biežāk vainoja upuri un attaisnoja vainīgo. Turklāt cietušās, kuru uzvedība šķietami novirzījās no tradicionālās dzimumu lomas normām, biežāk tika uzskatītas par neuzticamām, un turklāt tika vainotas seksuālajā uzbrukumā (Cohn et al, 2009; Viki & Abrams, 2002).

Pētījumi, kuros pārbauda “izvarošanas mītu pieņemšanu” un cietušo uzticamību, liecina, ka ticība stereotipiem ietekmē uzskatus par izvarošanā cietušās vainu (Clarke & Stermac, 2011; Deitz, Littman, & Bentley, 1984). Kons ar kolēģiem (Cohn et al., 2009) atklāja, ka cietušās, kurām uzbrukuši draugi vai paziņas, un, kuras bija ģērbusās provokatīvi, biežāk tika uzskatītas par vainīgām notikušajā izvarošanā. Tāpat Klarks un Stermaks (Clarke un Stermac, 2011) konstatēja, ka respondentu viedokli par cietušo uzticamību ietekmē viņu izskats un svars.

Seksuālas vardarbības gadījumos vislielākā korelācija ar “izvarošanas mītu pieņemšanu” ir tendencei vainot upuri nevis uzbrucēju. Pētījumā, kurā piedalījās 413 pilngadīgas personas, Klarks un Stermaks (Clarke & Stermac, 2010) konstatēja, ka tie, kuri “pieņem izvarošanas mītus”, biežāk uzbrukumā vaino upuri nevis uzbrucēju. Līdzīgā veidā, Frese ar kolēģiem (Frese et al., 2004) aptaujāja 182 studentus, lielākā daļa vainoja cietušo situācijās, kad uzbrucējs bija paziņa vai satikšanās partneris, bet mazāk, kad uzbrucējs bija svešinieks. Turklāt, pārskatot 38 ziņojumus policijai par izvarošanu, Nortons un Grants (Norton & Grant, 2008) atklāja, ka biežāk uzbrucējs tiek vainots situācijās, kad viņa motivācija bija vara, nevis seksuāls apmierinājums. Tādiem uzbrukumiem raksturīga īpaša vardarbības pret upuri (Norton & Grant, 2008).

Dzimumatšķirības attieksmē pret izvarošanas mītiem

Izvarošanas mītus sistemātiski veido un sekmē vienlīdz gan vīrieši, gan sievietes, jo socializācijas procesā tiek īstenotas dzimumu lomas, kas ir pamatā attieksmei pret izvarošanu (Jones, Russell, un Bryant, 1998). Lai gan pētījumi liecina, ka sievietes un vīrieši vienādi ātri uztver izvarošanas mītus, tomēr ir pierādīts, ka vīrieši biežāk nekā sievietes mēdz atbalstīt izvarošanas mītus (Aosved & Long, 2006; Suarez & Gadalla, 2010).

Millers ar kolēģiem (Miller, et al, 2011) aptaujājot 69 koledžas studentes atklāja, ka izvarošanas mītu atbalsts bija augsts gadījumos, kad līdzība ar cietušajām bija zema.

Izvarošana ir dzimuma darbības veids, tāpēc attieksme pret sievietēm parāda attieksmi pret izvarošanu (Lapa, 2008). Kā Meiersons un Teilors (Mayerson & Taylor, 1987) iepriekš uzsvēra, dzimumu lomu stereotipi ir cieši saistīti ar ticējumiem par izvarošanu.

Burts (Burt, 1980) attīstīja ideju, ka dzimumu normās, vīriešu vardarbība tiek uzskatīta par pieņemamu līdzekli sociālās kontroles izpildē. Tādējādi, izvarošana un seksuāla vardarbība var tikt uzskatīta par vardarbības lauka daļu, ko vīrieši izmanto, lai kontrolētu sievietes un dominētu pār viņām.

Atšķirībā no vīriešiem, sievietes pret izvarošanas upuriem izturas labvēlīgāk (Jimenez & Abreu, 2003; Lee & Cheung, 1991; Ward, 1988; White & Robinson Kurpius, 1999; Xenos & Smith, 2001). Pētījumos konstatēts, ka viens izvarošanas faktors varētu būt vīriešu uzskati par izvarošanas mītiem kopumā (Burt, 1980).

Dalībnieku dzimums un izvarošanas mītu pieņemšanas saistība ir plaši pētīta. Stals ar kolēģiem (Stahl et al., 2010) aptaujāja 36 koledžas studentus un secināja, ka vīrieši biežāk vaino cietušās sievietes un atbalsta izvarošanas mītus, bet sievietes mazāk vaino cietušās sievietes, tomēr sievietes ir jūtīgākas pret izvarošanas mītiem (Stahl et al., 2010). Līdzīgā veidā, Lonsveis un Ficdžeralds (Lonsway & Fitzgerald, 1995) aptaujāja 429 koledžas studentus (199 vīriešus un 240 sievietes), un konstatēja, ka izvarošanas mītu pieņemšana cieši saistīta ar naidīgiem uzskatiem par sievietēm. Turklāt, šis pētījums apstiprināja, ka izvarošanas mītus vairāk atzīst vīrieši nekā sievietes.

Osman (Osman, 2011) atklāja, ka sievietes biežāk iedomājās sevi cietušo lomā, stāstot par gadījumiem, kad izvarotājs ir paziņa, bet vīrieši sevi biežāk uzskatīja par iespējamo uzbrucēju. Tāpēc, kad pētnieki izvērtēja dalībnieku empātiju gan cietušo, gan uzbrucēju gadījumos, sievietes biežāk iejutās cietušo lomā un vīrieši biežāk iejutās uzbrucēju lomā (Osman, 2011).

Tiesībsargājošo iestāžu darbinieku attieksme pret izvarošanas mītiem

Pētījumi rāda, ka sabiedrība kopumā, t.sk. tiesībaizsardzības iestāžu darbinieki vēsturiskā skatījumā bieži nav ticējuši cietušo ziņojumiem par seksuāliem uzbrukumiem (Burt 1980; Frese, Moya, & Megias, 2004; Suarez & Gadalla, 2010). Atsevišķu personu uzskati par noziegumu bieži ietekmē sabiedrības ticību cietušajiem (Cohn, Dupuis, & Brown, 2009). Piemēram, sabiedrības attieksme pret izvarošanu un stereotipi uzskati par to apgrūtina preventīvo darbu ar cietušo; stereotipi definē, ka upuriem nav jāiesaistās riskantos pasākumos, nedrīkst lietot alkoholu un narkotikas, un valkāt izaicinošu apģērbu, ja negrib kļūt par izvarošanas upuri (Burt 1980; Cohn et al., 2009). Kad upuris ir darījis visu iepriekšminēto un cietis seksuālā uzbrukumā, tad ticamība samazinās, un tiek uzskatīts, ka viņa pati ir vainīga notikušajā (Goodman-Delahunty & Graham, 2011; Osman, 2011). Tas sekmē izvarošanas mītu noturību un attieksmi pret tiem, izvarošana tiek uzskatīta par normu, kas palīdz novērst uzmanību no seksuālajiem uzbrukumiem, un notikušajā vainot cietušos (Stahl, Eek, & Kazemi, 2010).

Pārlicība par upuru uzticamību ir būtiski nozīmīga tiem tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekiem, kuriem uzdots izmeklēt sūdzības par izvarošanu. Aptaujājot 401 policistu un prokuroru, Asks (Ask, 2010) atklāja, ka attieksme pret apgalvojumiem par izvarošanu un izmeklēšana daudz

biežāk bija skeptiska. Pētījumā par 186 seksuālās vardarbības gadījumiem, Du Monts ar kolēģiem (Du Mont, Miller, & Myhr, 2003) atklāja, ka skeptiska attieksme pret upuriem bija gadījumos, kad cietušo izvaroja paziņas, vai upuris bija lietojis alkoholu vai narkotikas, vai cietusī izskatījās mierīga. Turklāt Fišers ar kolēģiem (Fisher et al., 2003) atklāja, ka no 4446 koledžas studentēm, kuras bija izvarotas, tiesībaizsardzības iestādēm par to ziņoja retāk, ja uzbrucējs bija partneris vai paziņa, ja bija lietotas apreibinošas vielas, ja nebija smagu miesas bojājumu, ja uzskatīja, ka incidents nav bijis smags noziegums, ja domāja, ka sūdzība policijā netiks uztverta nopietni. Turklāt, Cempbels (Campbell, 1998) atklāja, ka gadījumos, kad policisti uzskatīja upura stāstu par ticamu, cietusī bija apmierināta ar krimināltiesību sistēmas darbu. Par izvarošanu kā noziegumu ziņo visretāk, tāpēc ir jāpārbauda, vai tiesībaizsardzības iestāžu darbinieku ticība izvarošanas mītiem ir saistīta ar cietušās lēmumu klusēt par uzbrukumu (Allen, 2007).

Pētnieki analizēja, ko iedzīvotāji uzskata par faktisku izvarošanu. Analizēja arī konkrētu grupu uzskatus, piemēram, tiesībaizsardzības un medicīnas darbiniekus. Saskaņā ar Peidža (Page, 2008a) pārskatu par izvarošanu, kad cietusī uzbrucēju nepazīst, tiek izmantots ierocis un upurim tiek radīti smagi miesas bojājumi, tiek uztverta kā ticama. Šī faktiskā “ideālā” izvarošana atklāj kādas sabiedrības daļas stereotipu par seksuālu vardarbību. Tādējādi ticība šādas izvarošanas scenārijam, kad cietusī tiek uzskatīta par upuri. Jebkura izvarošana vai izvarošanas upuris, kas ir atšķirīgs no šī scenārija, ir iemesls neuzticībai un papildu kontrolei (Page, 2008a). Piemēram, analizējot 186 seksuālās vardarbības gadījumus, Du Mont ar kolēģiem (Du Mont et al., 2003) atklāja, ka, policijai biežāk tika ziņots par gadījumiem, kas atbilst faktiskas izvarošanas scenārijam, tad tam bija augstāka ticamība.

Policijas kultūra, seksuālo noziegumu izmeklēšanas kārtība un protokoli liecina, ka tiesībaizsardzības iestādes pēc savas būtības, nenodrošina labvēlīgu vidi izvarošanas upurim (Page, 2008a).

Peidžs (Page, 2008a) aptaujājot 891 policistu, konstatēja, ka “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmenis ir identisks līmenim, – kā iedzīvotāji atzīst izvarošanas mītus. Asks (Ask, 2010) aptaujāja 401 policistu un prokuroru un konstatēja, ka respondenti no policijas uzskata par nepatiesu vismaz vienu no sešiem ziņojumiem par izvarošanu. Atšķirībā no iedzīvotāju uzskatiem, ja tiesībaizsardzības iestāžu darbinieki apstiprina izvarošanas mītus, tad tas var ietekmēt seksuālo noziegumu izmeklēšanu.

Izglītība

Peidža (Page, 2007) pētījums, kurā piedalījās 891 tiesībaizsardzības iestāžu darbinieks, atklāja, ka izglītības līmenis nav saistīts ar “izvarošanas mītu pieņemšanu”. Tomēr cits (Sleath & Bull, 2012) pētījums, kurā piedalījās 123 policijas darbinieki, konstatēja, ka netika pierādīta “izvarošanas mītu pieņemšana” atšķirība starp amatpersonām ar formālu specializētās apmācības un izglītības līmeni un amatpersonām, kam nav speciālās izglītības.

Peidžs pētīja policistu attieksmi pret “izvarošanas mītu pieņemšanu”, lai konstatētu, vai mācības un izglītības līmenis ietekmē izvēli – atbalstīt izvarošanas mītus vai nē. Peidžs (Page, 2007) aptaujāja 891 policistu, lai salīdzinātu “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmeni ar izglītības līmeni. Peidžs konstatēja, ka darbinieki ar augstāku izglītības līmeni retāk atbalstīja izvarošanas mītus. Tomēr pētījumā (Sleath & Bull, 2012), kurā piedalījās 123 policisti konstatēja, ka formālā izglītība un izglītības līmenis nebija saistīts ar vainas piedēvēšanu cietušajai vai uzbrucējam izvarošanas gadījumos. Šo pētījumu pretrunīgie secinājumi liecina, ka izglītība un regulārās mācības var ietekmēt dažu, bet ne visu “izvarošanas mītu pieņemšanu”.

Pētījumā (Currier & Carlson, 2009) par vardarbību pret sievietēm konstatēja, ka “izvarošanas mītu pieņemšana” ir saistīta ar izvarošanas gadījumu skaitu un uzskatiem, ka cietusi pati ir vainīga. Izmantojot vidēja lieluma universitātē iegūtos datus, autori anketēja pēdējo kursu studentus par attieksmi pret izvarošanas mītiem, lai noteiktu viņu uzskatus un to izmaiņas semestra laikā. Salīdzinot studentu uzskatus par dzimumu līdztiesības jautājumiem (sākot no vispārējās socioloģijas kursa līdz kursam, kas īpaši pievēršas vardarbībai pret sievietēm), autori konstatēja būtiskas izmaiņas “izvarošanas mītu pieņemšanā” studentiem, kuri bija noklausījušies kursu par vardarbību pret sievietēm.

Peidža 2007. gada pētījums atklāja, ka policisti ar augstāko izglītību un speciālo izglītību retāk izteica seksisma uzskatus un “pieņēma izvarošanas mītus”. Tas nozīmē, ka darbiniekiem ar augstāku izglītības līmeni bija vieglāk iegūt upura uzticību, neatkarīgi no izvarošanas mītiem.

Dzimums

Archbold (Archbold, 2012) konstatēja, ka policistu dzimumam bija nenozīmīga ietekme uz “izvarošanas mītu pieņemšanu” un, dažos gadījumos sievietes policistes apstiprināja izvarošanas mītus vairāk nekā vīrieši policisti.

Policistu dzimums un “izvarošanas mītu pieņemšana” ir noskaidrota arī empīriskos pētījumos. Vents un Arčbolds (Wentz un Archbold, 2012) intervēja 100 policistus, lai pārbaudītu “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmeni pa dzimumiem. Rezultāti parādīja, ka dzimums neietekmē “izvarošanas mītu pieņemšanu”, un sievietes policistes, izmeklējot seksuālos uzbrukumus, vairāk nekā vīrieši atbalstīja izvarošanas mītus (Wentz & Archbold, 2012).

Izvarošanas mītu atziņas sekas

Izvarošanas upuri ir daļa no sabiedrības, kurā attīstās izvarošanas mīti, cietušās zina šos mītus, tādēļ var justies vainīgas par uzbrukumu, un nevēlēties definēt incidentu kā izvarošanu. Frese ar kolēģiem (Frese, et al, 2004) skaidro, ka izplatīto izvarošanas mītu rezultātā, cietušās iespējams vairāk vaino sevi par uzbrukumu, jo viņas ir socializējušās sabiedrībā, kas aprūrina upuri ar formalitātēm. Aptaujājot 86 pamatstudiju sievietes, Petersons ar kolēģi (Peterson & Muehlenhard, 2004) atklāja, ka respondentes, kuras piedzīvojušas incidentu, kas atbilst izvarošanas juridiskajai definīcijai, to neuzskatīs par izvarošanu, ja piekrit izvarošanas mītiem.

Kad cietušajai ir negatīva pieredze sadarbībā ar tiesībsardzības un medicīnas iestāžu darbiniekiem, tas var negatīvi ietekmēt viņas veselību un kavēt atveseļošanos. Cietušo negatīvo pieredzi, ziņojot par seksuālu vardarbību, un ar konkrēta gadījuma izmeklēšanu, var uzskatīt par “otro izvarošanu” vai “sekundāro viktimizāciju” (Madigan & Gamble, 1991).

Pētījumos pierādīts, ka par izvarošanas noziegumiem tiek ziņots visretāk: katru gadu tikai aptuveni par 40% gadījumu tiek ziņots tiesībsardzības iestādēm (Tjaden & Thoennes, 2000). Ziņot par izvarošanu ir svarīgi, jo tādā veidā cietušajām ir iespēja meklēt taisnību.

Apjomīgā pētījumā, kurā piedalījās 4446 studentes, Fišers ar kolēģiem (Fisher et al., 2003) atklāja, ka tikai 1 no 20 koledžas studentēm ir ziņojusi tiesībsardzības iestādēm par seksuālo vardarbību. Šis pēdējais pētījums atklāja, ka upuri biežāk ziņo policijai par gadījumiem, kad uzbrucējs bija svešinieks, un tika izmantots ierocis (Fisher et al., 2003).

Frese ar kolēģiem (Frese et al., 2004) aptaujāja 182 koledžas studentus, lai izpētītu vai “izvarošanas mītu pieņemšana” ir saistīta ar uzbrukuma situācijas faktoriem un konstatēja, ka “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmenis nosaka, kuru uzskatīs par vainīgo notikušajā izvarošanā. Rezultāti atklāja, ka gadījumos, kas ir pretrunā ar izvarošanas mītiem (piemēram, izvarotājs ir paziņa), biežāk upuri uzskatīja par vainīgu

notikušajā tie respondenti, kuri apstiprināja izvarošanas mītus (Frese et al., 2004).

Rose ar kolēģiem (Rose et al., 2006) aptaujāja 118 koledžas studentus, izmantojot hipotētiskus izvarošanas scenārijus, un konstatēja, ka respondenti biežāk uzskatīja par uzticamiem upurus, kuri bija emocionāli nospiesti.

Uzbrukuma situāciju faktori ietekmē arī cietušās reakciju uz izvarošanu. Fišers ar kolēģiem (Fisher et al., 2003) aptaujāja 4446 koledžas studentes, galvenokārt jaunas sievietes ($M = 21.4$ gadi) un konstatēja, ka kopumā cietušās par uzbrukumu, kurā iekļāvās pazīmes, kas tika uzskatītas par ticamām (t.i., uzbrucējs bija svešinieks ar ieroci no kā tika gūti fiziski ievainojumi), biežāk ziņoja policijai. Savukārt, sievietes, kuras izvarotājs bija paziņa, un bija notikusi brīvprātīga alkohola vai narkotiku lietošana, retāk vēlējās par to ziņot policijai, jo, iespējams, vainoja sevi par notikušo vardarbību (Fisher et al., 2003).

Policistu aptauja liecina, ka tiesībaizsardzības iestāžu darbinieki, tāpat kā sabiedrība, ir viegli uztver izvarošanas mītus (Page, 2007, 2008a, 2008b, 2010). Policists izvarošanu upurim bieži ir pirmais kontaktieris, ka viņa attieksmei ir būtiska nozīme, reaģējot un atbalstot upurus, lai iegūtu un apkopotu pierādījumus un palīdzētu lietās izmeklēšanā. Kad policisti uzticas izvarošanas mītiem, lai noteiktu, vai pēc konkrēta seksuāla uzbrukuma ir jāsāk lietas izmeklēšana, vardarbība pret upuri turpinās, un netiek ņemti vērā taisnīguma principi. Kaut gan ir veikti grozījumi likumos, un daudzi darbinieki ir ieguvuši specializētu izglītību seksuālas vardarbības gadījumu izmeklēšanā, policisti joprojām atzīst izvarošanas mītus (Campbell, 1997; Page, 2008b).

Ticība izvarošanas mītiem ietekmē sabiedrības attieksmi pret seksuālu vardarbību. "Izvarošanas mītu pieņemšana" ir saistīta ar seksismu, rasismu, heteroseksismu, vecāku cilvēku diskrimināciju, reliģisko neiecietību u.tml. (Aosved & Long, 2006; Earnshaw, et al, 2011; Edwards, Turchik, Dardis, Reynolds, & Gidycz, 2011). Eksistē vairāki faktori, kāpēc policijas darbinieki netic, ka ir noticis seksuālas vardarbības akts. Galvenokārt šie faktori ir ticība mītiem un vājas zināšanas par seksuālā vardarbībā cietušo uzvedību un emocijām.

Pētījuma jautājumi

Tika izvirzīti šādi pētījuma jautājumi:

Kāda ir VP darbinieku rādītāji attieksmē pret izvarošanas upuriem un izvarošanas mītu akceptēšanā?

Vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības attieksmēs pret izvarošanas upuriem un izvarošanas mītu akceptēšanā pēc dzimuma, izglītības līmeņa, vecuma, amata, dienesta un izdienas stāža?

Metode

Pētījumā tika izmantota:

- Sociāli demogrāfiskā datu anketa (E. Lipe, M. Ņesterova). Sociāli demogrāfiskā datu anketa ietver 6 jautājumus: vecums, dzimums, izglītība, izdienas laiks VP, dienests Kriminālpolicijā vai Kārtības policijā un amats.
- Attieksme pret izvarošanas upuriem skala (Ward, 1988; Latvijas versija E. Lipe, M. Ņesterova). Aptauja sastāv no 22 jautājumiem – apgalvojumiem, kuri jānovērtē 5-punktu Likerta skalā (1 – pilnīgi piekrītu un 5 – pilnīgi nepiekrītu).
- Ilinoisas mītu par izvarošanu akcepta skala (Payne, Lonsway, & Fitzgerald, 1999; McMahan & Farmer, 2011; Latvijas versija E. Lipe, M. Ņesterova). Aptauja sastāv no 25 jautājumiem – apgalvojumiem, kuri jānovērtē 5-punktu Likerta skalā (1 – pilnīgi nepiekrītu un 5 – pilnīgi piekrītu). Aptaujai ir 4 skalas: “Viņa provocē”, “Viņš negribēja”, “Tā patiesībā nebija izvarošana” un “Viņa melo”.

Procedūra

Pētījuma datu ievākšana tika veikta laikā no 2015. gada septembra līdz 2016. gada martam.

Pētījumā piedalījās Valsts policijas darbinieki. Kopumā tika iegūtas 168 derīgas (pilnīgi aizpildītas) anketas.

Pētījuma dalībnieki

Pētījumā piedalījās Valsts policijas darbinieki vecumā no 20 līdz 46 gadi ($M=30.71$, $SD=6.89$), no kuriem 96 (56.5%) vīrieši un 74 (43.5%) sievietes ar izdienu VP līdz 27 gadiem ($M=8.73$, $SD=6.3$), no kuriem 43 respondenti (25.3%) ar instruktora amatu, 87 respondenti (51.2%) – jaunākais virsnieks, 39 respondenti (22.9%) – vecākais virsnieks un 1 respondents augstākais virsnieks (0.6%). Pēc dienesta kriminālpolicijā strādā 63 respondenti (37.1%); kārtības policijā – 107 respondenti (62.9%). Pēc izglītības līmeņa – vidējā 14 respondenti (8.2%); vidējā speciālā vai arodskola 35 respondenti (20.6%); 1. līmeņa augstākā 56 respondenti (32.9%); bakalaura grāds 41 respondenti (24.1%); maģistra grāds 24 respondenti (14.1%).

Rezultāti un diskusija

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu, kādi ir VP izvarošanas mītu akceptēšanas rādītāji (skat. 1. tabulu), tika konstatēts, ka lielāko rezultātu uzrāda 4. skala “Viņa melo”. Analizējot skalu vidējos rādītājus, kopumā rezultāti ir labi.

1. tabula

Attieksmes pret izvarošanas upuriem, izvarošanas mītu akceptēšanas vidējie rādītāji (ANOVA)

Mērījums	N	Vidējais aritmētiskais	SD
1. skala. Viņa provocē	168	19.2083	4.74229
2. skala. Viņš negribēja	170	20.5647	4.0205
3. skala. Tā patiesībā nebija izvarošana	170	19.2941	4.50988
4. skala. Viņa melo	170	15.3059	3.56851

Atbildot uz otro pētījumā jautājumu, vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības rādītājos starp vīriešiem un sievietēm attieksmēs pret izvarošanas upuriem un izvarošanas mītu akceptēšanā, tika konstatēts, ka ir statistiski nozīmīgas atšķirības starp vīriešu un sieviešu atbildēm 1. aptaujas “Attieksme pret izvarošanas upuriem – skala” 11., 17. un 18. apgalvojumā, vīrieši šajos jautājumos uzrāda augstākus rezultātus (skat. 2. tabulu).

2. tabula

Atšķirības attieksmē pret izvarošanas upuriem starp policistiem vīriešiem un sievietēm (U-Mana-Vitneja kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Vidējais rangs	U
1.11	Vīrieši	96	94.48	2690.00**
	Sievietes	74	73.85	
1.17	Vīrieši	96	93.16	2816.5*
	Sievietes	74	75.56	
1.18	Vīrieši	96	91.80	2947.5*
	Sievietes	74	77.33	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

1. aptaujas 11. apgalvojums “Vairums sieviešu slepenībā vēlas tikt izvarotas” ir līdzīgs mītam “Sievietes fantazē par izvarošanu”. Psihologi

skaidro, ka, bieži agresīvs sekss tiek uzskatīts par izvarošanu, galvenokārt tā domā vīrieši. Tomēr policijas darbiniekiem jāsaprot, ka agresīvu seksu, ja sieviete to nevēlas, var kontrolēt un izbeigt, bet izvarošanu nē.

Aptaujas 17. apgalvojums ir *“Daudzas sievietes apgalvo, ka ir izvarotas, ja ir piekritušas seksuālām attiecībām, bet pēc tam mainījušas savas domas”*. Jebkurai sievietei, kura ir bijusi vai nav bijusi izvarota, var būt grūtības, pieņemot lēmumu, – ziņot policijai vai nē. Dažādi pētījumi liecina, ka tikai 4% līdz 20% sieviešu ziņo policijai par izvarošanas gadījumiem. Pētījumi liecina, ka sievietes baidās ziņot policijai, jo viņām varētu neticēt.

Pētījumi liecina, ka par izvarošanu sniegtu nepatiesu liecību ir tikpat daudz, cik par citiem noziegumiem (aptuveni 2–8%).

Aptaujas 18. apgalvojums *“Bāra meiteņu (izklaidētāju), deļotāju un prostitūtu apsūdzības izvarošanā ir jāuztver ar aizdomām”*. Pētījumā (Miller & Schwartz, 1995), kura laikā tika intervētas 16 prostitūtas, autori secina, ka cilvēki bieži uzskata, ja tiek izvarota prostitūta; tad tas nav noziegums; prostitūta ir saņēmusi pēc nopelniem; visas prostitūtas ir vienādas.

Pētījumā (Cotton, Farley & Baron, 2000) laikā, kurā piedalījās 783 studenti, autori secina, ka eksistē statistiski nozīmīga atšķirība starp sieviešu un vīriešu attieksmi pret prostitūciju un izvarošanas mītiem, piemēram, vīrieši uzskata, ka prostitūtām patīk savs darbs.

Ja bāra meiteņu, deļotāju un prostitūtu ziņojumus par izvarošanu policija uztver ar aizdomām, tad šīm sievietēm tiek liegta jebkāda iespēja vērsties policijā. Taču arī šīm sievietēm ir tādas pašas tiesības kā citām, – piekrist vai nepiekrist seksuālām attiecībām un vērsties policijā.

Pētījuma laikā tika konstatēts, ka eksistē statistiski nozīmīga atšķirība 2. aptaujas “Ilinoisas mītu par izvarošanu akcepta skala” starp vīriešiem un sievietēm 2. un 3. skalā (skat. 3. tabulu), kurā vīrieši uzrāda augstākus rādītājus.

2. aptaujas 2. skala *“Viņš negribēja”* ietver 7.–12. apgalvojumu, piemēram, “Kad vīrieši izvaro, parasti tā ir stipra seksuāla vēlme”; “Ja vīrietis ir piedzēries, viņš var izvarot netīšām”; “Ja abi partneri ir piedzērušies, tā nevar būt izvarošana” u.c. Visi 2. skalas jautājumi tiešā veidā skar vīriešu uzvedību, tādējādi šie rezultāti atklāj, ka policijas darbinieki – vīrieši ir solidāri savam dzimumam, attaisno vai pat aizstāv šāda veida rīcību.

2. aptaujas 3. skala *“Tā patiesībā nebija izvarošana”* ietver 13.–17. apgalvojumu, piemēram, “Ja sieviete fiziski nepretojas intīmām attiecībām – pat ja neprotē verbāli, to nevar uzskatīt par izvarošanu”; “Ja sieviete fiziski necīnās preti, tad nevar teikt, ka tā ir izvarošana”;

“Iespējams, ka izvarošana nav notikusi, ja sievietei nav zilumu vai citu pazīmju” u.c.

3. tabula

Atšķirības starp vīriešu un sieviešu attieksmi
pret izvarošanas mītiem (U-Mana-Vitneja kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Vidējais rangs	U
2. skala. Viņš negribēja	Vīrieši	96	78.33	2864.00*
	Sievietes	74	94.80	
3. skala. Tā patiesībā nebija izvarošana	Vīrieši	96	79.12	2939.5*
	Sievietes	74	93.78	
2.3	Vīrieši	96	93.98	2738.00**
	Sievietes	74	74.50	
2.12	Vīrieši	96	77.89	2821.5*
	Sievietes	74	95.37	
2.16	Vīrieši	96	78.10	2842.00*
	Sievietes	74	95.09	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

Keisens ar kolēģiem (Kaysen et al., 2005) atklāja, ka sievietes izvarošanas upuri, kuras uzskatīja, ka viņu dzīvībai draud nenovēršamas briesmas pasīvāk cīnījās pret uzbrucēju, baidoties, ka tas padarītu uzbrukumu vēl smagāku, bet cietušās, kuras uzskatīja, ka nebija draudu viņu nogalināšanai, biežāk aktīvi pretojās un cīnījās. Tāpēc gadījumos, kad cietušās nepretojās, baidoties no nāves, var likties, ka cietušās pakļāvās vai pat piekrita izvarošanai, kas var ietekmēt to, kā upuris raksturo vai klasificē uzbrukumu (Kaysen et al., 2005).

Pēc šīs skales rezultātiem var secināt, ka policijas darbinieku zināšanas šajā jomā ir nepietiekamas. Policijas darbiniekiem būtu jāzina, ka izvarotāji, lai iebiedētu upuri, mēdz izmantot dažādus priekšmetus vai ieročus, un izteikt draudus dzīvībai. Rezultātā upuris var pārbīties un viņam var iestāties šoka stāvoklis. Upuris bailēs par dzīvību var kļūt kā paralizēts un nespēj pretoties. Iespējams, arī ka upuris bez redzamām cīņas pazīmēm ir bijis alkohola vai citu apreibinošu vielu iespaidā, ko pirms tam lietojis labprātīgi vai nezinot, un tādēļ atradies bezpalīdzības stāvoklī.

Analizējot datus par atsevišķiem apgalvojumiem, tika konstatēts, ka eksistē statistiski nozīmīgas atšķirības 3 apgalvojumos.

Aptaujas 3. apgalvojumā “Ja sieviete viena dodas uz istabu kopā ar vīrieti ballītes laikā, tā ir viņas pašas vaina, ja viņa tiek izvarota” pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp vīriešu un sieviešu uzskatiem, kur sievietes vairāk nekā vīrieši atzīst šo mītu. Analizējot šos rezultātus, var secināt, ka sievietes policistes atzīst šādu apgalvojumu, jo nosoda tādu rīcību un, iespējams, uzskata to par riskantu.

2. aptaujas 12. apgalvojumā “Ja abi partneri ir piedzērušies, tā nevar būt izvarošana” pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp vīriešu un sieviešu uzskatiem, kur vīrieši vairāk nekā sievietes atzīst šo mītu. Policijas darbiniekiem jāzina, ka Krimināllikums paredz pastiprinātus vainas apstākļus, ja cietušais atradās bezpalīdzības stāvoklī. Tomēr policisti vīrieši atzīst šo apgalvojumu, un tas liecina, ka viņi ir solidāri savam dzimumam. Protams, tas neizslēdz varbūtību, ka viņi neizprot izvarošanas būtību.

2. aptaujas 16. apgalvojumā “Ja “apsūdzētajam” nav ieroča, to nevar saukt par istu izvarošanu” pastāv statistiski nozīmīga atšķirība starp vīriešu un sieviešu attieksmi, kur vīrieši vairāk nekā sievietes atzīst šo mītu. Šis apgalvojums tika izskaidrots, analizējot 3. skalas rezultātus. Izvarošana ir fiziski un emocionāli vardarbīgs noziegums, kad uzbrucējs var piedraudēt izmantot ieročus.

Atbildot uz jautājumu, vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības rādītājos policistiem ar dažādu izglītības līmeni attieksmē pret izvarošanas upuriem un izvarošanas mītu akceptēšanā, statistiski nozīmīgas atšķirības attieksmē pret izvarošanas upuriem pēc izglītības līmeņa eksistē tikai 6. apgalvojumā. Visvairāk šo apgalvojumu atzīst respondenti ar vidējo izglītību (skat. 4. tabulu).

4. tabula

Atšķirības attieksmes pret izvarošanas upuriem respondentiem ar atšķirīgu izglītības līmeni (χ^2 -Kroskala-Volisa kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Vidējais rangs	χ^2
1.6	vidējā	14	113.04	10.399*
	vidējā speciālā	35	88.61	
	1. līmeņa augstākā	56	83.03	
	bakalaura grāds	41	86.21	
	maģistra grāds	24	69.46	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

1. aptaujas 6. apgalvojums “Sievietēm, kurām ir bijušas iepriekšējas seksuālas attiecības, nevajadzētu sūdzēties par izvarošanu” var tikt saprasts divējādi, – vai iepriekšējās seksuālas attiecības ir bijušas ar varmāku vai vispār dzīvē. 24. apgalvojumā, kas ir līdzīgs “Seksuāli pieredzējušas sievietes necieš no vardarbības” – 6. apgalvojumam, respondenti šajā mērķgrupā neuzrāda statistiski nozīmīgu atšķirību. Tas liecina, ka apgalvojuma jēgu izprot, kā seksuālas attiecības ar varmāku iepriekš. Šie rezultāti atklāj, ka policijas darbiniekiem ar vidējo izglītību ir nepietiekamas zināšanas šajā jomā, un aizspriedumiem, kad no vīra vardarbības cietušai sievietei bija kauns ziņot policijai par to, ka vīrs ir viņu izvarošanas izvarojis.

Šo mītu procentuāli vismazāk atzīst respondenti, kuriem ir maģistra grāds. Tas vēlreiz apliecina, ka policijas darbiniekiem ir jāizglitojas.

Pētījuma laikā tika konstatēts, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības 2. aptaujas “Ilinoisas mītu par izvarošanu akcepta skala” rādītājos vīriešiem un sievietēm 16. un 17. apgalvojumā (skat. 5. tabulu) Šos mītus atzīst vairāk policijas darbinieku, kuriem ir zemāks izglītības līmenis.

5. tabula

Atšķirības respondentiem ar atšķirīgu izglītības līmeni attieksmē pret izvarošanas mītiem (χ^2 -Kroskala-Volisa kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Videjais rangs	χ^2
2.16	vidējā	14	48.36	10.63*
	vidējā speciālā	35	89.27	
	1. līmeņa augstākā	56	87.81	
	bakalaura grāds	41	86.52	
	maģistra grāds	24	94.52	
2.17	vidējā	14	57.68	12.34*
	vidējā speciālā	35	70.36	
	1. līmeņa augstākā	56	89.32	
	bakalaura grāds	41	96.05	
	maģistra grāds	24	96.88	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

2. aptaujas 16. apgalvojums “Ja “apsūdzētajam” nav ieroča, to nevar saukt par īstu izvarošanu” un 17. apgalvojums “Ja sieviete nav teikusi “nē”, viņa nevar sūdzēties par izvarošanu” iepriekš tika izskaidrots, un, minēts, ka šā mīta atzišana liecina par nepietiekamām zināšanām šajā jomā.

Atbildot uz jautājumu, vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības rādītājos dažādās vecuma grupās attieksmē pret izvarošanas upuriem un izvarošanas mītu akceptēšanā, tika konstatēts, ka 1. aptaujas 5., 6., 9., 24., un 25. apgalvojums atklāj statistiski nozīmīgu atšķirību starp vecuma grupu 18–25 gadi un citām vecuma grupām (skat. 6. tabulu).

6. tabula

Dažādu vecuma respondentu atšķirības attieksmē pret izvarošanas upuriem (χ^2 -Kroskala-Volisa kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Vidējais rangs	χ^2
1.5	18–25	50	99.03	6.21*
	26–34	67	78.61	
	35 un vairāk	53	81.44	
1.6	18–25	50	101.35	11.25**
	26–34	67	81.63	
	35 un vairāk	53	75.44	
1.9	18–25	50	98.96	10.3**
	26–34	67	85.43	
	35 un vairāk	53	72.89	
1.24	18–25	50	97.38	8.35*
	26–34	67	87.94	
	35 un vairāk	53	71.21	
1.25	18–25	50	95.98	6.89*
	26–34	67	87.39	
	35 un vairāk	53	73.23	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

1. aptaujas 5. apgalvojums “*Labās meitenes biežāk tiek izvarotas nekā sliktās*” atklāj statistiski nozīmīgu atšķirību starp vecuma grupu 18–25 gadi un citām vecuma grupām. Rezultāti liecina par jauniešu izpratni, ka izvarošanai var tikt pakļauta ikviena sieviete, neatkarīgi no viņas izskata vai uzvedības.

1. aptaujas 6. apgalvojums “*Sievietēm, kurām ir bijušas iepriekšējās seksuālas attiecības, nevajadzētu sūdzēties par izvarošanu*”, 9. apgalvojums “*Dažām sievietēm izvarošana varētu nākt par labu*” un 24. apgalvojums “*Seksuāli pieredzējušas sievietes necieš no vardarbības*” – statistiski nozīmīga atšķirība jauniešu grupā, var liecināt par nepietieka-

mām zināšanām šajā jomā vai par spēcīgu ģimenes vai sabiedrības stereotipu ietekmi. Šādus mītus var skaidrot ar anekdotēm vai izsmejošām frāzēm par vecākām un/vai vientuļām sievietēm.

Grūti ir skaidrojums, kāpēc 25. apgalvojumā – “*Vairumā gadījumā, kad sieviete ir tikusi izvarota, viņa to bija pelnījusi*” – jaunākā vecuma grupa vairākumā atzīst šo mītu, jo šis mīts nav saistīts ar sievietes vecumu vai pieredzi.

7. tabula

Respondentu ar atšķirīgu vecumu attieksme pret izvarošanas mītiem (ANOVA)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	M	SD	F
1. skala Viņa provocē	18–25	50	18.42	4.16	5.808**
	26–34	66	32.8	6.03	
	35 un vairāk	52	21.01	4.86	
2. skala Viņš negribēja	18–25	50	19.72	3.77	3.64*
	26–34	66	18.37	4.72	
	35 un vairāk	52	21.73	4.23	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

2. aptaujas 1. skalā “*Viņa provocē*” un 2. skalā “*Viņš negribēja*” eksistē statistiski nozīmīgas atšķirības starp vecuma grupām.

1. skala “*Viņa provocē*” visvairāk šo apgalvojumu atzina jaunākā vecuma respondentu grupa 18–25 gadi, bet vismazāk atzina vidējā vecuma grupa 26–34 gadi.

2. skalas “*Viņš negribēja*” visvairāk šo apgalvojumu atzina vidējā respondentu grupa 26–34 gadi, bet vismazāk atzina vecuma grupa 35 un vairāk gadu.

Šādu attieksmi pret valdošajiem mītiem var tikai izmainīt mācību process. Diemžēl jāsecina, ka vispārīzglītojošo skolu programmās šādi jautājumi netiek skatīti.

Atbildot uz jautājumu, vai pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības rādītājos starp amatu kategorijām – instruktors, jaunākais virsnieks un vecākais virsnieks attieksmē pret izvarošanas upuriem un izvarošanas mītu akceptēšanā, tika konstatēts, ka 1. aptaujas 1. apgalvojums “Izvarota sieviete ir mazāk pievilcīga (iekārojama)” statistiski nozīmīga atšķirība ir policijas darbinieku vērtējumā atkarībā no ieņemamajiem amatiem,

visvairāk šo apgalvojumu atzīst vidējā grupa – jaunākie virsnieki (skat. 8. tabulu).

8. tabula

Atšķirīga attieksme pret izvarošanas upuriem respondentiem ar dažādiem amatiem (χ^2 -Kroskala-Volisa kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupas piederība	N	MR, Vidējais rangs	χ^2
1.1	Instruktors	43	71.72	5.624*
	Jaunākais virsnieks	87	91.67	
	Vecākais virsnieks	39	84.77	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

2. aptaujas 2. skalā – “Viņš negribēja” – atklājas statistiski nozīmīga atšķirība atkarībā no policijas darbinieku ieņemamam amatam (skat. 9. tabulu). Vislielākais respondentu skaits, kuri atzīst šīs skalas mītus ir amata grupā – instruktori. Instruktoru amatus Valsts policijā ieņem policijas darbinieki bez augstākās izglītības, t.sk. pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība. Tādējādi var uzskatīt, ka šādu uzskatu ietekmē nepietiekama izglītība vai dzimuma faktors.

9. tabula

Atšķirības attieksmē pret izvarošanas mītiem respondentiem ar dažādu amatu (ANOVA)

Faktora nosaukums	Grupas piederība	N	M, Vidējais aritmētiskais	SD, standartnovirze	F
2. skala Viņš negribēja	Instruktors	43	19.209	3.937	2.814*
	Jaunākais virsnieks	87	21.321	4.033	
	Vecākais virsnieks	39	20.41	3.802	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

2. aptaujas 8. apgalvojums – “Iereibušas sievietes parasti vēlas intīmas attiecības” – atklājas statistiski nozīmīga atšķirība atkarībā no policijas darbinieku ieņemamam amatam (skat. 10. tabulu). Vislielākais respondentu skaits, kuri atzīst šīs skalas mītus ir amata grupā – jaunākais virsnieks.

10. tabula

Atšķirības izvarošanas mītu akceptēšanā respondentiem ar atšķirīgu amatu (χ^2 -Kroskala-Volisa kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Vidējais rangs	χ^2
2.8	Instruktors	43	70.86	13.62*
	Jaunākais virsnieks	87	97.89	
	Vecākais virsnieks	39	71.85	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

Nosakot, vai ir statistiski nozīmīgas atšķirības rādītājos starp respondentiem kriminālpolīcijas un kārtības polīcijas dienestos attieksmē pret izvarošanas upuriem un izvarošanas mītu akceptēšanā, statistiski nozīmīgas atšķirības starp polīcijas darbinieku dienestiem atklājas 1. aptaujas 6. apgalvojumā “Sievietēm, kurām bijušas iepriekšējas seksuālas attiecības, nevajadzētu sūdzēties par izvarošanu” un 24. apgalvojumā “Seksuāli pieredzējušas sievietes necieš no izvarošanas” (skat. 11. tabulu). Abus apgalvojumus lielākā skaitā atzīst Kārtības polīcijas darbinieki. To varētu skaidrot tā, ka tikai Kārtības polīcijas dienestā polīcijas darbinieki var ieņemt amatus bez augstākās izglītības. Tātad uzskatu veidošanos ietekmē izglītības līmenis.

11. tabula

Atšķirība attieksmē pret izvarošanas upuriem atkarībā no dienesta konkrētā struktūrvienībā (U-Mana-Vitneja kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Vidējais rangs	U
1.6	kriminālpolīcija	63	75.85	2762.5*
	kārtības polīcija	107	91.18	
1.24	kriminālpolīcija	63	76.10	2778.5*
	kārtības polīcija	107	91.03	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp polīcijas darbinieku dienestiem atklājas 2. aptaujas 13. apgalvojumā “Ja sieviete fiziski nepretojas intīmām attiecībām – pat ja neprotestē verbāli, to nevar uzskatīt par izvarošanu”

(skat. 12. tabulu). Šo apgalvojumu vairāk atzīst kārtības policijas darbinieki.

12. tabula

Atšķirība attieksmē pret izvarošanas mītiem atkarībā no dienesta konkrētā policijas struktūrvienībā (U-Mana-Vitneja kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Vidējais rangs	U
2.13	kriminālpolicija	63	95.57	2736.00*
	kārtības policija	107	79.57	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

Statistiski nozīmīgas atšķirības starp policijas darbinieku izdienas laiku uzrāda 1. aptaujas 6. apgalvojums “*Sievietēm, kurām bijušas iepriekšējās seksuālas attiecības, nevajadzētu sūdzēties par izvarošanu*” (skat. 13. tabulu), kur vislielāko piekritību uzrāda grupa ar izdienu 16 un vairāk gadu, bet otru lielāko piekritību uzrāda policijas darbinieki ar izdienu no 11–15 gadiem. Šādus rezultātus var skaidrot ar šo grupu zemu izglītības līmeni, ilgstoši atrodoties dienestā bez papildus apgūtās pieaugušo neformālās izglītības programmām par šo tēmu, profesionālo izdeģšanu vai arī kārtīgi iesakņojušiem stereotipiem, par kuriem jau tika minēts iepriekš. Lai varētu izvirzīt konkrētus secinājumus, ir nepieciešama papildus šīs grupas analīze.

13. tabula

Atšķirības respondentiem ar atšķirīgu izdienas laiku attieksmē pret izvarošanas upuriem (χ^2 -Kroskala-Volisa kritērijs)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	MR, Vidējais rangs	χ^2
1.6	līdz 5	68	79.73	8.267*
	6–10	51	80.36	
	11–15	23	97.65	
	vairāk pār 16	28	98.89	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

Statistiski nozīmīgu atšķirību attieksmē pret izvarošanas upuri atklājas 2. aptaujas 1. skalā “*Viņa provocē*” (skat. 14. tabulu). Lielākais respondentu skaits, kas atzīst šo apgalvojumu ir grupā ar izdienu 11–15 gadi.

14. tabula

Atšķirība respondentiem ar atšķirīgu izdienas laiku
attieksmē pret izvarošanas mītiem (ANOVA)

Faktora nosaukums	Grupās piederība	N	M, Vidējais aritmētiskais	SD, standartnovirze	F
	līdz 5	68	18.58	4.68	
1. skala	6–10	51	19.06	4.28	5.475**
Viņa provocē	11–15	23	17.65	5.03	
	vairāk pār 16	28	22.25	4.31	

* nozīmības līmenis $p < 0,05$

** nozīmības līmenis $p < 0,01$

Secinājumi un ieteikumi

- VP darbinieku vidējie rādītāji kopumā ir pozitīvi attieksmē pret izvarošanas upuriem un izvarošanas mītu akceptēšanā.
- *Dzimums*
 - Ir statistiski nozīmīgas atšķirības 1. aptaujas 3 apgalvojumos un 2. aptaujas 2 skalās un 2 apgalvojumos, kuros atklājas, ka vismazāk mītus atzīst sievietes. Kopumā rezultāti atklāj, ka vīriešiem ir augstāki rādītāji, atzīstot mītus par seksuālu vardarbību pret sievietēm. Līdzīgus rezultātus parāda arī citi pētījumi.
 - Tādējādi var secināt, ka policijas iestāžu/struktūrvienību vadītājiem ir nopietni jāvērtē tie policijas darbinieki, kuri varētu saskarties ar izvarošanas gadījumiem pildot dienesta pienākumus. Seksuālas vardarbības gadījumu izmeklēšanu pēc iespējas jāuztīc policijas darbiniecēm.
- *Izglītība*
 - Ir statistiski nozīmīgas atšķirības 1. aptaujas 6. apgalvojumā un 2. aptaujas 16. un 17. apgalvojumā, kuros atklājas, ka visvairāk mītus atzīst policijas darbinieki ar zemāko izglītības līmeni – vidējā izglītība. Kopumā rezultāti atklāj sakarību, – jo zemāka izglītība, jo lielāks atbalsts mītiem. Līdzīgus rezultātus parāda arī citi pētījumi.
 - Vēlams Valsts policijas koledžai visās formālajās izglītības programmās iekļaut tēmu – “Stereotipi, aizspriedumi un mīti par sievietēm, kuras cietušas no seksuālas vardarbības”. Biežāk jāīsteno pieaugušo neformālās izglītības programmas policijas darbiniekiem par šo tēmu.

- Padziļinātas mācības par vardarbību pret sievietēm var būt efektīva stratēģija, lai mainītu policijas darbinieku attieksmi gan pret izvarošanu, gan tās upuriem.
- *Vecums*
 - Ir statistiski nozīmīgas atšķirības 1. aptaujas 5 apgalvojumos un 2. aptaujas 1. un 2. skalā, kuros visvairāk mītus atzīst jaunākā policijas darbinieku grupa. Kopumā rezultāti atklāj sakarību, – jo jaunāks policijas darbinieks, jo lielāks atbalsts mītiem.
 - Var secināt, ka rezultāti liecina gan par nepietiekamām zināšanām, gan arī spēcīgu stereotipu ietekmi no sabiedrības vai ģimenes. Šādu attieksmi pret valdošajiem mītiem var izmainīt tikai mācību process, sākot no pamatskolas.
 - Ieteikums policijas darbiniekiem – iekļaut šo tēmu preventīvi izglītojošos pasākumos, kas notiek skolās.
- *Amatu kategorijas*
 - Ir statistiski nozīmīgas atšķirības 1. aptaujas 1. apgalvojumā un 2. aptaujas 2. skalas un 8. apgalvojumā, kuros visvairāk mītus atzīst policijas darbinieku zemākajos – instruktoru amatos.
 - Secinot var teikt, ka instruktoru amatus Valsts policijā ieņem policijas darbinieki bez augstākās izglītības, t.sk. pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības, ko tādējādi var saistīt ar izglītības trūkumu, vai to ir ietekmējis dzimuma faktors.
- *Dienests*
 - Ir statistiski nozīmīgas atšķirības 1. aptaujas 6. un 24. apgalvojumā un 2. aptaujas 13. apgalvojumā, kuros visvairāk mītus atzīst policijas darbinieki no Kārtības policijas, attiecīgi var secināt, ka tikai kārtības policijas dienestā var ieņemt amatus bez augstākās izglītības, tādējādi arī šie rezultāti var tikt saistīti ar izglītības līmeni.
- *Izdiena*
 - Ir statistiski nozīmīgas atšķirības 1. aptaujas 6. apgalvojumā un 2. aptaujas 1. skalā, kurās visvairāk mītus atzīst grupa ar izdienu 16 un vairāk gadu, un policijas darbinieki ar izdienu no 11–15 gadi.
 - Šādus rezultātus var skaidrot ar policijas darbinieku ilgstošu atrašanos dienestā papildus neapgūstot pieaugušo neformālās izglītības programmas par šo tēmu. Tas var būt saistīts ar profesionālo izdegšanu vai arī – spēcīgiem stereotipiem, par kuriem tika minēts iepriekš. Lai varētu izvirzīt konkrētus secinājumus, ir nepieciešama šīs grupas papildu analīze.

Bibliogrāfija

- Allen, W. D. (2007). The reporting and underreporting of rape. *Southern Economic Journal*, 73(3), 623–641.
- Aosved, A. & Long, P. (2006). Co-occurrence of rape myth acceptance, sexism, racism, homophobia, ageism, classism, and religious intolerance. *Sex Roles*, 55, 481–492.
- Ask, K. (2010). A survey of police officers' and prosecutors' beliefs about crime victim behaviors. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(6), 1132–1149.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230.
- Campbell, R. & Johnson, C. R. (1997). Police officers' perceptions of rape: Is there consistency between state law and individual beliefs? *Journal of Interpersonal Violence*, 12(2), 255–274.
- Campbell, R. (1998). The community response to rape: Victims' experiences with the legal, medical, and mental health systems. *American Journal of Community Psychology*, 26(3), 355–379.
- CDC – Definitions – Sexual Violence – Violence Prevention – Injury. (2009). *Centers for Disease Control and Prevention*. Retrieved from <http://www.cdc.gov/violenceprevention/sexualviolence/definitions.html>
- Clarke, A. & Stermac, L. (2010). The influence of stereotypical beliefs, participant gender, and survivor weight on sexual assault response. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(11), 2285–2302.
- Cohn, E., Dupuis, E., & Brown, T. (2009). In the eye of the beholder: Do behavior and character affect victim and perpetrator responsibility for acquaintance rape? *Journal of Applied Social Psychology*, 39(7), 1513–1535.
- Cotton, A., Farley & Baron, R., (2000). Attitudes toward prostitution and acceptance of rape myths. *Journal of Applied Social psychology*, 32(9), 1790–1796.
- Deitz, S. R., Littman, M., & Bentley, B. J. (1984). Attribution of responsibility for rape: The influence of observer empathy, victim resistance, and victim attractiveness. *Sex Roles*, 10(3/4), 261–280.
- DuMont, J., Miller, K., & Myhr, T. L. (2003). The role of “real rape” and “real victim” stereotypes in the police reporting practices of sexually assaulted women. *Violence Against Women*, 9(4), 466.
- Earnshaw, V., Pitpitan, E., & Chaudoir, S. (2011). Intended responses to rape as functions of attitudes, attributions of fault, and emotions. *Sex Roles*, 64, 382–393.
- Edwards, K., Turchik, J., Dardis, C., Reynolds, N., & Gidycz, C. (2011). Rape myths: History, individual and institutional-level presence, and implications for change. *Sex Roles*, 65, 761–773.
- Effects of Sexual Assault | RAINN | Rape, Abuse and Incest National Network. (n.d.). *RAINN | Rape, Abuse and Incest National Network | RAINN: The nation's largest anti-sexual assault organization*. Retrieved June 15, 2012, from <http://rainn.org/get-information/effects-of-sexual-assault>

- Fisher, B. S., Daigle, L. E., Cullen, F. T., & Turner, M. G. (2003). Reporting sexual victimization to the police and others: Results from a national-level study of college women. *Criminal Justice and Behavior*, 30(1), 6–38.
- Frese, B., Moya, M., & Megias, J. (2004). Social perception of rape how rape myth acceptance modulates the influence of situational factors. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(2), 143–161.
- Goodman-Delahunty, J. & Graham, K. (2011). The influence of victim intoxication and victim attire on police responses to sexual assault. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 8, 22–40.
- Jones, M. E., Russell, R. L., & Bryant, F. B. (1998). The structure of rape attitudes for men and women: A three-factor model. *Journal of Research in Personality*, 32, 331–350.
- Kaysen, D., Morris, M. K., Rizvi, S. L., & Resick, P. A. (2005). Peritraumatic responses and their relationship to perceptions of threat in female crime victims. *Violence Against Women*, 11(12), 1515–1535.
- Lonsway, K. & Fitzgerald, L. (1995). Attitudinal antecedents of rape myth acceptance: A theoretical and empirical reexamination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 704–711.
- Madigan, L. & Gamble, N. C. (1991). *The second rape: society's continued betrayal of the victim*. New York: Lexington Books.
- Mayerson, S. E. & Taylor, D. A. (1987). The effects of rape myth pornography on women's attitudes and the mediating role of sex role stereotyping. *Sex Roles*, 17(5/6), 321–338.
- Miller, J. & Schwartz, M.D. (1995). Rape myths and violence against street prostitution. *Deviant behavior*, Volume 16, Issue 1, pp 1–23.
- Norton, R. & Grant, T. (2008). Rape myth in true and false rape allegations. *Psychology, Crime, and Law*, 14(4), 275–285.
- Osman, S. L. (2011). Predicting rape empathy based on victim, perpetrator, and participant gender, and history of sexual aggression. *Sex Roles*, 64, 506–515.
- Page, A. D. (2007). Behind the blue line: Investigating police officers' attitudes toward rape. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 22(1), 22–32.
- Page, A. D. (2008a). Judging women and defining crime: Police officers' attitudes toward women and rape. *Sociological Spectrum*, 28, 389–411.
- Page, A. D. (2008b). Gateway to reform? Policy implications of police officers' attitudes toward rape. *American Journal of Criminal Justice*, 33, 44–58.
- Page, A. D. (2010). True colors: Police officers and rape myth acceptance. *Feminist Criminology*, 5(4), 315–334.
- Peterson, Z. & Muehlenhard, C. (2004). Was it rape? The function of women's rape myth acceptance and definitions of sex in labeling their own experiences. *Sex Roles*, 51, 129–144.
- Rose, M. R., Nadler, J., & Clark, J. (2006). Appropriately upset? Emotion norms and perceptions of crime victims. *Law and Human Behavior*, 30, 203–219.

- Sleath, E. & Bull, R. (2012). Comparing rape victim and perpetrator blaming in a police officer sample. *Criminal Justice and Behavior*, 39(5), 646–665.
- Stahl, T., Eek, D., & Kazemi, A. (2010). Rape victim blaming as system justification: The role of gender and activation of complementary stereotypes. *Social Justice Research*, 23, 239–258.
- Suarez, E. & Gadalla, T. M. (2010). Stop blaming the victim: A meta-analysis on rape myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11), 2010–2035.
- Tjaden, P. & Thoennes, N. (2000). *Extent, nature and consequences of intimate partner violence: Findings from the National Violence Against Women Survey (National Institute of Justice and the Centers for Disease Control and Prevention)*. Washington, DC: Government Printing Office.
- Viki, G. T. & Abrams, D. (2002). But she was unfaithful: Benevolent sexism and reactions to rape victims who violate traditional gender role expectations. *Sex Roles*, 47(5/6), 289–293.
- Ward, C. (1988). The attitudes toward rape victims scale: Construction, validity, and cross-cultural application. *Psychology of Women Quarterly*, 12, 127–146.
- Wentz, E. & Archbold, C. (2012). Police perceptions of sexual assault victims: Exploring the intra-female gender hostility thesis. *Police Quarterly*, 15(1), 25–44.
- White, B. H. & Kurpius S. E. R. (1999). Attitudes toward rape victims, effects of gender and professional status. *Journal of Interpersonal Violence* 14(9), 989–995.
- Xenos, S. & Smith, D. (2001). Perceptions of rape and sexual assault among Australian adolescents and young adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 16, 1103–1119.

Police Officer's Prejudices and Attitudes towards Female Victims of Sexual Violence

Summary

It is essential for police officers, who investigate cases of sexual violence against women, to be professionals and free of stereotypes. Particular attention must be paid to the way in which the notion about the rape myths affects attitudes towards female victims of violence. Statistically significant differences between the attitudes of officials of the State police towards female victims of violence and rape myths acceptance were examined in this research. 168 police officers took part in the research. Overall, the results show that men have higher rates recognising the myths of sexual violence against women. Research results also disclose the relationship – the lower level of education, the younger police officer or the prolonged service, the greater support for the myths.

Key words: Rape myths, police officers, prejudices, attitudes, sexual violence.

VALSTS POLICIJAS KOLEDŽAS KADETU SPORTA MOTIVĀCIJA UN PEDAGOGU LĪDERĪBAS STILS – TEORĒTISKIE ASPEKTI

Mūsdienu jaunatnes viena no problēmām ir zema fiziskā sagatavotība, tāpēc šajā literatūras apskatā ir izmantota Pašnoteikšanās teorija, lai palīdzētu saprast, kāda ir Valsts policijas koledžas kadetu motivācijas pakāpe sportot: nav motivācijas, ārējā vai iekšējā motivācija. Tādējādi pedagogi spētu sekmīgāk motivēt kadetus nodarboties ar fiziskām aktivitātēm arī ārpus mācībām, un turpinātu to darīt arī pēc koledžas absolvēšanas.

Literatūras sporta motivācija tiek saistīta arī ar pedagogu transformatīvo līderības stilu. Pētījumos secināts, ka pedagogu transformatīvais stils pozitīvi ietekmē iekšējo motivāciju sportot.

Atslēgas vārdi: pašnoteikšanās teorija, motivācija, sports, transformatīvā līderība.

Lielākajai daļai policistu dienesta pienākumu pildīšana ir saistīta ar paaugstināta riska faktoriem. Bieži tikai laba fiziskā sagatavotība, speciālo cīņas paņēmienu prasmes, zibenīga un adekvāta reakcija nestandarta situācijā nodrošina likumpārkāpēju aizturēšanu un pasargā policistu no iespējas iegūt veselībai vai dzīvībai bīstamus miesas bojājumus.

Tādēļ amatpersonu fiziskajai sagatavotībai ir būtiska nozīme, pārvarot ikdienā daudzas psiholoģiskas un fiziskas grūtības. Fiziskā sagatavotība ir nozīmīga, lai spētu pilnvērtīgi veikt dienesta pienākumus uzturēt sabiedrisko kārtību, aizturēt likumpārkāpējus, un citās dienesta situācijās.

Tādējādi, lai teicami izpildītu Valsts policijai uzliktās funkcijas, amatpersonas ir fiziski jā sagatavo atbilstoši noteiktām prasībām, un pastāvīgi jāattīsta dienestam nepieciešamās fiziskās īpašības (izturība, spēks, ātrums, veiklība).

Valsts policijas koledža ir vienīgā augstākā mācību iestāde Latvijā, kurā tiek izglītoti un gatavoti dienestam nākamie policijas darbinieki un profesionāli pilnveidoti policisti, kuri jau ir dienestā.

Pirmais solis policista karjeras veidošanā sākas ar iestāšanos Valsts policijas koledžas arodizglītības programmā “Policijas darbs”. Viena mācību gada laikā studējošais apgūst policijas darba pamatus un var turpināt dienestu Kārtības policijas struktūrvienībās, kuru funkcijas ir galvenokārt nodrošināt sabiedrisko kārtību (patruļdienests), personu

konvojēšanu, Valsts policijas īslaicīgās aizturēšanas vietu darbību. Minēto pienākumu izpildē nepieciešama augsta līmeņa fiziskā sagatavotība.

Stājoties Valsts policijas koledžā, pirmais iestāj pārbaudījums ir fiziskās sagatavotības testi, kuru laikā tiek pārbaudītas fiziskās pamatīpašības – spēks, ātrums un izturība. Izvērtējot fiziskās sagatavotības testu rezultātus, jāsecina, ka liela daļa reflektantu dienestam policijā fiziski nav gatavi.

Atzinīgi ir vērtējams fakts, ka katru gadu arvien vairāk reflektantu vēlas dienēt policijā. Diemžēl katru gadu samazinās reflektantu skaits, kurifiziskos pārbaudījumus nokārtojuši sekmīgi.

Mūsdienās jauniešu prioritāte ir modernās tehnoloģijas – datortehnika, viedtālruni u.tml. Jaunieši aizraujas ar videospēlēm, saziņu sociālajos tīklos u.c., tādēļ neinteresējas par fiziskajām aktivitātēm. Motivēt jauniešus sporta nodarbībām kļūst arvien grūtāk. Turklāt vidusskolā sporta nodarbības nav prioritāte. Lielākā daļa jauniešu, kuri stājas Valsts policijas koledžā, vidusskolu ir beiguši nesen, bieži viņi neizprot, cik liela nozīme policijas darbā ir fiziskajai un speciālajai (tuvciņa) sagatavotībai.

Tādēļ kadetiem mācību procesā ir jāveido pašmotivācija, t.i., – pārliecība par vajadzību attīstīties gan fiziskā, gan psiholoģiskā aspektā. Pedagogu uzdevums mācību procesa t.sk. konsultāciju, treniņu un sacensību laikā, radīt kadetiem apstākļus, lai viņu motivācija sportot un fiziski attīstīties pieaugtu kontekstā ar policistu darbā nepieciešamo personības īpašību veidošanos, atbilstoši prasībām policistu sagatavošanā. Tas ir sarežģīts process, un tā rezultāts ir atkarīgs no pedagoga kompetences, darbības stila un citiem pedagoģiskajiem un psiholoģiskajiem faktoriem.

Rozens (Rosen, 2000) secināja, ka nedēļu pirms pētījuma sākuma 74% viņa koledžas studentu izvairījās no fiziskas aktivitātes, bet Suminskis un Petosa (Suminski & Petosa, 2002) pierādīja, ka no koledžas studentu izlases 47% izvairījās no fiziskas aktivitātes mēnesi pirms pētījuma sākuma. Šie un citi pētījumi, kuros piedalījās koledžas absolventi (Brynteson & Adams, 1993; Pearman, Valois, Sargent, Saunders, Drane, un Macera, 1997) pierāda, ka universitātes izglītībā fiziskajai aktivitātei, ja tā tiek iekļauta studiju programmā, ir būtiska nozīme (Kittleston & Ragon, 1984).

Šā teorētiskā apskata mērķis – apkopot informāciju par kadetu fizisko aktivitāti, un stratēģiju motivēt studentus būt fiziski aktīviem, kā arī noskaidrot kadetu iekšējās motivācijas modeli treneru stratēģijas netiešā ietekmē.

Pašnoteikšanās teorija

Pašnoteikšanās teorija (SDT) ir fiziskās aktivitātes motivācijas sistēmas pētījuma pamats. Deci un Raiens (Deci & Ryan, 1985) izstrādāja SDT, lai pārbaudītu, kā atšķirīga motivācija ietekmē dažādu līmeņu pašnoteikšanās attīstību. Iekšējā un ārējā motivācija notiek nepārtraukti, un tā veido katram indivīdam atšķirīgu pašnoteikšanos (Carron, Hausenblas, & Estabrooks, 2003; Vallerand & Losier, 1999). Nepārtraukti notiekošajam procesam ir divas galējās robežas – amotivācija, t.i., stāvoklis, kad trūkst motivācijas darbībai, un iekšējā motivācija, t.i., darīt kaut ko prieka pēc. Ārējās motivācijas dažādā intensitātē veidojas starp šīm galējām robežām.

Iekšējā motivācija ir pašnoteikšanās augstākais līmenis. Indivīdi, kuri ir iekšēji motivēti kādai darbībai, uzskata, ka tas ir aizraujoši vai interesanti (Deci & Ryan, 1985; Ryan & Deci, 2000; Vallerand & Losier, 1999). Fiziski aktīvi indivīdi, ja viņi darbojas intereses pēc, ir iekšēji motivēti. Viņi izjūt gandarījumu, cenšoties pārspēt savu fizisko iespēju robežas. Iekšēji motivēti indivīdi nestrādā rezultāta dēļ. Iespējams, ka fiziskā aktivitāte ir viņu pašmērķis. Tomēr liela daļa trenējas ārēju iemeslu dēļ. Ārēji motivēti indivīdi ir fiziski aktīvi savtīgu interešu dēļ vai veselības profilakses nolūkā (Deci & Ryan, 1985; Ryan & Deci, 2000; Vlachopoulos, Karageorghis, & Terry, 2000). Dažādā intensitātē ārēji motivētiem indivīdiem pieaug internalizācija, kas var attīstīties par iekšējo motivāciju (Landry & Solmon, 2002).

Ārējā motivācija ir daudzdimensionāla, jo tai piemīt četri regulēšanas tipi: ārējā regulācija, iekšējā regulācija, identificētā regulācija un integrētā regulācija. Ārējā regulācijapēc pazīmēm ir līdzīga amotivācijai. Šajā regulācijas līmenī indivīds tiek motivēts ar apbalvojumiem vai sodu. Nākamajā līmenī motivācija ir iekšēja, tomēr darbība, tāpat kā iepriekšējā līmenī, ir atkarīga noārējiem iemesliem. Indivīds sāk apzināties fiziskās aktivitātes vērtību, bet iesaistās tajā pienākuma vai vainas izjūtas dēļ (Deci & Ryan, 1985).

Identificētā regulācija ir indivīda patstāvīgi pieņemtais lēmums – būt fiziski aktīvam, jo apzinās ieguvumu, t.i., rezultātu, ko dod fiziskā aktivitāte. Indivīds kļūst mazāk atkarīgs no ārējiem apstākļiem (Biddle, 1999; Ryan & Deci, 2000). Integrētā regulācija pēc pazīmēm ir līdzīga iekšējai motivācijai. Šajā regulācijas līmenī indivīds trenējas un kontrolē savu darbību, lai sasniegtu konkrētu rezultātu, piemēram, attīstīt vai saglabāt fizisko sagatavotību.

Ārējā motivācijas skaidrojums atklāj iemeslus, kādēļ kāds indivīds patstāvīgi izvēlas trenēties, taču viņa attieksme ir vienaldzīga nebaudot aktivitāti (Wilson & Rodgers, 2002). Nepārtrauktība motivācijas procesā atklāj, ka indivīds kļūst neatkarīgs patstāvīgi, plānojot treniņu. Tomēr saglabājas ārējā motivācija, piemēram, trenējas, lai saglabātu fizisko sagatavotību, samazinātu svaru vai uzlabotu izskatu (Mullan & Markland, 1997).

1. tabula

Pašnoteikšanās nepārtrauktība

Amotivācija	Uzvedības kontrole treniņā				
	Ārējā motivācija				
	Ārējā regulācija	Identificētā regulācija	Integrētā regulācija	Iekšējā regulācija	Iekšējā motivācija
Nav motivācijas darboties	Tiek kontrolēta ar apbalvojumiem un draudiem	Darbojas pēc izvēles, motivē, ja tiek atzīti rezultāti	Aktivitātes tiek vērtētas saskaņā ar indivīda mērķi	Izvairās no atbildības vai cenšas izpatikt citiem	Darbojas tāpēc, ka patīk darboties

Deci un Raiens (Deci & Ryan, 1985) noteica trīs būtiskas psiholoģiskās vajadzības, kuras attīsta vairākus iekšējās pašnoteikšanās veidus, kas indivīdu pastāvīgi virza uz iekšējo motivāciju (Biddle, 1999; Carron, Hausenblas, un Estabrooks, 2003; Ryan & Deci, 2000). Autonomija, kompetence un sasaiste ir psiholoģiskās vajadzības, kuru apmierinātības pakāpe atklāj indivīda motivācijas intensitāti stāvoklī starp amotivāciju un iekšējo motivāciju (Kilpatrick, Hebert, & Jacobsen, 2002).

Autonomija šajā gadījumā tiek skaidrota, kā patstāvīga izvēle, kurā aktivitātē iesaistīties (Levesque, Staněk, Zuehlke, & Ryan, 2004). Autonomija, t.i., iespēja patstāvīgi pieņemt lēmumu trenēties, ir iemesls, kādēļ indivīds iesaistās fiziskā aktivitātē (Mullan & Markland, 1997; Ingledew, Markland, un Medley, 1998; Wilson, Rodgers, Fraser, & Murray, 2004). Katram indivīdam ir nepieciešama kontrole, taču viņš nedrīkst to izjust. Autonomā darbībā indivīds spēj vieglāk pielāgoties un radoši izpausties, plānojot treniņa programmu.

Kompetence šajā gadījumā tiek skaidrota, kā spēja gūt vēlamu rezultātu (Ferrer-Caja & Weiss, 2000). Indivīdam ir jāanalizē sava darbība autonomi, t.i., par ārējās motivācijas internalizāciju. Saistība ir divu indivīdu attiecības un, cik augsts ir savstarpējās autoritātes līmenis. SDT ir divvirzienu teorija, tā ietver indivīdu sadarbību jeb atgriezenisko sasaisti.

Raiens un Deci (Ryan & Deci, 2000) uzskata, ka sasaistes sastāvdaļas ir attiecību kvalitāte, sajūtu/izjūtu izpratne, jēgpilns dialogs un jautrība kopā ar citiem. Markland (1999) uzskata, ka fiziskai aktivitātei ir jārada brīvi apstākļi – autonomija, kompetence un sasaiste.

Zinātnieki (Pelletier, Fortier, Vallerand, Tuson, un Briere, 1995) pētot iekšējo motivāciju sportā secina, ka iekšējā motivācija iekļauj trīs darbības veidus – a) zināšanas, mācīšanās un izpratne; b) uzdevuma īstenošana; c) motivācijas un sajūtu/izjūtu pieredze.

1. tabula atklāj pastāvīgu pašnoteikšanos, kā indivīds varētu attīstīties no amotivācijas, ārējās motivācijas ietekmē uz iekšējo motivāciju (Biddle, 1999; Ryan & Deci, 2000).

Indivīdi, kuriem ir spēcīga iekšējā motivācija un sasaistes izjūta, aktīvāk piedalās treniņa programmā un labprātāk apmeklē to, nekā indivīdi, kuriem iekšējā motivācija ir vājāka (Oman & Cauley, 1993). Pētījumos konstatēts, ka iekšējie motīvi, piemēram, kompetence vairāk vērsti uz treniņu un fiziskās aktivitātes programmu, nekā ārējie motīvi, piemēram, ķermeņa kultūra (Ryan et al., 1997).

SDT var izmantot, lai noskaidrotu, kāpēc studenti iesaistās fiziskā aktivitātē, un, vai viņi plāno turpināt sportot arī nākotnē. tādēļ ir jānosaka katra studenta motivācijas veids, kurš ietekmē darbību, piederību un pieredzi (Carron et al., 2003). Ir jāzina indivīda fiziskās aktivitātes motīvi. Biežāk minētie iemesli ir uzlabot vai saglabāt veselību, uzlabot izskatu, izjust prieku un iegūt sociālo pieredzi un psiholoģiskās priekšrocības (Ryan Fredrick, Lepes, Rubio, un Sheldon, 1997). Motivācijas iemesli var mainīties, turklāt ārēji motivētajiem (piemēram, izskata uzlabošana) tā var mainīties ātrāk un biežāk nekā iekšēji motivētajiem indivīdiem (piemēram, sociālais un psiholoģiskais ieguvums) (Ryan et al., 1997). Indivīda autonomija šajā gadījumā ir galvenais nosacījums. Ja indivīdam gan kontrole, gan autonomija ir nepietiekamā daudzumā, tad samazinās piederība.

Vilsons (Wilson et al., 2004) konstatēja, ka treniņa noteikumi motivācijas ietekmē ir atšķirīgi koledžas sievietēm un vīriešiem, t.i. – sievietēm ir spēcīgāka iekšējā regulācija nekā vīriešiem. Tomēr, tika konstatēts, ka identificētā regulācija ir nozīmīgākais treniņu noteicējs abiem dzimumiem. Šis pētījums apstiprina agrāko pētījumu pierādījumus, ka atšķirīgās vīriešu un sieviešu motivācijas dēļ treniņa noteikumi var būt dažādi (Fredrick & Ryan, 1993; Ingledew et al., 1998).

Frederiks un Raiens (Fredrick & Ryan, 1993) konstatēja, ka motivācija ir atšķirīga atkarībā no darbības veida, it īpaši sporta un fitnesa

aktivitātē. Individīdiem, kuri nodarbojas ar individuālajiem sporta veidiem, ir spēcīgāka iekšējā motivācija, jo viņkoncentrējas uz uzdevuma izpildi, nekā fitnesa grupā. Individuālajā sporta veidā ir lielāka ieinteresētība un ieguvuma kompetences motivācija. Fitnesa grupu ietekmē ārējā motivācija, koncentrējoties uz ķermeņa kultūru, piemēram, fiziskā pievilcība un fiziskā sagatavotība.

Jaunāks pētījums atklāj atšķirību (sacensībā un iekšējā motivācijā) starp riteņbraucēju un fitnesa grupu (Frederick-Recascino & Schuster-Smith, 2003). Riteņbraucēju grupā bija pozitīva korelācija starp intereses/guvuma motivācijas intensitāti un treniņa dienu skaits nedēļā. Fitnesa grupā bija pozitīva korelācija starp intereses/guvuma, kompetences un izskata motivāciju, bet tiem nebija saistības ar treniņa dienu skaitu nedēļā. Abām grupām konkurētspēja bija saistīta ar augstāku iekšējās motivācijas līmeni.

Pašnoteikšanās teorijas pētījums tika ņemts par pamatu, lai attīstītu fiziskās audzināšanas nodarbību motivāciju skolā. Standeidžs ar kolēģiem (Standage, Duda, & Ntoumanis, 2003) apvienoja Pašnoteikšanās teoriju un Mērķa sasniegšanas teoriju, lai noskaidrotu motivācijas procesus studentu fiziskajā aktivitātē, un, kā šie procesi ietekmē studentu fizisko aktivitāti brīvajā laikā. Uztvertā kompetences un sasaiste vairāk ietekmēja pašnoteikšanos nekā autonomija. Taču autonomija arī nedaudz ietekmēja pašnoteikšanās motivāciju. Arī citi zinātnieki (Ferrer-Caja & Weiss, 2000) konstatēja līdzīgas likumsakarības un secināja, ka autonomija maz ietekmē fiziskās audzināšanas stundas vidusskolā.

Pedagogu līderības stils

Bass (Bass, 1985) izstrādāja Transformatīvo līderības teoriju, kas ir kļuvusi populāra (Bass, 1998). Transformatīvajiem līderiem piemīt īpašības, kas darbojas kā lomu modeļi, piemēram, ideālu veicināšana padotajiem. Šādi līderi virza/vada savus domubiedrus, redz iespējas nākotnē, izvērza pārdrošus mērķus un rosina domāt inovatīvi.

Pētījumā ir pierādīts, ka transformatīvā līderība motivē individu jebkurā darba vidē, piemēram, fiziska darba darītājiem (Barling, Moutinho, un Kelloway, 1998), banku darbiniekiem (Barling, Weber, un Kelloway, 1996; Ceyer & Steyrer, 1998; Howell & Avolio, 1993), jūras spēku (Yammarino & Bass, 1990), un gaisa spēku virsnieku un kadetukomandā (Clover, 1990).

Transformatīvās līderības modelis ir empīriski pētīts organizatorisko jautājumu jomā. Šā modeļa lietderības koeficientu varētu paaugstināt, ja pierādītu, ka to var izmantot arī citā jomā. Ir izteikti pieņēmumi, ka transformatīvo līderību jeb vadību varētu lietderīgi izmantot sporta jomā (Murray & Mann, 1998). Taču tas bija aprakstspār harizmas unvīzijas nozīmi (Yukelson, 1997).

Zinātnieki (Chelladurai & Saleh, 1980) pierādīja, ka psiholoģiskais atbalsts iecerētajam veikumam ir treneramērķis veicināt sportista labklājību, un tā ir arī individuāla attieksme.

Iekšējā motivācija piemīt indivīdiem, kuri ir fiziski aktīvi to izjūtu dēļ. Ir vairāki iemesli, lai bez pierādījumiem pieņemtu transformatīvās vadības saistību ar iekšējo motivāciju. Raiens ar kolēģiem (Ryan, Mims un Koestner, 1983) konstatēja, ka apbalvojums ir kontrolējošs, un tas samazina iekšējās motivācijas intensitāti (Rummel & Feinberg, 1988). Taču ir zināms, ka transformatīvie līderi darbojas, lai motivētu, nevis kontrolētu padotos (Kanungo & Mendonca, 1998). To zināmā mērā apliecina informācija, ka atbalstošs un autonomijas veicinošs vadības stils, saskaņā ar Transformatīvās vadības teoriju, paaugstina iekšējās motivācijas intensitāti (Richer & Vallerand, 1995).

Pasaules zinātniekus uztrauc problēma, ka jaunieši izvairās no fiziskas aktivitātes. Igaunijā (Hein, Muur un Koka, 2004) un Vācijā (Levesque u.c. 2004) ir veikti pētījumi šajā jomā. Zinātnieki Igaunijā pētīja vidusskolēnu uzskatus par fizisko aktivitāti pēc skolas beigšanas un saistību ar iekšējo motivāciju. Zinātnieki konstatēja, ka, vidusskolēnu nodomu būt aktīviem, noteica motivācija to paveikt un motivācija, kas saistīta ar pieredzi, ka, lai studenti būtu fiziski aktīvi ikdienā, viņiem ir nepieciešama ne tikai ārējā motivācija, bet jāizjūt arī šajā aktivitātē gūtie sasniegumi, tas ir fiziskās audzināšanas skolotāju uzdevums.

Šī informācija varētu dot ierosmi skolotājiem/pasniedzējiem strukturēt stundas tā, lai sekmētu studentu autonomo motivāciju būt fiziski aktīviem ilgtermiņā, t.i., mūža garumā (Hein, 2004).

Nobeigums

Valsts policijas koledžā studējošo motivāciju būt fiziski aktīviem un nodarboties ar sportu patstāvīgi veicina ar dažādiem kolektīviem un individuāliem pasākumiem. Tas ir izskaidrojošs darbs nodarbību laikā par policista profesijai nepieciešamajām fiziskajām dotumiem prasībām, darbs konsultācijas, kurās kadeti tiek skaidroti un demonstrēti uzdevumi,

kuros viņiem ir radušās problēmas, tādējādi motivējot pārvarēt esošās grūtības. Papildus tam tiek organizētas dažāda mēroga sacensības gan individuālajās disciplīnās (kross, šaušana, spēka divcīņa u.c.), gan sporta spēlēs (basketbols, futbols, volejbols u.c.), gan mācību grupu saliedējošie pasākumi (sporta diena, grupu skrējiens u.c.). Sekmīgākie kadeti saņem apbalvojumus, turklāt viņi ir paraugs citiem, un motivē uzlabot savas fiziskās prasmes un iemaņas. Galvenā nozīme šajā procesā ir pedagoga personībai. Valsts policijas koledžā fiziskās sagatavotības un tuvcīņas apmācības nodrošina augsti kvalificēti docētāji, kuri paši ir bijuši augstas klases sportisti. Viņi māca ne tikai kadetus, bet arī speciālo uzdevumu vienību personālu, un ar līdera spējām un personīgo paraugu motivē kadetus būt fiziski aktīviem.

Bibliogrāfija

- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York, NY: Free Press.
- Biddle, S. J. H. (1999). Motivation and perceptions of control: Tracing its development and plotting its future in exercise and sport psychology. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 21, 1–23.
- Chelladurai, P. & Saleh, S. D. (1980). Dimensions of leader behavior in sports: Development of a leadership scale. *Journal of Sport Psychology*, 2, 34–45.
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York: Plenum.
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (2000). The ‘what’ and ‘why’ of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268.
- Carron, A. V., Hausenblas, H. A., & Estabrooks, P. A. (2003). *The psychology of physical activity*. St. Louis, MO: McGraw-Hill.
- Inglede, D. K., Markland, D., & Medley, A. (1998). Exercise motives and stages of change. *Journal of Health Psychology*, 3, 477–489.
- Ferrer-Caja, E. & Weiss, M. R. (2000). Predictors of intrinsic motivation among adolescent students in physical education. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 71, 267–276.
- Frederick, C. & Ryan, R. (1993). Differences in motivation for sport and exercise and the irrelations with participation and mental health. *Journal of Sport Behavior*, 16 (3), 124–146.
- Hein, V., Muur, M., & Koka, A. (2004). Intention to be physically active after school graduation and its relationship to three types of intrinsic motivation. *European Physical Education Review*, 10, 5–19.
- Kanungo, R. N. & Mendonça, M. (1998). Ethical leadership in three dimensions. *Journal of Human Values*, 4, 133–148.

- Kilpatrick, M., Hebert, E., & Jacobsen, D. (2002). Physical activity motivation: A practitioner's guide to self-determination theory. *Journal of Physical Education, Recreation, and Dance*, 73, 36–41.
- Mullan, E. & Markland, D. (1997). Variations in self-determination across the stages of change for exercise in adults. *Motivation and Emotion*, 21, 349–362.
- Murray, M. C. & Mann, B. L. (1998). Leadership effectiveness. In J. M. Williams (Ed.), *Applied sport psychology* (pp. 92–114). Mountain View, CA: Mayfield.
- Richer, S. F. & Vallerand, R. J. (1995). Supervisors' interactional styles and subordinates' intrinsic and extrinsic motivation. *Journal of Social Psychology*, 135, 707–721.
- Ryan, R. M., Mims, V., & Koestner, R. (1983). Relation of reward contingency and interpersonal context to intrinsic motivation: A review and test using cognitive evaluation theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 736–750.
- Vallerand, R. J. & Losier, G. F. (1999). An integrative analysis of intrinsic and extrinsic motivation in sport. *Journal of Applied Sport Psychology*, 11, 142–169.
- Wilson, P. M. & Rodgers, W. M. (2002). The relationship between exercise motives and physical self-esteem in female exercise participants: An application of self-determination theory. *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 7, 30–43.
- Wilson, P. M., Rodgers, W. M., Fraser, S. N., & Murray, T. C. (2004). Relationships between exercise regulations and motivational consequences in university students. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 75, 81–91.
- Yammarino, F. J. & Bass, B. M. (1990). Transformational leadership and multiple levels of analysis. *Human Relations*, 43, 975–995.

Theoretical Aspects of State Police College Cadets Sport Motivation and Trainers's Leadership Style

Summary

One of the problems of the today's youth is a low fitness level. That is why the Self-determination theory has been used in this literature review in order to help to understand what degree of motivation the cadets of the State Police College (hereinafter – College) have doing sports: no motivation, external or internal motivation. Thus, teachers would be able to motivate the cadets more efficiently to do sports also out of training time and even after graduating the College. The sport motivation is also associated with the teachers' transformational leadership style in this review. It has been concluded in the researches that the teachers' transformational leadership style affects positively the internal motivation to do sports.

Key words: the Self-determination theory, motivation, sport, transformational leadership.

Ольга Волкова, Маргарита Нестерова (Латвия)

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ЗДОРОВЬЯ

Существует ряд категорий, концептов, отражающих сущность междисциплинарного подхода к здоровью. Всемирная организация здравоохранения определяет здоровье как «не просто отсутствие болезней, а объективное состояние и субъективное чувство полного физического, психического и социального благополучия». Многомерность, многофакторность, многоуровневость категории здоровья позволяет говорить не только о соматическом (физическом), но и социально-экономическом и психологическом аспектах здоровья. Человек в рамках такого рода подходов рассматривается как общественная единица, а его здоровье – как ресурс для оптимального функционирования на благо социума.

Парадигма биопсихосоциальности природы человека является ключевой в современном социальном знании. Здоровье как биопсихосоциальное явление в данной статье рассматривается с позиции трех направлений – экономики, социологии и психологии. Акцентируется внимание на взаимосвязи демографических особенностей (возраст) и социально-экономического статуса индивида с его состоянием физического и психического здоровья.

Ключевые слова: социально-экономический статус, здоровье, психическое здоровье, психологическое благосостояние.

Введение

За последние годы все более утверждается исследовательская позиция, требующая рассматривать здоровье человека как биопсихосоциальный феномен. Усилилось внимание экономистов, социологов и социальных психологов к этому феномену. Одни из первых к проблеме здоровья человека обратились экономисты, рассматривая здоровье в аспекте оптимизации и повышения эффективности используемой рабочей силы. Важные результаты получены и социологами, исследующими проблемы здоровья. Убедительно доказана роль культуры поведения (стереотипов) в обеспечении здорового образа жизни, а также доступности и качества здравоохранения для любой социальной группы общества. Свой вклад вносят в исследования этой проблемы и психологи. Именно психологи предлагают различные методы борьбы со стрессом, изучают психологические факторы, ко-

торые могут непосредственно влиять на здоровье. Психологи проводят исследования, помогающие определить то поведение и тот опыт, который способствует улучшению здоровья, может привести к болезни или повлиять на эффективность медицинской помощи. С этой целью они пытаются помочь людям вести здоровый образ жизни путем разработки и запуска программ, помогающих людям изменить свою жизнь в лучшую сторону, например, отказаться от курения.

Экономический аспект в исследованиях здоровья

В 1979 г. Генеральной Ассамблеей ООН была принята резолюция, согласно которой энергия человека, получаемая за счет улучшения здоровья, должна направляться на обеспечение экономического и социального развития общества, а подобное развитие, в свою очередь, использоваться для улучшения здоровья (UN General... 1979). Резолюция документально подтвердила исключительную значимость здоровья населения как единственного критерия целесообразности и эффективности сфер хозяйствования. Эффективность заключена в потенциальных социально-экономических выгодах, которые могут быть получены только в том случае, когда любая деятельность осуществляется с учетом ее влияния на здоровье человека.

Вопросам здоровья уделяется значительное внимание со стороны различных государственных и общественных структур. Как, например, важным вкладом в усиление потенциала здоровья нации является реализация Европейской политики здравоохранения «Здоровье—2020». В качестве одного из долгосрочных социально-экономических последствий данной политики при условии ее успешной реализации является снижение экономических потерь за счет восстановления трудового потенциала, уменьшения финансовых затрат на выплаты пенсий по инвалидности, пособий по временной нетрудоспособности.

Экономические аспекты здоровья, его влияние на результирующие экономические показатели отражены во множестве теоретических моделей начиная с середины XVII века. Представитель классической экономической школы, английский врач Уильям Петти (анг. *William Petty*) рассматривал здоровье как многоресурсный фактор развития экономики. В своей работе «Слово мудрым» (*Verbum Sapienti*, 1664 г.) он подсчитал выгоду здоровых работников и вывел объективную зависимость между гибелью людей от эпидемий и убытками государства, между затратами на предупреждение болез-

ней и потерями в результате распространения последних. У. Петти считал, что единственным источником богатства может быть только труд – «благо страны надо искать в производительной силе самого человека» (Petty 1899).

В 50-ых годах XX века состоялось выделение экономики здравоохранения как науки, которая изучает взаимодействие здравоохранения с экономикой народного хозяйства, формирование, распределение и использование в здравоохранении материальных, трудовых и финансовых ресурсов, рассматривает общественное и индивидуальное здоровье как одну из составляющих экономического роста, а, следовательно, и устойчивого развития государства (Wagstaff et al 2012). Охрана здоровья стала рассматриваться как выгодная, экономически целесообразная отрасль вложения инвестиционных средств.

Ряд видных экономистов, а также международные финансовые организации (Всемирный банк, Международный валютный фонд) для оценки экономических издержек, обусловленных смертностью, начали использовать более широкое понятие, чем подушевой ВВП. В основе их подхода лежит неоспоримый факт, что ВВП – несовершенный инструмент оценки общественного благосостояния, поскольку не учитывает ценности здоровья. В 1972 году американские профессора У. Нордхауз и Дж. Тобин предложили показатель в связи с анализом валового национального продукта и качества жизни выдвинули новый показатель, который они назвали «показателем экономического благосостояния». П. Самуэльсон, переименовав его в «чистое экономическое благосостояние» (*Net economic welfare*) – макроэкономический показатель учитывающий изменение общественного благосостояния под влиянием факторов, не отражающихся в показателе ВВП. В существующих теориях общественного благосостояния экономисты выделяют его различные содержательные аспекты: совокупность благ (утилитаризм); полезность набора благ (экономика благосостояния); условия жизни (теория качества жизни); денежные доходы (концепция ресурсов); субъективное восприятие благополучия (поведенческий подход). Многие эксперты признают, что именно чистое экономическое благосостояние – наиболее подходящий экономический показатель общественного здоровья (Nelson 2009).

Расширительная трактовка национального богатства и капитала восходит к идеям И. Фишера (анг. *Irving Fisher*), который предложил считать капиталом всё то, что отвечает следующему критерию: генерирование потока доходов в течение определённого времени, при-

чем любой доход есть продукт какой-либо разновидности капитала (Fisher 1906). С этой точки зрения капиталом является любой запас благ, который может накапливаться и производительно использоваться в течение достаточно длительного промежутка времени, принося при этом доход.

Теория человеческого капитала как достижение экономической мысли стала результатом тысячелетней эволюции взглядов исследователей на ключевую единицу человеческого капитала — развитие человеческих способностей к труду. В современных условиях человеческий капитал можно рассматривать главным фактором экономического развития. Об этом свидетельствует, в частности, индекс развития человеческого потенциала (UNDP 2016), состояние которого выше в более развитых странах. В экономической литературе под человеческим капиталом обычно понимается имеющийся у человека запас здоровья, знаний, навыков, опыта, которые используются в производстве с целью получения высокого уровня заработков.

Разными исследователями здоровье представляется составной частью различных видов капитала (человеческого, физического, физиологического, витального, биофизического и др). Как самостоятельную категорию «капитал здоровья» впервые выделил американский экономист М. Гроссман (*Grossman M.*), который считал, что капитал здоровья и человеческий капитал нужно рассматривать отдельно. В своей статье 1972 году М. Гроссман трактует капитал здоровья как актив, позволяющий его обладателю как можно дольше «использовать по назначению» свой человеческий капитал, т. е. это суммарное количество времени, которое человек может потратить, зарабатывая деньги и производя товары (Grossman 1972). М. Гроссман считает, что здоровье можно рассматривать как некоторый запас или товар длительного пользования (*health stock*), который необходим для производства человеческого капитала. Здоровье уменьшает число дней болезни и, соответственно, увеличивает число дней для занятий каким-либо видом деятельности, как рыночным, так и нерыночным. Вложения в капитал здоровья рассматриваются с точки зрения индивидуального рационального выбора. Запас знания, которым обладает человек, влияет на его рыночную и нерыночную производительность, в то время как запас его здоровья определяет суммарное количество времени, которое он сможет потратить, зарабатывая деньги и производя товары. Этот запас и есть капитал здоровья.

В модели спроса на здоровье М. Гроссмана изменение запаса здоровья связано с инвестициями в здоровье и темпом снижения запаса здоровья, растущим с возрастом. Модель демонстрирует связь индивидуальных инвестиций в здоровье с увеличением продолжительности жизни и эффективной деятельности. Увеличение продолжительности жизни означает добавление дополнительных периодов деятельности, во время которых индивид получает доход, а также инвестирует свой капитал. Модель капитала здоровья послужила моделью рабочей лошади в экономике здравоохранения и в значительной степени способствовала пониманию широкого спектра явлений в здоровье и здравоохранении (Galama 2013).

Отношение к здоровью как инвестиционному благу выражается в стремлении индивидов улучшить качество жизни не только в настоящий момент, но и в будущем посредством формирования непрерывного потока благ, обеспечивающего реализацию способностей человека и соответствующего его потребностям.

В общем виде под капиталом здоровья понимают сочетание таких характеристик, как физическая сила, выносливость, работоспособность, иммунитет к болезням, увеличение периода активной трудовой жизни. Обычно в контексте развития капитала здоровья говорят о формировании эффективной системы здравоохранения, которая называется в ряду важнейших условий сохранения и развития человеческого капитала (Чернова 2008). Обеспечение условий для сохранения и приращения капитала здоровья населения — многофакторная проблема, лежащая в разных плоскостях как изучения, так и практической реализации.

Исследователи Института социальных исследований Даугавпилсского университета как правило, используют теорию совокупного капитала личности или социальной группы, где присутствует и физический капитал. Преимуществом нашего подхода мы считаем как системное видение феномена совокупного капитала социального субъекта, так и возможность его эмпирического исследования, уже удачно апробированного в ряде наших научных проектов. В частности, здоровье является одной из составных частей (индикаторов) физического капитала человека (группы), где присутствуют ещё и такие элементы, как «способность противостоять стрессам и психологическим проблемам» и «красота, внешняя привлекательность» (Menshikov, Vanags, Volkova 2013).

В связи с отсутствием общепринятой концепции и универсальных для всех стран методов исследования капитала здоровья, наблюдаются различные проблемы его измерения.

Прежде всего надо отметить, что отсутствует глобальный индекс «капитал здоровья», способный дать наиболее полную информацию и проследить динамику изменений уровня здоровья населения, его санитарной грамотности и здоровые сберегающего поведения, среде обитания, эффективности государственной системы здравоохранения. Показатели здоровья входят во многие глобальные индексы, например, Индекс качества жизни (*quality-of-life index*), Индекс человеческого развития (*Human development index*), Индекс ожидаемой продолжительности жизни (*Life Expectancy Index*), Индикатор подлинного прогресса (*Genuine Progress Indicator*), Индекс лучшей жизни (*OECD Better Life Index*), Индекс процветания (*The Legatum Prosperity Index*) и многие другие. Однако, по мнению авторов статьи, для оценки капитала здоровья населения эти индексы являются несовершенным инструментом, так как в них ограничен ряд показателей здоровья — во многих глобальных индексах здоровье оценивается лишь по одному показателю — ожидаемая продолжительность жизни при рождении. Многие индексы не подсчитываются регулярно, что исключает возможность проследить их тенденцию. Ограничен также географический охват многих глобальных индексов, связанных со здоровьем. Ряд индексов, подсчитываемых в европейских странах невозможно использовать для сравнения некоторых стран восточной Европы и стран СНГ.

Капитал здоровья — важнейший фактор продуктивности экономической деятельности. Если физическое и духовное здоровье нации находится на низком уровне, невозможно ожидать формирования и осуществления любых программ укрепления безопасности страны.

Как отмечено в Докладе о мировом развитии — 2006 «Социальная справедливость и развитие», наряду с неотъемлемой важностью здоровья как аспекта благосостояния слабое здоровье может напрямую влиять на возможности человека — заработную плату, успеваемость в школе, способность заботиться о детях, участие в общественной деятельности и т. д. (The World Bank 2005) Эта важная инструментальная функция здоровья предполагает, что неравенство в здоровье часто приводит к неравенству в других измерениях благосостояния.

Большинство богатых стран имеют универсальную систему здравоохранения, которая обеспечивает качественный уход для всех граж-

дан практически без каких-либо издержек. Несмотря на это, продолжительность жизни имеет тенденцию варьироваться в зависимости от дохода между отдельными лицами, возможно, потому, что дополнительный доход позволяет лучше заботиться или способствует уменьшению стресса, лучшей диете и большей нагрузке.

Социально-экономические условия (социальные детерминанты) оказывают значительное влияние на здоровье людей на протяжении всей жизни. Значительный объем исследований по нескольким дисциплинам был посвящен документированию и объяснению существенных диспропорций в области здоровья между социально-экономическими группами. Современная литература сосредоточена на оценку причинно-следственные эффектов. Установлено, что причинность протекает в обоих направлениях: доказано, что здоровье влияет на социально-экономические характеристики, такие как занятость и доход и что социально-экономические характеристики, в частности образование, влияют на здоровье. У людей с низким доходом вероятность серьезной болезни и преждевременной смерти, по крайней мере, вдвое выше, чем у людей с высоким уровнем дохода. Более того, социальные различия в состоянии здоровья, которые также можно назвать социальным градиентом здоровья, наблюдаются на всех ступенях социальной лестницы, не ограничиваясь лишь категорией малоимущих (Dahlgren, Whitehead 2007). Полное и адекватное представление о том, как формируется неравенство, будь то неравенство доходов или здоровья, какие факторы оказывают влияние на этот процесс, как эти виды неравенства связаны между собой, поиск путей снижения неравенства до социально приемлемого уровня – важнейшие условия разработки эффективной социально-экономической политики.

Идентификация механизмов, посредством которых конкретные социально-экономические показатели, такие как образование, доход и богатство, и здоровье взаимодействуют между собой, имеет жизненно важное значение для оценки нормативного случая для снижения неравенства в отношении здоровья и разработки стратегий, эффективных для этого (Deaton 2002).

Выделяют три основные теоретические позиции о том, почему неравенство доходов может отрицательно сказаться на здоровье населения. Во-первых, предельная полезность доходов в улучшении здоровья снижается по мере роста дохода (Hall, Jones 2007). Ожидаемая продолжительность жизни растёт с доходом, но по мере продви-

жения по лестнице дохода степень улучшения за дополнительную единицу дохода снижается. Таким образом, взятие некоторых денег у бедного человека и предоставление его богатому человеку должно увеличить продолжительность жизни богатого человека меньше, чем уменьшает ожидаемую продолжительность жизни бедного человека.

Второй концептуальный подход заключается в том, что большие различия в доходах в обществе усиливают стресс. Ричард Уилкинсон (*Richard Wilkinson*) и Кейт Пикетт (*Kate Pickett*) полагают, что «большее неравенство, по-видимому, усиливает социальную тревогу людей, увеличивая важность социального статуса ...» (Wilkinson, Pickett 2009). Социально-экономические (в том числе и доходные) неравенства формируют неодинаковые возможности адаптации, способность справляться с физическими и эмоциональными нагрузками, хронические стрессы могут приводить к изменению нейроэндокринного и психологического функционирования организма и увеличивать риск заболеваний.

Третьей позицией причинно-следственной связи здоровья и неравенства является государственная политика. Большее неравенство в доходах может привести к усилению оппозиции со стороны богатых к более высоким налогам, что препятствует расширению охвата государственным здравоохранением или широко распространенному внедрению новых медицинских технологий (Clarkwest 2008). В таком случае количество предоставляемых медицинских услуг и их качество снижается.

Развитие современной экономики способствовало появлению нового взгляда на здоровье как специфическое общественное благо, неравенство в доступе к которому не может считаться социально приемлемым. Этот взгляд нашел отражение в сформулированной Всемирной организацией здравоохранения амбициозной программе «Здоровье для всех», предусматривающей снижение к началу XXI века неравенств в здоровье между странами и внутри стран на двадцать пять процентов. Согласно документам ВОЗ (*WHO*), в основе политики общественного здравоохранения, лежит концептуализация здоровья как специфического общественного блага, доступ к которому должен определяться в соответствии с принципами социальной справедливости (World Health Organization 1990). Речь идет о равенстве возможностей в обеспечении ключевых ресурсов здоровья для представителей различных социально-статусных групп населения.

Социологический аспект в исследованиях здоровья и эффективности здравоохранения

В Латвии политика общественного здравоохранения такова, что проблема здоровья и социальной защиты — одна из самых волнующих население проблем. В Литве и Латвии расходы на социальную защиту в процентах от ВВП — самые низкие в Евросоюзе. По данным Евростат в 2015 году расходы на социальную защиту в Литве составляли (11,1%) от ВВП, в Латвии (11,5%), Эстонии (17,1%). В свою очередь, высоким уровнем социальных расходов отличались Финляндия, где на эти нужды тратилось 25,6% ВВП, Франция (24,6%), Дания (23,6%) (European Commission 2017(2)). Как утверждал в своем недавнем интервью председатель Латвийского профсоюза работников здравоохранения, врач-нейролог Валдис Керис, — «по данным статистики, ежедневно в Латвии из-за нехватки финансирования здравоохранения умирает 17 человек — 6,5 тысяч человек в год» (Слюсарева 2017).

Можно утверждать, что неравенство в здоровье — признак низкой меры социальности экономики, результат ошибочной или малоэффективной социальной политики государства, следствие тормозящей роли социально-экономической стратификации общества, где нет заботы о сохранении и увеличении среднего класса. Как отметил лауреат Нобелевской премии по экономике Пол Кругман (*Krugman*) — «гарантия получить медицинскую помощь — один из ключевых признаков подлинной принадлежности к среднему классу» (*Krugman* 2007).

Все заметнее дает о себе знать фактически глобальная стратификация человечества, усиление роли «сверхкласса», когда богатство и власть его представителей превышает национальный доход отдельных стран. Накануне Экономического форума в Давосе (2017) шокирующий факт сообщила британская благотворительная организация Oxfam: совокупный капитал восьми богатейших людей мира составляет сейчас \$426 млрд. Точно такой же суммой располагает беднейшая половина человечества, то есть примерно 3,6 млрд человек. Поразивший мировую экономику кризис сделал самых богатых людей мира еще богаче. По подсчетам авторов отчета, в 2009–2016 годах совокупный капитал 793 богатейших людей мира рос на 11% ежегодно, увеличившись с \$2,4 трлн до 5 трлн. Если темпы роста останутся прежними, то уже в ближайшие 25 лет на Земле может появиться первый триллионер, прогнозируют эксперты Oxfam (Oxfam 2017).

Вот уже более 25 лет как разрушилась и распалась этакратическая стратификация советского общества, но пока так и не сложилась социальная стратификация, соответствующая принципам и требованиям рыночной экономики, политической демократии, социального и духовного прогресса. На сегодняшний день мы имеем трудно дифференцируемый набор социальных групп, критерии классификации которых многообразны и не устойчивы, а мобильность отдельных индивидов подобна броуновскому движению с тенденцией сохранения имеющегося статуса, что воспринимается самими участниками «забега» как бег на месте. В современных условиях, когда нет запрета использовать термины «стратификация» и «класс» при анализе существующего у нас общества, странно выглядят статьи и исследовательские материалы наших социологов, где их не встречаешь. Справедливо это и относительно последнего издания «Латвия. Обзор развития народа», подготовленного при участии латвийских социологов и где даже имеется раздел о социальном неравенстве (Bela 2014).

Главное внимание уделяется бедности: «В Латвии уровень как относительной бедности, так и абсолютной бедности очень высок, еще хуже ситуация только в Болгарии и Румынии. В ЕС уровень бедности определяется, принимая во внимание три индикатора социального включения: уровень риска бедности, численность людей, живущих в глубокой социальной депривации и численность людей в домохозяйствах, в которых нет ни одного работающего на оплачиваемой работе. В Латвии по меньшей мере в одной из трех ранее упомянутых групп бедности находятся 40% жителей, что очень высокий показатель» (Bela 2014). Можно согласиться с предложением авторов исследования о необходимости коррекции системы социальной безопасности в сторону снижения воспроизводства ею высокого уровня социального неравенства, однако не затрагивается вопрос о том, как повысить долю тех трудоспособных жителей страны, практически не нуждающихся в помощи от такой системы.

Американский социолог Ллойд Уорнер (*Lloyd Warner*) (1898–1970), видимо, был первым, кто эмпирически изучал стратификацию американского общества, выделяя в ней средний класс, условно разделив общество в США на шесть социальных групп. Одну из них Уорнер назвал «высшим средним классом» (*upper-middle class*), другую – «низшим средним классом» (*lower-middle class*) (Lloyd 1949).

В представлении большинства западных социологов средний класс выступает как основная стабилизирующая сила в общем ба-

лансе классов, субъект модернизации и создания нового общества знаний, основной потребитель качественных продуктов современной экономики, основной носитель жизненной стратегии успеха.

Более основательно проблематику становления среднего класса в Латвии постарались рассмотреть исследователи Даугавпилсского университета в ходе реализации проекта «Совокупный капитал, его структура и связь с трудовой миграцией», теоретической основой которого выступил ресурсный подход, во многом опирающийся на широкое понимание категории «капитал» у П. Бурдьё (Bourdieu 1986). Использование ресурсного подхода (теории совокупного капитала) — методология и методы социологического анализа — впервые были изложены на международной конференции в Польше (Menshikov 2008), а первая апробация этого подхода при осуществлении эмпирического социологического исследования описана в статье журнала Академии наук Литвы «Philosophy. Sociology» (Menshikov 2011). Теоретическое обоснование исследовательского проекта, анализируемая структура совокупного капитала семьи, операциональные понятия, основные результаты анализа применительно к проблеме трудовой миграции опубликованы в 2013 году (Meņšikovs 2013)

Целью дополнительного исследования в рамках реализованного проекта явилось выявление основных параметров формирующейся классовой стратификации, отвечающей потребностям преодоления системного кризиса общества и сформулировать важнейшие проблемы общества, обусловленные незавершенностью этого процесса (Menshikov 2016). Особое внимание предполагалось уделить на основе теории совокупного капитала объему и важнейшим характеристикам кандидатов в средний класс, а также возможностям жителей региона эффективно капитализировать свои ресурсы непосредственно в Латвии, тем самым удовлетворяя свои потребности в качестве жизни, не прибегая к трудовой миграции. В опросе участвовало 800 респондентов, данные анализировались по трем возрастным группам: 15–29 лет, 30–49 лет, 50–75 лет.

В среднем по всему массиву респонденты указали наличие у себя около 19 показателей *ресурсов* (из 27 максимально возможных), 15 из которых в различных комбинациях приносят денежный доход, сказываются на положении в обществе, дают моральное удовлетворение, т.е. капитализируются (см. таблицу 1).

Как объемы совокупных ресурсов, так и уровень их капитализации взаимообуславливают друг друга: имеющие больше ресурсов

способны полнее трансформировать их в капитал, а способность более полной капитализации ресурсов позитивно сказывается на их объемах. Лидерами здесь выступают те, кто отнес себя к «*высшему классу*» — указали наличие у себя более 22 видов ресурсов при уровне их капитализации 85,6%, имеющие высшее образование, соответственно, — 20,8 и 85,6%, предприниматели — 21,0 и 83,3%.

Таблица 1

**Ресурс, капитал и уровень капитализации населения Латгалии,
май 2012 года, n=800 чел.**

Группы респондентов	n	Ресурс			Капитал			Уровень капитализации (%)
		Всего (в среднем в группах)	Min	Max	Всего (в среднем в группах)	Min	Max	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Всего:	800	18,8	0	27	15,4	0	27	81,9
В том числе:								
Пол:								
мужчины	357	19,1	0	27	15,6	0	27	81,7
женщины	443	18,6	2	27	15,2	0	27	81,7
Возраст:								
15–29 лет	273	19,8	5	27	16,6	2	27	83,8
30–49 лет	316	18,9	0	27	15,5	0	27	82,0
50 лет и старше	207	17,5	2	27	13,7	0	27	78,3
Образование:								
ниже среднего	187	17,3	0	27	13,5	0	25	78,0
среднее	329	18,1	4	27	14,5	1	27	80,1
выше среднего	284	20,7	10	27	17,6	0	27	85,0
В том числе:								
высшее	221	20,8	11	27	17,8	0	27	85,6
Занятость:								
студент	142	19,9	5	27	16,9	2	25	84,9
работник государственного учреждения	213	19,7	6	27	16,7	1	27	84,8
работник частной компании	223	19,3	5	27	15,7	2	27	81,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
безработный	75	16,6	0	25	12,9	0	24	77,7
домохозяйка	47	18,4	4	26	14,7	1	25	79,9
пенсионер	100	15,6	2	25	11,5	0	23	73,7
предприниматель	25	21,0	14	27	17,5	0	25	83,3
самозанятое лицо или работа по контракту	61	20,5	13	26	16,5	5	25	80,5
В том числе:								
Работающие студенты:	614	19,6	5	27	16,3	0	27	83,2
Неработаю- щие пенсио- неры:	186	16,2	0	26	12,3	0	25	75,9
Национальность:								
латыши	305	19,0	5	27	15,9	1	27	83,7
русские	345	18,9	0	27	15,3	0	27	80,9
другая	138	18,2	5	27	14,4	1	27	79,1
Место жительства:								
Даугавпилс	519	18,5	0	27	15,0	0	27	81,1
другое	281	19,4	4	27	16,2	2	27	83,5
Класс:								
низший	215	16,5	0	27	12,4	0	27	75,1
средний	435	19,7	6	27	16,8	0	27	85,3
высший	11	22,3	14	27	19,1	6	25	85,6
затрудняется ответить	139	19,3	7	27	15,3	1	27	79,3
Опыт работы за границей:								
нет опыта, не планирует	586	18,6	0	27	15,1	0	27	81,2
есть опыт, планирует	120	19,8	10	27	16,6	0	26	83,8
нет опыта, планирует	55	18,5	7	27	15,1	2	27	81,6
есть опыт, планирует	39	19,5	7	27	16,6	4	27	85,1
В том числе:								
не планирует работать за границей	706	18,8	0	27	15,3	0	27	81,4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
планирует работать за границей	94	18,9	7	27	15,7	2	27	83,1
Уровень доходов:								
ниже сред- него (<120 Ls)	261	17,4	2	27	13,8	0	27	79,3
средний (120–190 Ls)	224	18,7	4	27	15,6	1	26	83,4
выше сред- него (>190 Ls)	236	20,4	6	27	16,9	0	27	82,8

Источник: социологическое исследование Института социальных исследований Даугавпилсского университета «Совокупный капитал, его структура и взаимосвязь с трудовой миграцией».

Аутсайдерами накопления различных благ являются *пенсионеры* (менее 16 ресурсов при их капитализации на уровне 73,7%), отнесшие себя к «низшей группе», либо к «классу рабочих» (соответственно, 16,5 и 75,1%), безработные (16,6 и 77,7%), с образованием ниже среднего (17,3 и 78,0%). Таким образом, у лидеров из 27 видов ресурсов имеется обычно 21–22, из них «работают», приносят прибыль – 18–19. У аутсайдеров имеется примерно 16–17 видов ресурсов, из них «работают» – 12–13.

Для выделения формирующихся классов авторами использовались три переменные:

1. доход в домохозяйстве на одного человека в месяц (латы);
2. уровень образования по шкале: 1 – основное образование, 2 – неполное среднее образование, 3 – профессиональное техническое, 4 – среднее, 5 – среднее специальное, 6 – незаконченное высшее, 7 – высшее;
3. самооценка принадлежности к социальному слою общества по шкале: 1 – низшая группа, 2 – класс рабочих, 3 – низший средний класс/высший рабочий класс, 4 – средний класс, 5 – высший средний класс, 6 – высший класс.

Кластеризация населения Латгалии при использовании 3-х переменных вновь обнаруживает всего два кластера. Первый из них составляет лишь 6%, при этом средние доходы на 1-го члена семьи в месяц составляли 503 лата, уровень образования – незаконченное высшее, классовая самоидентификация – средний слой. Основная же масса респондентов составила второй кластер при средних дохо-

дах в 151 лат, уровне образования – среднее специальное, классовой самоидентификации – низший средний класс/высший рабочий класс. Понятно, почему при кластерном анализе выделенных характеристик респондентов не обнаруживается кластеров высшего среднего класса и высшего класса – это их мизерная доля в регионе и недоступность при социологических опросах. В свою очередь, не выявленность низшей группы и класса рабочих, можно объяснить слабой дифференцирующей способностью доходов. Согласно формуле евклидовой меры, переменная, имеющая большие значения, доминирует над переменными с малыми значениями (в данном случае – уровни образования и самооценки классовой самоидентификации). Таким образом, представители второго кластера прежде всего группируются в один кластер на основе семейных доходов, но все они при сравнении с доходами 1-го кластера сравнительно низкие и не обладают в своей совокупности группообразующим эффектом.

Таблица 2

**Средние значения предварительно заданных переменных
кластерного анализа, Латгалия, 2012 г.**

	1 кластер	2 кластер
Доход в домохозяйстве на 1 чел. в месяц, лат	503	151
Уровень образования (шкала 1–7)	6	5
Самооценка принадлежности к социальному слою общества (шкала 1–6)	4	3
Количество человек, входящих в кластер	36	572
Доля кластера в %	6	94

Вычисление значения вероятности ошибки на основе F-теста (величины p) по всем 3 переменным показало, что их различия между кластерами являются статистически значимыми – во всех трех случаях $p=0,000$.

Источник: (Menshikov 2016)

В случае понимания классовой стратификации по Т. Парсону (Parsons 1937), фактически всех представителей 2-го кластера можно отнести к «низшему классу», понимая сложность и противоречивость статусных позиций многих из них. Например, когда заметная часть работников с высшим образованием имеет доходы на уровне (или даже ниже) прожиточного минимума, либо когда при уровне таких доходов респондент относит себя к высшему классу.

Очень осторожно нужно отнестись и к группе тех респондентов, которые образовали 1-ый кластер, доминантной характеристикой которого на шкале самоидентификации стала позиция «средний класс». Во-первых, образовалась ли уже критическая масса обладателей выделенных характеристик, позволяющая считать эту социальную группу классом? Во-вторых, насколько прочны, устойчивы эти характеристики даже у тех, кто ими обладал на момент социологического опроса (особенно денежные доходы)? По данным нашего опроса, недвижимость и сбережения имели вместе с семьями далеко не все вошедшие в «средний класс».

Таблица 3

Совокупные ресурсы и капитал у образованных классовых кластеров, Латгалия, 2012 г.

	1 кластер	2 кластер
Совокупный ресурс, баллы	22,00	18,51
Совокупный капитал, баллы	19,08	15,15
% капитализации ресурсов	86,7	81,8

Вычисление значения вероятности ошибки на основе F-теста показало, что различия между кластерами являются статистически значимыми и по совокупным ресурсам ($p=0,000$) и по совокупному капиталу ($p=0,000$).

Источник: (Menshikov 2016)

Таблица 4

Отдельные виды совокупных ресурсов и капитала у образованных классовых кластеров, Латгалия, 2012 г., % и ранг

Виды ресурсов, капитала	Ресурсы				Капитал			
	1 кластер		2 кластер		1 кластер		2 кластер	
	%	ранг	%	ранг	%	ранг	%	ранг
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Культурный	12,69	1	12,44	4	13,88	1	12,49	4
Экономический	12,66	2	13,06	2	13,51	2	13,46	1
Человеческий (профессионально-образовательный)	12,62	3	12,30	5	12,54	3	11,99	5
Физический	12,48	4	13,63	1	10,96	5–6	9,81	6–7
Социальный	11,64	5	11,65	6	11,83	4	13,35	2
Символический	11,43	6	10,19	7	10,96	5–6	9,81	6–7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Географический	10,77	7	12,64	3	10,60	7	13,01	3
Административный	9,47	8	7,66	8	9,19	8	6,89	8
Политический	6,24	9	6,32	9	4,12	9	4,48	9

Статистически значимы различия по большинству отдельных видов ресурсов и капиталов. Исключение среди ресурсов составили географические ($P=0,508$), физические ($P=0,135$) и символические ($p=0,106$), среди отдельных видов совокупного капитала - географический ($p=0,681$) и физический ($p=0,061$).

Источник: (Menshikov 2016)

Анализ данных (таблица 3, таблица 4) показал, что как в структуре совокупного ресурса представителей 1 кластера, так и в структуре совокупного капитала доминируют одни и те же по своему характеру «силы социального повышения»: культурные, экономические и профессионально-образовательные. При этом важно не только располагать этими выделенными ресурсами, но и уметь их эффективно реализовывать, капитализировать. Обращает на себя внимание и тот факт, что и к социальным ресурсам представители 1 кластера относятся достаточно прагматично, учитывая, что социальный капитал на ранговой шкале отодвигает физический с 4-ой на 5–6 позицию.

Жители Латгалии, образующие 2 кластер, существенно отличаются от 1-го как по структуре совокупных ресурсов, так и по способности /возможности эффективно использовать те, которые наиболее часто указывались как имеющиеся в наличии. Среди совокупных ресурсов доминируют физические, экономические и географические, а вот среди совокупного капитала такие его виды как экономический, социальный и географический. Наиболее всего наблюдается не способность (либо отсутствие такой возможности в месте проживания) капитализировать физические ресурсы (прежде всего здоровье) – с первого места среди видов совокупных ресурсов отодвигается на шестое – седьмое среди видов совокупного капитала. Вместе с тем более значимыми оказываются для представителей 2-го кластера социальные ресурсы: с шестого места среди ресурсов переходят на второе среди отдельных видов совокупного капитала. Интересно и то, что для представителей 2-кластера существенна роль географических ресурсов.

Относительный дефицит профессионально-образовательных и, особенно, культурных ресурсов у представителей 2-го кластера во

многим объясняет их «соскальзывание» в иерархии социальной стратификации, не позволяет этой очень значительной доли населения нашего региона реально претендовать на место в среднем классе. По самооценкам наших респондентов, вошедших во 2-ой кластер, в структуре совокупного капитала у них доминирует экономический капитал. Однако капитализация совокупных ресурсов в среднем по 2-му кластеру в денежном выражении в среднем обеспечивает доход в объеме всего 151 лат на одного члена семьи в месяц. По данным Центрального статистического управления (ЦСУ) в 2012 году у 79% латвийских домохозяйств размер доходов, был ниже минимума, необходимого для покрытия элементарных расходов. Размер необходимого ежемесячного дохода составил тогда 279 латов, а размер реального дохода – 213 латов (Rus.delfi.lv 2013). Так что и общелатвийская ситуация с денежными доходами пусть и отличается от латгальской в лучшую сторону, качественно представляет экономическую стратификацию общества, где «средний класс» все еще находится на этапе становления.

Согласно многочисленным исследованиям, социально-экономическому неравенству соответствует определенное психологическое неравенство. У лиц с высоким социально-экономическим статусом отмечаются более высокие средние показатели уровня субъективного контроля, самооценки, социальной поддержки и более низкие средние показатели пессимизма.

Психологический аспект в исследованиях здоровья

Психологи все больше занимаются изучением того, как психологические, поведенческие и культурные факторы влияют на физическое состояние здоровья или болезни. Специалисты считают, что здоровье – это полноценный обмен информацией между человеком и средой. Болезнь появляется всегда сначала на уровне информации. Поэтому медицинская осведомленность (грамотность) выступает залогом здорового образа жизни, высокой продуктивности работника.

В 2016 году жители Латвии участвовали в организованном Латвийским Университетом опросе об их навыках и знаниях, применяемых в различных жизненных сферах и ситуациях (проект «Латвия. Обзор развития народа 2015/2016. Мастерство жизни и информаци-

онная грамотность») (авторы участвовали в реализации данного проекта). В рамках опроса (далее по тексту – ТАР2015/2016)¹ оценивалось 7 видов осведомленности (грамотности) латвийцев, согласно их собственной самооценке (таблица 5). Также оценивалась медицинская осведомленность респондентов и их самооценка состояния здоровья.

Таблица 5

Структура и оценка отдельных видов осведомленности жителей Латвии

Виды осведомленности	Все респонденты		Мужчины		Женщины	
	Средний балл	Ранг	Средний балл	Ранг	Средний балл	Ранг
Образовательная осведомленность	2,09	1	2,14	1	2,06	4
Культурная осведомленность	2,11	2–3	2,23	3–4	2,01	2–3
Семейная осведомленность	2,11	2–3	2,23	3–4	2,01	2–3
Медийная осведомленность	2,12	4	2,18	2	2,07	5
Медицинская осведомленность	2,18	5	2,55	6	1,89	1
Финансовая осведомленность	2,41	6	2,49	5	2,35	6
Политическая осведомленность	3,32	7	3,32	7	3,33	7

* средний балл, где 1 – очень хорошая, 2 – хорошая, 3 – средняя, 4 – плохая, 5 – очень плохая

Источник: составлено автором по данным опроса в рамках проекта ТАР 2015/2016.

Каждому виду осведомленности можно присвоить ранг от 1 до 7, в зависимости от степени ее проявления у жителей. Результаты опроса показали, что значимым фактором проявления медицинской грамотности является пол респондентов. Женщины ставили медицинскую осведомленность в среднем, на первое место, а мужчины – лишь на пятое.

Сравнительный анализ данных показал, что уровень образования значительно влияет на самооценку здоровья жителей. Тест проверки значимости различий (ANOVA) дает максимально значимый результат ($p=0.000$). Среди респондентов, имеющих высшее образова-

¹ Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2015/2016. Dzīves meistarība un informācijpratība. Galv. red. Baiba Holma. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 2017.

ние, больше половины — 59,9% оценили своё состояние здоровья как хорошее или очень хорошее и только 5,3% — как плохое или очень плохое. А среди тех, чье образование ниже среднего, почти третья часть — 27,2% считает свое здоровье плохим или очень плохим (рисунок 1). То есть, взаимосвязь здоровья и образования подтверждается и на примере латвийцев.

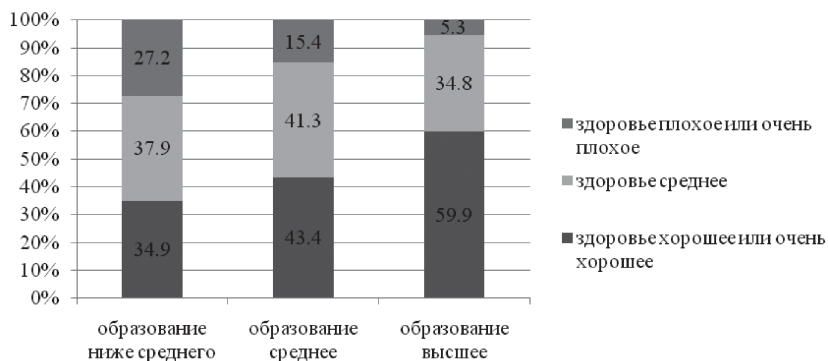

Рисунок 1. Самооценка здоровья жителей Латвии в зависимости от уровня образования (в процентах)

Источник: составлено авторами по данным опроса в рамках проекта ТАР 2015/2016.

В исследовании ТАР 2015/2016 также выявлены статистически значимые различия самооценки здоровья респондентов с разным уровнем доходов. Среди респондентов со средними ежемесячными доходами на семью более 800 EUR, большинство — 55,5% оценили своё здоровье как хорошее или очень хорошее и лишь 9,2% данной группы респондентов обладают плохим или очень плохим здоровьем. Очевидно, более высокие доходы обеспечивают лучшее качество и доступность медицинских услуг. Вероятна и обратная взаимосвязь, и хорошее здоровье даёт способность получать более высокий заработок. Среди населения с низкими доходами (менее 400 EUR/мес.) недовольных здоровьем гораздо больше — 23,8% (рисунок 2). Такое соотношение может быть связано и со средним возрастом респондентов в данной группе. Почти третья часть из имеющих низкие доходы — люди пенсионного возраста (65–74 года) — 31%. Естественно, что с возрастом уровень здоровья человека уменьшается и самооценка состояния здоровья падает.

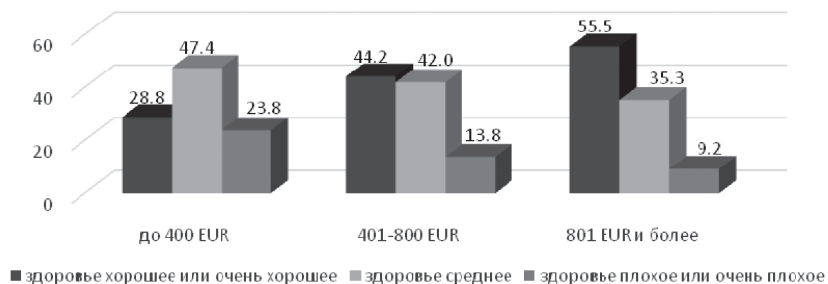

Рисунок 2. Самооценка здоровья жителей Латвии в зависимости от уровня доходов (в процентах)

Источник: составлено авторами по данным опроса в рамках проекта ТАР 2015/2016.

Авторами данной статьи предполагалось, что существует взаимосвязь между состоянием здоровья и регионом проживания. Согласно данным опроса ТАР 2016, среди рижан наименьший процент респондентов, считающих своё здоровье плохим или очень плохим – 11,4%, в то время, как недовольных состоянием здоровья жителей Курземе гораздо больше – 17,2% (рисунок 3). Однако, дисперсионный анализ показал, что самооценка здоровья латвийцев существенно не зависит от региона, в котором они проживают ($p > 0.005$).

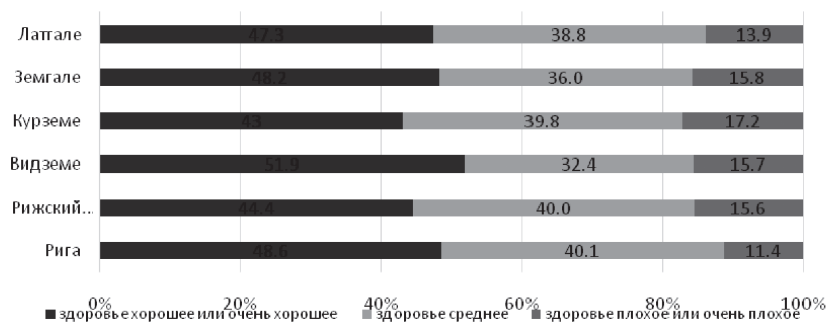

Рисунок 3. Самооценка здоровья жителей Латвии в зависимости от региона проживания (в процентах)

Источник: составлено авторами по данным опроса в рамках проекта ТАР 2015/2016.

То есть, здоровье индивида в большей степени зависит не от экономических показателей региона проживания, а от иных факторов, на него влияющих – инвестиций в капитал здоровья, что во многом

определяется и психологической составляющей, в частности депрессивностью жизни на отдельных территориях.

Интересные данные получены в рамках упоминаемого выше исследовательского проекта Центра социальных исследований Даугавпилсского университета «Совокупный капитал, его структура и связь с трудовой миграцией», где изучалась роль физического и географического капиталов в структуре стратегии приобретения экономического капитала.

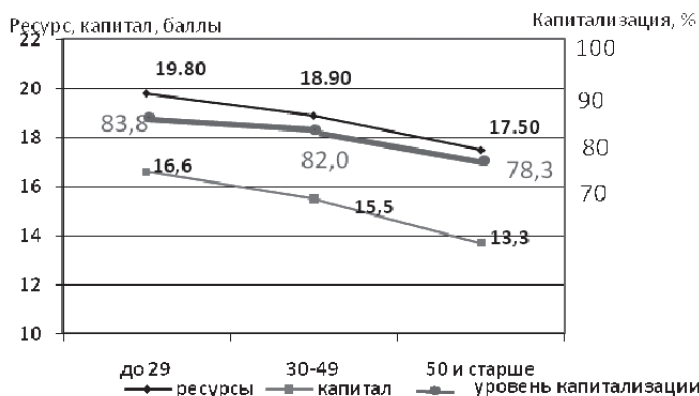

Рисунок 4. Ресурс, капитал и уровень капитализации ресурсов в оценках различных возрастных групп населения Латгалии, май 2012 года, n=800 чел.

Источник: социологическое исследование Института социальных исследований Даугавпилсского университета «Совокупный капитал, его структура и взаимосвязь с трудовой миграцией».

В разрезе отдельных видов ресурсов у респондентов Латгалии доминируют физические (13,6%), экономические (12,8%) и культурные (12,7%) ресурсы (рисунок 4). Однако, доминантная тройка отдельных видов совокупного капитала отличается: физический (14,0%), экономический (13,4%) и социальный капитал (13,2%).

С возрастом наблюдается уменьшение объема ресурсов и уровня их капитализации (в группе до 29 лет – около 20 видов ресурсов при их капитализации на уровне 83,8%, в группе 50 лет и старше – соответственно, 17,5 и 78,3%). Проверка значимости различий объемов ресурсов и капитала у разных возрастных групп на тест *Kruskal-Wallis* (ANOVA) показала, что различия статистически значимы ($\text{Sig} < 0,05$).

Уровень капитализации физических ресурсов в возрастной группе до 29 лет (91,11%) также значительно превышает этот показатель в возрастной группе 50 лет и старше (85,97%) (Таблица 6).

Таблица 6

Объем физических ресурсов, физического капитала и уровень их капитализации в разных возрастных группах респондентов

Возрастная группа	Физический капитал	Физические ресурсы	Уровень капитализации (%)
18–29 лет	2,46	2,70	91,11
30–49 лет	2,27	2,56	88,67
50 лет и старше	1,90	2,21	85,97

Источник: социологическое исследование Института социальных исследований Даугавпилсского университета «Совокупный капитал, его структура и взаимосвязь с трудовой миграцией».

С увеличением возраста уменьшаются физические ресурсы (до 29 лет – 14,2, 30–49 лет – 13,9, 50 лет и более – 12,3), увеличиваются человеческие (до 29 лет – 11,6, 30–49 лет – 12,4, 50 лет и более – 13,0) ресурсы. У возрастной группы 50 лет и более по сравнению с группой до 29 лет особенно значительны потери физического капитала (на 33,6%), социального капитала (на 9,9%) и экономического капитала (на 8,4%). Вместе с тем, более высок объем политического капитала (на 17,1%), человеческого капитала (на 11,6%) и административного капитала (на 11,4%).

С увеличением возраста респондентов наблюдается уменьшение объема физического капитала по всем трем группам его индикаторов (Таблица 7).

Таблица 7

Индикаторы физического капитала в разных возрастных группах

Возрастная группа	Хорошее здоровье	Способность преодолевать стрессы и психологические проблемы	Красота, внешняя привлекательность
18–29 лет	0,85	0,81	0,80
30–49 лет	0,77	0,77	0,73
50 лет и старше	0,59	0,69	0,62

Источник: социологическое исследование Института социальных исследований Даугавпилсского университета «Совокупный капитал, его структура и взаимосвязь с трудовой миграцией».

Более всего с возрастом увеличивается удельных вес тех респондентов, которые заявляют об ухудшении своего здоровья. Примечательно, что психологические факторы также дают о себе знать все сильнее — люди с возрастом склонны более низко оценивать как свою внешнюю привлекательность, так и способность преодолевать стрессы и психологические проблемы.

В психологическом контексте исследования вопросов связанных с здоровьем активно начинает развиваться весьма новая отрасль психологии — психология здоровья как наука о психологических причинах здоровья, о методах и средствах его сохранения, укрепления и развития, интегрируя достижения таких наук как клиническая психология, медицина, социология, эпидемиология, биология, а также развиваясь в междисциплинарном контексте (Касаткин, Бочавер, 2010; Mārtinsone et al., 2013).

Главными направлениями исследований психологии здоровья являются вопросы связанные с мотивацией людей на сохранение и укрепление собственного здоровья, изучение взаимосвязи между психологией и физиологией (например, ощущение боли может усиливаться из-за тревоги и ослабевать под влиянием возбуждения или других факторов), вопросы о способах и возможностях взаимодействия личности и болезни (совладание, управление болью и т. п.), проблемы саморегуляции и т.д. Важно осознать, что психологические факторы имеют значение как при возникновении болезни, так и при ее лечении, например, изменение поведения и снижение уровня стресса могут снизить риск последующих сердечных приступов, а также понимание психологических последствий болезни может помочь облегчить клинические проявления заболевания, например, боль, и уменьшить психологическую симптоматику.

К сожалению, далеко не всегда наши респонденты ищут пути снятия психологических проблем, обращаясь к специалистам. Хотя, в Латвии укрепляется сеть психологических центров, оказывающих поддержку нашему населению, до сих пор существует множество стереотипов по поводу обращения к специалистам в сфере душевного здоровья. Существует множество исследований (Dupree, Herrera, Martinez-Tyson, Jang, & King-Kallimanis, 2010; Kovess-Masféty et al., 2007; Masuda, Suzumura, Beauchamp, Nam et al., 2010; Katšena, 2015), которые направлены на изучение проблем отношения и стереотипов о специалистах помогающих профессий и обращения к этим специа-

листам с целью улучшения психического здоровья и психологического благосостояния.

Исследования (Mackenzie et al., 2006; Rickwood et al., 2005; Smith & Simmonds, 2006) показывают, что при поиске решений проблем душевного состояния люди чаще в первую очередь предпочитают обращаться к близким людям, родственникам, друзьям и не смотря на то, что это является самым доступным способом решения трудностей, все-таки не всегда это может способствовать решению, именно поэтому столь существенно понимание и осознание необходимости специалистов, которые напрямую специализируются именно на вопросах душевного здоровья.

Другие исследования показывают, что люди склонны, выбирая из ряда разных специалистов, отдавать предпочтение врачам общего профиля (Dupree et al., 2010; Kovess-Masféty et al., 2007; Rickwood et al., 2005 в Катшена, 2015), особенно это касается более старшего поколения, что объяснимо тем, что они более доступны, менее подвержены стереотипной оценке и требуют меньших затрат, как финансового, так и морального характера, чем, например, психологи или психотерапевты. Другой проблемой является и трудность в получении направления от врача общего профиля, поскольку до сих пор нередко мы встречаемся с представлением, что семейный врач может решить любые со здоровьем связанные трудности, в том числе и психологического характера, что в свою очередь осложняет междисциплинарное сотрудничество и возможности улучшения здоровья и психологического благосостояния людей. Исследования также показывают, что направленность обращения к специалистам в решении психологических проблем более высоко характерна женщинам, а также влияющими факторами является образование, уровень доходов, представления о компетентности и эмоциональном тепле специалиста, хотя важно отметить, что направленность обращения и реальное поведение (обращение к специалисту) часто несоответствуют. Исследование Катшен (Катшена, 2015) показывает, что в ситуации серьезных психологических проблем 74% респондентов Латвийской выборки использовали бы помощь психолога и 50% — психиатра (в Европейской выборке к профессионалам душевного здоровья обратились бы 71% респондентов), в свою очередь данные статистики показывают, что при серьезных проблемах душевного характера помощь получают 50–60% людей с высоким уровнем доходов и 15–24% с низким и средним уровнем доходов (ВНО, 2013). Данное расхождение можно объяс-

нить не только желанием респондентов давать социально приемлемые ответы и неспособностью субъективной оценки потенциальных трудностей, а также и недостаточной информированностью о способах получения специализированной помощи. Необходимо отметить, что в Латвии бесплатная психологическая поддержка в основном доступна лишь в школах, кризисных центрах и в рамках многочисленных проектов (например, услуги психолога, психотерапевта для долгосрочных безработных), в свою очередь, для большинства жителей возможность получить квалифицированную помощь в решении психологических трудностей оказывают частно практикующие психологи и психотерапевты и это является платной услугой. Также многие респонденты не совсем полноценно ориентируются в отличиях между такими специалистами как психолог, психотерапевт и психиатр, что затрудняет выбор специалиста в определенной жизненной ситуации. Часто обращаясь к психологу или к психотерапевту, клиенты надеются на быстрые советы и решения их долготелетиями затянувшийся проблем или ожидают, что будут выписаны лекарства, которые быстро все решат, но после неудовлетворения этих ожиданий наступает разочарование, поскольку психолог не выписывает лекарств, не решает трудности клиента за него, не занимается раздачей советов как клиенту стоит жить, а скорее создает атмосферу совместного безопасного взаимодействия, помогая осознать клиенту его трудности жизни, искать и активизировать ресурсы для решения проблем, рассматривать трудности с разных сторон, осозная свою ответственность за жизненные ситуации, а также помогает увидеть клиенту возможности выборов в своей жизни, а делать или не делать эти выборы всегда остается решением самого человека.

Выводы

Результаты нашего исследования наряду с другими многочисленными работами других авторов, подтверждают тот факт, что экономические, социальные и психологические факторы являются определяющими в становлении здоровья индивида и общества. Между здоровьем, социально-экономическими показателями, демографическими данными и психологическими особенностями индивида существует двусторонняя взаимосвязь и рассматривать здоровье целесообразно с позиции комплексного подхода.

Анализ психологического контекста общественного здоровья на примере Латвии показал, что наше общество в этом аспекте еще недостаточно зрелое, не готовое или не умеющее активно принимать психологическую помощь от специалистов и в дальнейшем желателен более глубокий анализ этого феномена.

В обобщении психологического контекста исследования здоровья можно предположить необходимость дальнейших исследований в отрасли психологии здоровья Латвии, а также целеустремленное информирование и развитие психологической культуры населения, в том числе и обучение работников здравоохранения в направлении сотрудничества разных специалистов по профилактике и улучшению здоровья жителей. Другим важным аспектом является информирование населения о возможностях получения психологической помощи в регионах Латвии, а также увеличение знаний населения о связи физического здоровья и психологического благополучия.

Библиография

- Bela, B. (2014). *Latvia. Human Development Report 2012/2013. Sustainable Nation*, Social and Political Research Institute of the University of Latvia, pp. 112. Available from: http://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/TAP_ENG_2013.pdf [24 August 2017]
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital, in J. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood, pp. 241–258.
- Clarkwest, A. (2008). Neo-Materialist Theory and the Temporal Relationship between Income Inequality and Longevity Change, *Social Science and Medicine*, pp. 1871–1881. Available from: <http://isiarticles.com/bundles/Article/pre/pdf/38086.pdf> [1 July 2017]
- Dahlgren, G. & Whitehead M. (2007). *European strategies for tackling social inequities in health: Levelling up Part 2*, World Health Organization. Available from: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0018/103824/E89384.pdf [15 August 2017]
- Deaton, A. (2002). Policy implications of the gradient of health and wealth, *Health Affairs*, vol. 21 no. 2, pp. 13–30. Available from: <http://content.healthaffairs.org/content/21/2/13.long> [16 August 2017]
- European Commission 2015. *GVA and persons employed (FTE) shares of large enterprises and SMEs in medium high and high technology manufacturing, 2012.png* Available from: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:GVA_and_persons_employed_\(FTE\)_shares_of_large_enterprises_and_SMEs_in_medium_high_and_high_technology_manufacturing,_2012.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:GVA_and_persons_employed_(FTE)_shares_of_large_enterprises_and_SMEs_in_medium_high_and_high_technology_manufacturing,_2012.png) [15 August 2017]

- European Commission May 2017. *Standart Eurobarometer 87 – Spring 2017. Public opinion in the European Union, First results*, Available from: <http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/index#p=1&instruments=STANDARD> [15 August 2017]
- European Commission 2017 (1). *Annual enterprise statistics by size class for special aggregates of activities (NACE Rev. 2)*. Available from: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> [18.08.2017]
- European Commission 2017 (2). *Government expenditure on social protection*. Available from: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_expenditure_on_social_protection [18.08.2017]
- Fisher, I. (1906). The nature of capital and income. Available from: <https://archive.org/details/natureofcapitali00fishuoft> [10 March 2017]
- Galama, T.J. (2013). *Health Inequalities through the Lens of Health Capital Theory: Issues, Solutions, and Future Directions* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3932058/>
- Grossman, M. (1972). *The Demand for Health: A Theoretical and Empirical Investigation*, New York: Columbia University Press.
- Hall, R. E. & Jones, C.E. (2007). The value of life and the rise in health spending, *Quarterly Journal of Economics* 122, pp. 39–72. Available from: <https://web.stanford.edu/~chadj/HallJones2007.pdf> [15 August 2017]
- Katšena L. (2015). Stereotipi par palīdzīgo profesiju pārstāvjiem un nodomi palīdzības meklēšanā garīgās veselības problēmu gadījumos. Promocijas darbs. Apskatīts: http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31312/298-51204-Katsena_Lasma_lk05009.pdf?sequence=1 [15.11.2017]
- Krugman, P.R. (2007). *The Conscience of a Liberal*. W.W. Norton & Co., 352 p.
- Legatum Institute Foundation 2017. The Legatum Prosperity Index 2016 ranking table <http://www.prosperity.com/rankings> [1 July 2017]
- Legatum Institute 2016. *The Legatum Prosperity Index 2016. Prosperity to Life*. Tenth edition. Available from: http://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2857 p. 14. [1 July 2017]
- Lloyd, W. (1949). *Social Class in Amerika*. Chi. The Great British class calculator, Available from: www.bbc.co.uk/news/uk-22007058 [25 August 2017]
- Mārtinsons, K., Freimane, G., Mihailova S. & Mihailovs J.I. (2013). Veselības psiholoģijas izveides pamatojums Latvijā. Proceeding of the International Scientific Conference. Volume II. pp. 593–602.
- Menshikov, V. (2008). Capital in Sociological Aspect: Theoretical Bases of Investigation and Operational Parameters, *Kultura a Rynek*, Lublin: Wydawnictwo KUL, pp. 180–186.
- Menshikov, V. (2011). Human capital in the structure of total capital of a personality: sociological aspect, *Philosophy. Sociology*, t. 22, no. 2. Vilnius, Lithuanian Academy of Science, pp. 149–160.
- Menshikov, V. (2016). Experience of research of social classes in Latvia, *Philosophy. Sociology*, T. 27, no. 2. Lithuanian Academy of Sciences.

- Menshikov, V., Vanags, E. & Volkova, O. (2013). Sociological interpretations of data on the aggregate capital of regional population (work experience abroad, relation to labour migration, factors of life success) // *Philosophy. Sociology*. T. 24, Nr. 4. Lietuvos mokslų akademija: 226–236.
- Meņšikovs, V. (2013). Kopkapitāls, tā struktūra un saikne ar darba migrāciju (uz Latgales piemēra), *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. 1 daļa. Socioloģijas aktualitātes*, Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”. 19.–40. lpp.
- Meņšikovs, V. (2004). Cilvēkdrošība Latvijā: socioloģiskais aspekts (1), *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, no. 1, pp. 30–60.
- Meņšikovs, V. (2005). Cilvēkdrošība Latvijā: socioloģiskais aspekts (2), *Sociālo Zinātņu Vēstnesis*, 1(2), pp. 24–50.
- Nelson, R. (2009). A NEW (net economic welfare) measure of economic health. Available from: <http://www.edn.com/electronics-blogs/taking-the-measure/4377396/A-NEW-net-economic-welfare-measure-of-economic-health> [10 March 2017]
- Oxfam 2017. *Just 8 men own same wealth as half the world*. Available from: <https://www.oxfam.org/en/pressroom/pressreleases/2017-01-16/just-8-men-own-same-wealth-half-world> [16 August 2017]
- Parsons, T. (1937). *Structure of Social Action*, N.Y., London, Mc Graw Hill.
- The World Bank 2005. *World development report 2006. Equity and Development*. Oxford University Press. Available from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/435331468127174418/pdf/322040World0Development0Report02006.pdf> [15 August 2017]
- UNDP 2016. *Human Development Report 2016. Human Development for Everyone*. New York, USA; Canada: Lowe-Martin Group.
- Wagstaff A. & Culyer A. J. (2012). Four decades of health economics through a bibliometric lens, *Journal of Health Economics* 31 (2012), pp. 406–439. http://www.feweb.vu.nl/nl/Images/Health_Economics_World_Top_100_tcm257-291334.pdf
- Wilkinson, R. & Pickett, K. (2009). *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*, London: Allen Lane, p. 400.
- World Health Organization 1990. *Targets for Health for All*, Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, Available from: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/109779/WA_540_GA1_85TA.pdf [17 August 2017]
- World Health Organization (2013). Mental health action plan 2013–2020. Available from: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/89966/1/9789241506021_eng.pdf?ua=1 [17 August 2017]
- Касаткин В.Н., Бочавер А.А. (2010). Актуальные проблемы психологии здоровья [Электронный ресурс] // Психолого-педагогические исследования. № 5. http://psyjournals.ru/psyedu_ru/2010/n5/Kasatkin_Bochaver.shtml (дата обращения: 07.12.2017)

- Слюсарева, Е. (2017). До последнего больного? Валдис Керис – о позоре латвийского здравоохранения. Available from: <http://www.press.lv/post/doposlednego-bolnogo-valdis-keris-o-pozore-latvijskogo-zdravoohraneniya/> [15 August 2017]
- Rus.delfi.lv (2013). У большинства латвийцев – проблемы с семейным бюджетом. Available from: <http://rus.delfi.lv/archive/print.php?id=43158892> [19 March 2013].
- Чернова, Е.В. (2008). *Витальный капитал в системе составляющих человеческого капитала*. Научно-технические ведомости СПбГПУ № 1, Экономические науки.

Economic, Sociological and Psychological Aspects in Health Research

Summary

There are a number of categories and concepts, reflecting the essence of the interdisciplinary approach to health. The World Health Organization defines health as “not merely the absence of disease, but the objective state and subjective feeling of complete physical, mental and social well-being”. Multidimensionality, multifactority, multilevelness of the category of health allows us to talk not only about somatic (physical), but also socio-economic and psychological aspects of health. A human being within this kind of approaches is considered as a social unit, and his health as a resource for optimal functioning for the benefit of the *socium*.

The paradigm of biopsychosocial nature of a human being is a key in modern social knowledge. Health as a biopsychosocial phenomenon in this article is viewed from the perspective of three areas – economics, sociology and psychology. Attention is focused on the relationship between demographic characteristics (age) and the socio-economic status of the individual with his or her state of physical and mental health.

Key words: socio-economic status, health, mental health, psychological well-being.

Laima Vasiļenko, Vitālijs Raščevskis (Latvija)

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU ATTIEKSME PRET IMIGRANTIEM UN BĒĢIEM

Sociālā nostādne regulē cilvēka uzvedību dažādās situācijās un ar dažādiem objektiem un viennozīmīgi katram Latvijā dzīvojošam cilvēkam ir noteikta sociālā nostādne pret dažādām ārgрупām. Pētījuma mērķis ir pētīt Latvijas iedzīvotāju attieksmi jeb sociālo nostādni pret imigrantiem un bēgļiem. Pētījuma izlase sastāv no 131 respondenta darbspējas vecumā (18–65 gadi): 74 sievietes ($M=28.59$, $SD=8.35$) un 56 vīrieši ($M=28.82$, $SD=7.29$). Pētījumā tiek izmantota tāda metode kā: “A Survey for use in evaluating dialogue Programs” / Aptauija dialogu programmu novērtēšanai / as presented by the Western Justice Center, Dr. Walter G. Stephan (Dr. Walter G. Stephan, 1999), kas tika adaptēta atbilstoši šīs pētāmās problēmas vajadzībām. Pētījuma rezultāti parādīja, ka Latvijas iedzīvotāju attieksmes saturu pret katru no ārgрупām – imigrantiem un bēgļiem ir dažāda, kā arī konstatēja atšķirības dažādos mērījumos, kuros Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrantiem ir dažāda. Pētījuma rezultāti ļauj veikt spriedumus, ka Latvijas iedzīvotāji tomēr izprot šo divu terminu dažādību, balstoties uz to, ka iegūtie rezultāti konstatēja atšķirības Latvijas iedzīvotāju attieksmē pret imigrantiem un bēgļiem.

Atslēgas vārdi: attieksmes, imigranti, bēgļi.

Ievads

Aizvien vairāk masu medijos ik dienu var atrast rakstus saistībā ar to, ka pasaulē ir miljoniem piespiedu kārtā pārvietotu cilvēku, kas šķērso Vidusjūru, un aizvien vairāk masu mediji sāk pamīši un pavirši izmantot tādus terminus kā imigrants un bēglis. Tā kā informācija ir viens no spēcīgākajiem attieksmes veidošanās un izmaiņu faktoriem (Hovland, Irving, Kelley, 1953), parādījās interese pētīt, kā tieši Latvijas iedzīvotāji attiecas pret tādām ārgрупām kā imigranti un bēgļi un vai Latvijas iedzīvotājiem pastāv dažāda attieksme pret imigrantiem un bēgļiem un kādā veidā tie attiecas pret šīm ārgрупām.

Vietējie pētījumi un aptaujas Latvijā liecina par samērā negatīvu attieksmi attiecībā pret imigrantu ārgrupu. Diezgan liels procents uzskata, ka imigranti var atņemt viņu darba vietas, tā kā prasa mazāku atalgojumu par padarīto darbu. Starp Latvijas iedzīvotājiem arī pastāv uzskats, ka imigranti palielina jau tā sarežģīto sociālo slogu valstī. Neskatoties uz skeptiskajiem rezultātiem, arī diezgan liels Latvijas iedzīvotāju

procents uzskata, ka katram cilvēkam ir iespēja dzīvot un strādāt citā valstī un Latvija nav nekāds izņēmums. Noteiktws procents Latvijas iedzīvotāju arī uzskata, ka migrācija spēs palīdzēt uzlabot Latvijas demogrāfisko stāvokli (SKDS pētījums, 2014).

Balstoties uz vairākiem pētījumiem, radās vēlme uzzināt Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret imigrantiem un bēgļiem dotajā brīdī un dotajā situācijā.

Pētījuma lietderība ir saistīta ar straujām izmaiņām migrācijas jautājumos un, savukārt šis faktors izraisa interesi, kā tagad Latvijas iedzīvotāji attiecas pret tādām politiskajām, sociālajām, kulturālajām izmaiņām, cik pozitīva un pretimnākoša vai tieši otrādi ir Latvijas iedzīvotāju attieksme pret šīm ārgрупām un vai Latvijas iedzīvotāji redz kādas atšķirības starp šīm ārgрупām vai arī tās tiek uztvertas vai nu vienlīdz negatīvi vai arī vienlīdz pozitīvi.

Pētījumam tika izmantota modificēta un adaptēta aptauja, kas tika piedāvāta Latvijas iedzīvotājiem elektroniskā veidā, kura varēja tikt iesniegta anonīmi, tā veicinot atbilžu objektivitāti.

Pētījuma jautājumi

1. Kāds ir Latvijas iedzīvotāju attieksmes saturs attiecībā pret imigrantiem un bēgļiem?
2. Kāda ir Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrantiem un bēgļiem?
3. Vai pastāv atšķirība attieksmē pret bēgļiem un imigrantiem Latvijas iedzīvotājiem?

Teorētiskais pamatojums

Saistībā ar pastāvošo situāciju katrā valstī, kurā imigrants ieceļos, lai apmestos tur uz dzīvi, tie sastopas ar dažādiem stereotipiem un sociālajiem aizspriedumiem, kas ir vērsti uz viņiem. Šajā jomā pastāv daudz un dažādi psiholoģiskie pētījumi. Migrācijas pētniecība dotajā brīdī ir viens no aktuālākajiem jautājumiem starpdisciplinārajās sociālajās zinātnēs (Castles 2010; Maddaloni 2012). Adaptācija nav vienīgais faktors, ar kuru saskaras imigranti. Bieži vien pieņemošā sabiedrība diskriminē imigrantus, tā kā uzskata tos ne par esošās sabiedrības sastāvdaļu. Autori atzīmē, ka uztveramā diskriminācija no ārgрупu puses, uztveramā kultūras drošība un uztverošā fiziskā drošība vienlīdz ar etnisko identitāti ir viennozīmīgi viens no svarīgākajiem sociāli psiholoģiskajiem faktoriem, kas

ir starpnieks akulturācijas procesā. Daudzos pētījumos tika atzīmēts, ka diskriminācijas pieredze būtiski ietekmē negatīvu ietekmi uz cilvēka labklājību (Halpern, 2014).

Par vēl vienu ne mazāk svarīgu sociālo grupu – bēgļiem arī pastāv neskaitāmi pētījumi. Daudzos pētījumos tiek minēts par bēgļu smago adaptāciju, kā arī citiem sociāli psiholoģiskajiem faktoriem, ar kuriem tie satopas migrācijas procesa laikā. Tā kā bēglis ir piespiedu migrants, kas meklē politisko patvērumu citā valstī, tiem ir vēl smagāk adaptēties un iedzīvoties jaunajā vidē. Eiropā par bēgļiem ir diezgan daudz pastāvošu stereotipu, aizspriedumu un nostādņu, kas pārsvarā ir ar negatīvu nokrāsu. Pārsvarā pēc vietējās sabiedrības uzskatiem, bēgļi izraisa nedrošības sajūtu un ir tikai ne fiziski, bet arī sociāli bīstama sabiedrības daļa. Tā ASV zinātnieki George & Jettner veica pētījumu, kura mērķis bija pētīt vai pēc migrācijas vai ikdienas stresori ir starpnieks attiecībās starp pirmsmigrācijas traumu un psiholoģiskajām ciešanām (distress). Papildinot, darba autori gribēja arī izpētīt, vai ikdienas stresori piedalās kā starpnieks nemainīgi no tā, kur bēglis ir lokalizēts (valstī ar augstu ekonomisko līmeni – Kanāda vai arī valstī ar zemu ekonomisko līmeni – Indija). Pētījumi liecina, ka ikdienas stresori atšķiras starp šiem diviem kontekstiem: valstis ar augstu ekonomisko līmeni bēgļiem ir lielāka pieeja sociālajiem resursiem, lai apmierinātu pamatvajadzības, bet nākas saskarties ar lielāku diskrimināciju un lielāku kultūršoku, bet valstis ar zemu ekonomisko līmeni ir pilnīgi tieši otrādi. (Indija) (George, Jettner, 2016).

Kopumā, bēgļiem savas dzīvesvietas pamešana nākas grūti, jo tiem jāsadaptēties citā vidē, jāpieņem citas valsts kultūra, kas bieži vien ir kardināli pretēja viņu kultūrai. Šie visi apstākļi izraisa bēgļiem migrācijas traumas, adaptācijas problēmas un nevēlamas attieksmes izjušanu no vietējiem iedzīvotājiem. Bēgļu adaptācija viesvalstī bieži vien ir atkarīga no viesvalsts politiskās, ekonomiskās un sociālās labklājības. Ja tās līmenis ir zems visās iepriekš minētajās institūcijās, bēgļiem būs arī sarežģītāk adaptēties jaunajā un svešā viņiem vidē.

Metode

Dalībnieki

Pētījuma izlase sastāv no 131 respondenta darbības vecumā (18–65 gadi): 74 sievietes ($M=28.59$, $SD=8.35$) un 56 vīrieši ($M=28.82$, $SD=7.29$). Respondenti tika aptaujāti no dažādiem reģioniem. Pētījumā netika iekļauta respondentu pieredze mijiedarbībā ar šīm ārgrupām.

Procedūra un instrumentārijs

Pētījumā tika pielietota: “A Survey for use in evaluating dialogue Programs” / Aptauja dialogu programmu novērtēšanai / as presented by the Western Justice Center, Dr. Walter G. Stephan (Dr. Walter G. Stephan, 1999), kas tika adaptēta atbilstoši šīs pētāmās problēmas vajadzībām.

Pētījuma rezultāti

Lai noskaidrotu aptaujas iekšējās ticamības un apgalvojumu savstarpējās korelācijas rādītājus katrai skalai, pētījumam tika arī noteikts Kronbaha alfas iekšējās saskaņotības koeficients. Visām skalām Alfa Kronbaha koeficients uzrādīja vai nu augstus rādītājus skalām: vērību līdzības skala, starpgrupu trauksmes skala, starpgrupu attiecību optimisma skala, starpgrupu sapratnes skala, iezīmju skala vai arī ļoti augstus ticamības rādītājus skalām: starpgrupu attieksmju skala, starpgrupu mijiedarbības skala.

Lai atbildētu uz pirmo pētījuma jautājumu: “Kāds ir Latvijas iedzīvotāju attieksmes saturs attiecībā pret imigrantiem”, var secināt, ka Latvijas iedzīvotāji diezgan neitrāli attiecas pret imigrantiem, balstoties pēc iegūtajiem rezultātiem skalās: vērtību līdzības skala, starpgrupu trauksmes skala, starpgrupu attiecību optimisma skala, starpgrupu mijiedarbības skala, iezīmju skala, savukārt daļēji pozitīvas attieksmes rezultāti attiecībā pret imigrantiem no respondentu atbildēm tika iegūtas skalās: starpgrupu attieksmju skala, starpgrupu sapratnes skala. Kopumā var secināt, ka Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrantiem ir vairāk neitrāla, nekā pozitīva. Negatīva attieksme pēc vidējiem rezultātiem netika konstatēta.

Atbildot uz pētījuma otro jautājumu: “Kāds ir Latvijas iedzīvotāju attieksmes saturs attiecībā pret bēgļiem”, pēc apkopotajiem datiem var spriest, ka neitrālas attieksmes skalu rādītāji bija sastopami gandrīz visās skalās, izņemot starpgrupu attieksmju skalu, kurā rezultāti parādīja daļēji pozitīvu attieksmi attiecībā pret bēgļiem, savukārt daļēji negatīva attieksme tika atrasta iezīmju skalā. Negatīva attieksme pret bēgļiem pēc vidējiem rādītājiem netika konstatēta.

Lai atbildētu uz trešo pētījuma jautājumu: “Vai pastāv atšķirība pret bēgļiem un imigrantiem Latvijas iedzīvotāju attieksmē?” tika izmantots T tests, jo visas skalas atbilda normālajam sadalījumam, $p > 0.05$. Pēc testa tika iegūti dati, kas parādīja, ka pastāv atšķirības sekojošās skalās (skat. Tabula 1).

1. tabula

**Respondentu attieksmes salīdzinājums
attiecībā pret imigrantiem un bēgļiem**

Mērišanas skala		M	SD	t	p
Vērtību līdzības skala	Attieksme pret imigrantiem	4.74	2.04	0.29	0.776
	Attieksme pret bēgļiem	4.77	1.94		
Starpgrupu trauksmes skala	Attieksme pret imigrantiem	5.04	1.80	0.52	0.606
	Attieksme pret bēgļiem	5.11	1.88		
Starpgrupu attiecību optimisma skala	Attieksme pret imigrantiem	5.18	1.66	-2.11	0.037
	Attieksme pret bēgļiem	5.78	1.70		
Starpgrupu attieksmju skala	Attieksme pret imigrantiem	5.66	1.78	1.65	0.102
	Attieksme pret bēgļiem	5.78	1.66		
Starpgrupu mijiedarbības skala	Attieksme pret imigrantiem	4.97	2.01	-1.55	0.125
	Attieksme pret bēgļiem	4.84	1.88		
Starpgrupu sapratnes skala	Attieksme pret imigrantiem	6.16	2.08	-9.55	0.000
	Attieksme pret bēgļiem	4.88	1.86		
Iezīmju skala	Attieksme pret imigrantiem	4.67	1.92	-3.36	0.001
	Attieksme pret bēgļiem	4.28	1.90		

Starpgrupu attiecību optimisma skalā tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības ($t = -2.11$, $p = 0.037$), $p < 0.05$, kas liecina par to, ka Latvijas iedzīvotāji neattiecas vienlīdz optimistiski gan pret imigrantiem gan pret bēgļiem. Rezultāti liecina par to, ka respondenti attiecas daudz optimistiskāk pret imigrantiem, nekā bēgļiem. Starpgrupu sapratnes skalā tika atklātas statistiski nozīmīgas atšķirības ($t = -9.55$, $p = 0.000$), $p < 0.001$, kas liecina par to, ka Latvijas iedzīvotāji neattiecas ar sapratni vienlīdzīgi attiecībā pret imigrantiem un bēgļiem. Rezultāti parādīja, ka Latvijas iedzīvotāji ar lielāku sapratni attiecas pret imigrantiem. Pret bēgļiem respondentu attieksme ir mazāk saprotoša. Iezīmju skalā tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības ($t = -3.36$, $p = 0.001$), $p < 0.001$, kas norāda uz to, ka Latvijas iedzīvotāji attieksmē pret imigrantiem un bēgļiem saskata dažādu iezīmju izteiktību. Respondenti uzskata, ka imigrantiem ir vairāk izteiktas labvēlīgas personības iezīmes atšķirībā no bēgļiem.

Secinājumi

Lai atbildētu uz pirmo pētījuma jautājumu: “Kāds ir Latvijas iedzīvotāju attieksmes saturs attiecībā pret imigrantiem”, var secināt, ka Latvijas iedzīvotāji diezgan neitrāli attiecas pret imigrantiem, balstoties pēc iegūtajiem rezultātiem skalās: starpgrupu trauksmes skala, starpgrupu attiecību optimisma skala, starpgrupu mijiedarbības skala, iezīmju skala. Savukārt daļēji pozitīvas attieksmes rezultāti attiecībā pret imigrantiem no respondentu atbildēm tika iegūtas skalās: starpgrupu attieksmju skala, starpgrupu sapratnes skala. Kopumā var secināt, ka Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrantiem ir vairāk neitrāla, nekā pozitīva. Negatīva attieksme pēc vidējiem rezultātiem netika konstatēta.

Atbildot uz pētījuma otro jautājumu: “Kāds ir Latvijas iedzīvotāju attieksmes saturs attiecībā pret bēgļiem”, pēc apkopotajiem datiem var spriest, ka neitrālas attieksmes skalu rādītāji bija sastopami gandrīz visās skalās, izņemot starpgrupu attieksmju skalu, kurā rezultāti parādīja daļēji pozitīvu attieksmi attiecībā pret bēgļiem, savukārt daļēji negatīva attieksme tika atrasta iezīmju skalā. Negatīva attieksme pret bēgļiem pēc vidējiem rādītājiem netika konstatēta.

Lai atbildētu uz trešo pētījuma jautājumu: “Vai pastāv atšķirība pret bēgļiem un imigrantiem Latvijas iedzīvotāju attieksmē?” tika izmantots T tests, jo visas skalas atbilda normālajam sadalījumam, $p > 0.05$. Pēc testa tika iegūti dati, kas parādīja, ka pastāv sekojošās skalās:

1. Starpgrupu attiecību optimisma skalā tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības ($t = -2.11$, $p = 0.037$), $p < 0.05$, kas liecina par to, ka Latvijas iedzīvotāji neattiecas vienlīdz optimistiski gan pret imigrantiem gan pret bēgļiem. Rezultāti liecina par to, ka respondenti attiecas daudz optimistiskāk pret imigrantiem, nekā bēgļiem. Starpgrupu attiecību optimisma skalās tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības apgalvojumos par to, ka Latvijas iedzīvotāji kādu dienu spēs būt spējīgi patiesi dzīvot kopā šajā valstī kopā ar bēgļiem / imigrantiem ($t = -3.36$, $p = 0.001$), $p < 0.001$. Rezultāti liecina par to, ka Latvijas iedzīvotāji optimistiskāk attiecas attiecībā pret imigrantiem un kopdzīvi ar tiem vienā sabiedrībā, nekā par iespēju dzīvot vienā sabiedrībā ar bēgļiem. Otrais apgalvojums starpgrupu optimisma skalā par to, ka savstarpējā sapratne ir sasniedzams mērķis, respondenti atbildēja, ka iespēju iegūt savstarpējo sapratni var sasniegt labāk ar imigrantu ārgrupu, nekā ar bēgļu ārgrupu ($t = -2.15$, $p = 0.033$), $p < 0.05$.

2. Starpgrupu sapratnes skalā tika atklātas statistiski nozīmīgas atšķirības ($t = -9.55$, $p = 0.000$), $p < 0.001$, kas liecina par to, ka Latvijas iedzīvotāji neattiecas ar sapratni vienlīdzīgi attiecībā pret imigrantiem un bēgļiem. Rezultāti parādīja, ka Latvijas iedzīvotāji ar lielāku sapratni attiecas pret imigrantiem Pret bēgļiem respondentu attieksme ir mazāk saprotoša. Starpgrupu sapratnes skalā tika konstatēti statistiski nozīmīgas atšķirības apgalvojumos par respondentu sapratni attiecībā pret imigrantiem un bēgļiem. Pēc apgalvojumu rezultātiem var secināt, ka Latvijas iedzīvotāji uzskata, ka viņiem ir labāka sapratne par to, kā imigranti uztver pasauli ($t = -3.14$, $p = 0.002$), $p < 0.005$, ka ir spējīgi saskatīt pasauli no imigrantu skatījuma ($t = -3.52$, $p = 0.001$), $p < 0.001$, ka var iedomāties sevi imigrantu vietā ($t = -2.20$, $p = 0.03$), $p < 0.05$, tic un saprot, kā ir būt par imigrantu ($t = -3.14$, $p = 0.002$), $p < 0.005$ labāk nekā bēgļu pasaules uztveri un to skatupunktu uz pasauli. Apgalvojumos, kuros tiek izskatīta sapratne attiecībā pret imigrantu un bēgļu perspektīvām, respondenti attiecas pret imigrantu perspektīvām saistībā ar jautājumiem, kas viņus skar ar lielāku sapratni, nekā bēgļu perspektīvas jautājumos, kas skar šo ārgrupu.
3. Iezīmju skalā tika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības ($t = -3.36$, $p = 0.001$), $p < 0.001$, kas norāda uz to, ka Latvijas iedzīvotāji attieksmē pret imigrantiem un bēgļiem saskata dažādu iezīmju izteiktību. Respondenti uzskata, ka imigrantiem ir vairāk izteiktas labvēlīgas personības iezīmes atšķirībā no bēgļiem. Iezīmju skalā tika atklātas statistiski nozīmīgas atšķirības tādās iezīmēs kā: draudzīgums, atklātība un sirsnīgums. Pēc iegūtajiem datiem tika konstatēts, ka Latvijas iedzīvotāji uzskata imigrantus par draudzīgākiem ($t = -5.00$, $p = 0.00$), $p < 0.001$, atklātākiem ($t = -2.69$, $p = 0.008$), $p < 0.01$ un sirsnīgākiem ($t = -3.75$, $p = 0.00$), $p < 0.001$ nekā bēgļu ārgrupu.

Veicot doto pētījumu, tika analizēts Latvijas iedzīvotāju attieksmes saturs pret tādām ārgrupām kā imigranti un bēgļi. Pēc iegūtajiem datiem kopumā var secināt, ka Latvijas iedzīvotāju attieksme pret imigrantiem ir vairāk neitrāla, nekā pozitīva.

Negatīva attieksme pret abām ārgrupām dotajā pētījumā netika konstatēta. Tika secināts, ka Latvijas iedzīvotājiem attieksme pret imigrantiem ir daudz labvēlīgāka, tie ir vairāk optimistiski vērsti uz imigrantiem, izturas pret tiem ar lielāku sapratni un izdala pozitīvās iezīmes vairāk, nekā attieksmē pret bēgļiem.

Bibliogrāfija

- Castles, S. (2010). *Understanding Global Migration: A Social Transformation*.
Halpern, D. F. (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking (5th ed)*. NY: Psychology Press.
- Hovland, I. C., Janis L. I. & Kelley H. H. (1953). *Communication and persuasion; psychological studies of opinion change*. New Haven, Yale University Press. 315.
- International Population Movements in the Modern World*. (2003). New York: The Guilford Press. 97.
- Maddaloni, D. (2012). *Globalizzazione, migrazioni, politica sociale. Giuseppe Ponzini (a cura di), Rapporto Irpps-Cnr sullo Stato sociale in Italia 2012. Welfare e politiche per l'immigrazione: il decennio della svolta*. Napoli: Liguori.
- McLeod, D. M., Kosicki, G. M. & McLeod, J. M. (2009). *Media Effects: Advances in Theory and Research*. New York: Routledge. pp. 228–251.
- Meyer, P., et al. (2003). *Structural and functional analysis of the middle segment of hsp90: implications for ATP hydrolysis and client protein and cochaperone interactions*. *Mol Cell* 11(3): 647–58.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*, New York: Free Press, p. 25–38.
- Myers, G. D. (2003). *Psychology, Seventh Edition*, Worth Publishers, 740.
- Moscovici, S. (1985). *Social Influence and Conformity*, in G. Lindzey et E. Aronson (eds.): *Handbook of Social Psychology*, Random House, New York, 1985, t. 2, p. 347–413.
- Moscovici, S., ed Duveen. (2000). G., *Social Representations. Explorations in Social Psychology*, Polity, United Kingdom, Cambridge CB2 1UR UK, 298.
- Newcomb T. M. (1953). *An Approach to the Study of Communicative Acts*. *Psychological Review*, 60, 393–404.
- Orr, E., Assor, A. & Cairns, D., (1996), *Social representations and group membership: shared and diffused parental ideas in three Israeli settings*, *European Journal of Social Psychology*, Vol. 26, 703–726.
- Osgood, C. E. & Tannenbaum, P. H. (1955). *The principle of congruity in the prediction of attitude change*. *Psychological Review*, 62, 42–55.
- Perspective*. (2010). *Journal of Ethnic and Migration Studies* 10: 1565–1586.
- Rocio Blanco Gregory, Domenico Maddaloni, Grazia Moffa. (2016). *Still a Place of Hope? Immigration in the Periphery of Southern Europe in an Age of Crisis*. *The International Journal of Interdisciplinary Social and Community Studies*, volume 11, issue 1. Champaign, Illinois, USA. 17–30.
- Rosenberg, M. J. & Hovland, C. I. (1960). *Cognitive, Affective and Behavioral Components of Attitudes*. In: Rosenberg, M. J. and Hovland, C. I., Eds., *Attitude Organization and Change: An Analysis of Consistency among Attitude Components*. Yale University Press, New Haven.
- SKDS pētījums. (2014). *Latvijas iedzīvotāju aptauja*. Veikta pēc Eiropas Konservatīvo un Reformistu Alianses pasūtījuma.

Latvian People's Attitudes toward Immigrants and Refugees

Summary

Attitudes control people's behaviour in different situations and with different objects as well, and there is no doubt that people, living in Latvia, have established attitudes toward different outgroups. The aim of the research is to study Latvian people's attitudes toward immigrants and refugees. The study selection consisted of 131 people at working age living in Latvia, where 56 were men ($M=28.82$, $SD=7.29$) and 74 were women ($M=28.59$, $SD=8.35$). The following method is used in the study: "A Survey for use in evaluating dialogue Programs" as presented by the Western Justice Center, Dr. Walter G. Stephan (Dr. Walter G. Stephan, 1999), which was adapted based on the research problem purpose. Research results showed that the content of Latvian people's attitude toward immigrants and refugees is different. The research results may concede that Latvian people, however, understand these two outgroup differences, based on the results, which was collected and where was found that Latvian people have different attitudes toward immigrants and refugees.

Key words: attitudes, immigrants, refugees.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Evita LIPE

Mg. psych., Valsts policijas
koledžas Humanitārās katedras
vadītāja
evita.lipe@koledza.vp.gov.lv

Aleksandra KACZMAREK

PhD, War Studies University,
Warsaw, Poland
a.kaczmarek@akademia.mil.pl

Margarita ŅESTEROVA

Dr. psych., Daugavpils
Universitātes Humanitāro un
sociālo zinātņu institūta pētniece
margarita.nesterova@du.lv

Olga VOLKOVA

Mg. oec., Daugavpils
Universitātes Humanitāro un
sociālo zinātņu institūta
zinātniskā asistente
olga.volkova@du.lv

Laima VASIĻENKO

Mg. psych., Daugavpils
Universitātes maģistrante
laima.vasilenko@gmail.com

Vitālijs RAŠČEVSKIS

Dr. psych., Daugavpils
Universitātes Sociālo zinātņu
fakultātes Sociālās psiholoģijas
katedras docents
wiras@inbox.lv

Ivars ZVIRBULIS

Mg. paed., Valsts policijas
koledžas Sporta katedras
vadītājs
vars.zvirbulis@koledza.vp.gov.lv

VISPĀRĪGĀS PRASĪBAS ZINĀTNISKAM RAKSTAM

Raksta apjoms: 6–7 lpp (A4 formātā).

Raksta manuskripts iesniedzams pa elektronisko pastu ikgadeja.konference@du.lv. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*MSWord*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija. Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību). Nepieciešams arī šo atslēgas vārdu tulkojums valodā, kurā ir kopsavilkums.

Raksta kopsavilkums: Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jā sagatavo angļu vai krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties pie attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālista – valodas nesēja. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsauces ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (aprēķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tādiem materiāliem ir jābūt ar kārtas numuriem un virsrakstiem. Materiāliem jāizveido to elektroniskā versija un jāiesniedz konferences organizatoriem pa e-pastu ikgadeja.konference@du.lv

References (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānoformē precīzi pēc šādiem paraugiem:

Monogrāfijām (grāmatām un brošūrām):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologischeskoje voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Rakstiem krājumos:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Rakstiem žurnālos:

Bela B. (1997) Identitātes daudzveidība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sotsiologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Rakstiem laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matemātika pasaule un Latvija. *Zinātnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāliem no interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) latīņu alfabēta secībā.

RAKSTI, KURI NEATBILST PRASĪBĀM, NETIKS PUBLICĒTI!

GENERAL REQUIREMENTS FOR THE PAPER

The size of the article: 6–7 ph. (A4 format).

The manuscript of the article is to be submitted by e-mail ikgadeja.konference@du.lv. The text should be typed using MS Word *Times New Roman*; the size of letters 12, the interval between lines 1,5. Left margin 3,5 cm; right margin 2 cm; from the top and from the bottom 2,5 cm. If were used special computer programs, they are to be submitted together with the article.

Abstract of the article: in the beginning of the article after title is to be located abstract of the article. In the abstract should be indicated aim, tasks, problem of the research, novelty of the research and main conclusions. The the separate paragraph should be noted key words (terms that reveal the essence of the issues discussed in the article).

Key words should be translated on the language, in which is written abstract of the article.

Summary of the article: for articles in Latvian summary should be prepared in English or Russian; for articles in English summary should be prepared in Latvian or Russian and for articles in Russian summary should be prepared in English or Latvian.

Language of the article: literary, terminologically precise. If the author is preparing the article in a foreign language, the author is responsible for the quality of the language. Author can ask consultation of specialist of relevant social sciences. *Articles in which the language will not follow the rules of spelling, will not be accepted for reviewing.*

Scientific appliance of the article: (references and remarks, bibliography, tabeles, diagrams, charts, graphs and etc.). References in the article should be placed according to this pattern: (Turner 1990); (Миллс 1998); (Bela 1997). Remarks and explanations should be placed at the end of the article. Tables, graphs, diagrams, charts and other illustrative materials in the article should be presented indicating the source of the material and, if necessary, the methods applied to draw up tables, graphs, diagrams, charts (calculation, data summarizing and etc.). All materials should have a number and the title. For these materials should be prepared electronic version, which is to be submitted to Conference Team by e-mail ikgadeja.konference@du.lv

References (the list of sources used in the article) formed and executed in accordance with these samples:

For monographies (books and brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologischeskoje voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Collected articles:

Turner, R. H. (1990) “A Comparative Content Analysis of Biographies.” In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Articles in journals:

Bela B. (1997) Identitates daudzbarsiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matematiki pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References should be compiled in the Roman alphabet's order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

THE ARTICLES, WHICH DO NOT COMPLY WITH THE GENERAL REQUIREMENTS, WILL NOT BE PUBLISHED!

Maketētāja: **Marina Stočka**

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Iespiests DU Akadēmiskajā apgādā “Saule” –
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija.